

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ARKITEKTEN MARTIN NYROP

FORENINGEN TIL GAMLE BYGNINGERS BEVARING · 1979

Arkitekten Martin Nyrop

Lise Funder

Arkitekten Martin Nyrop

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring

København 1979

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord	5
Martin Nyrops opvækst og uddannelse	7
Rejseår 1881-83	12
Den nordiske Industri- Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888	17
Forbindelsen til folkehøjskolen	26
Københavns rådhus	34
Nyrops arbejder syd for grænsen	53
Kirkebyggeri i København	62
Det lille danske hus	70
Bispebjerg Hospital	76
Slutning	82
Noter	87
Litteraturfortegnelse	95
English summary	97

Oplag 4600. Udgivet af Foreningen til gamle Bygningers Bevaring. Trykt i offset hos Poul Kristensen, Herning. Fotosats Linotype Janson: Text Fotosats I/S. Reproarbejde: F. Hendriksens Efterfølger, Hans Christensen. Papir: mat Macoprint. Omslagets motiv: udkast af Martin Nyrop til loftet i festsalen, Københavns rådhus. English summary oversat af David Hohnen. – Copyright by Lise Funder ©, Copenhagen 1979.
ISBN 87-87546-05-1

FORORD

Med nærværende bog har jeg forsøgt at give et billede af arkitekten Martin Nyrop, af de tanker og holdninger, der ligger til grund for hans arbejder.

Nyrop kom til at stå som en banebryder indenfor dansk arkitektur – hans værker førte til det endelige brud med stukperiodens sminkede byggeri.

Det har ikke inden for denne bogs rammer været muligt at give en komplet gennemgang af samtlige Nyrops bygningsværker, og det er egentlig heller ikke tilstræbt. Jeg har fremdraget nogle af de arbejder, som jeg mener i særlig grad viser hans evner og hans stilling til samtidens strømninger, kulturelle som arkitekturhistoriske. Derfor har også nogle af de omtalte værker, til trods for deres måske forholdsvis ringe kunstneriske værdi, fået en ret fremtrædende plads. Værkerne er ikke behandlet i kronologisk rækkefølge, idet jeg har forsøgt, at sætte dem i relation til de berøringsflader Nyrop havde.

Under indsamling af materiale til bogen har jeg været i kontakt med en række personer og institutioner, som alle har været mig til stor hjælp. En særlig oplevelse har det været at tale med de mennesker, som har kendt Martin Nyrop personligt. Der bringes hermed en tak til dem alle. En særlig tak til Ny Carlsbergfondet, som har støttet mine rejser, samt til Københavns Kulturfond og Foreningen til gamle Bygningers Bevaring som har muliggjort udgivelsen af bogen.

Lise Funder

MARTIN NYROPS OPVÆKST OG UDDANNELSE

Martin Nyrop blev født den 11. november 1849 i Holmsland præstegård, hvor hans far var præst.¹ Hans mor, Helene Ahlmann, stammede fra en alsingsk landmandsslægt, som var stærkt knyttet til Danmark. Moderens broder var den kendte Nicolai Ahlmann, som senere kom til at spille en aktiv rolle i kampen mod det tyske overherredømme i Sønderjylland.

Da Martin Nyrop var 6 år gammel, skiftede faderen embede, og familien flyttede til Marstal, hvor drengen boede, til han i 1859 blev optaget på Sorø Akademi. At barndomsårene i præstegården har spillet en stor rolle for Nyrops senere udvikling, var han selv overbevist om. Han udtaler senere i livet, at barndomsindtrykkene har en altovervejende betydning for ens interesser og valg af erhverv. De mange præstesønner som findes blandt arkitekter har således, efter Nyrops mening, valgt dette erhverv, fordi de har boet hele deres barndom med en gammel dansk kirke som nabo – man må ikke glemme de gamle bygningers dragende magt. Hvad han selv angår, havde han desuden haft omgivelserne i Sorø for øje – Absalons kirke, klosterporten, de gamle søjler og selve Akademiet. Han siger til sine elever på Kunstakademiet i 1906: »Langt senere – da jeg byggede Provinsarkivet på Jagtvejen, og tænkte på Indretningen af den derværende Læsestue dukkede Indtryk fra min tidligste Barndom i en jysk Præstegaard op. Det var aldeles bestemt de hvidkalkede Vægge i Dagligstuen og Skolestuen der, som bragte mig Motiver til den omtalte Læsestue. Dengang 1891-92 var hvidkalkede Vægge ikke endnu bleven saa almindelige – men Barndomsindtrykkene fra 1855 kom saa klart frem, at jeg saa at sige lugtede Hvidtekalken fra Præstegaarden«. ²

Med hensyn til valg af erhverv er indflydelsen måske nok lidt overdrevet. Francis Beckett skriver, at da Nyrop forlod Sorø Akademi i utide, modtog han et brev fra sin fader, hvori der stod, at nu skulle han i tømmerlære for senere at blive arkitekt – Nyrop vidste ikke hvad arkitekt betød.³

Men på den anden side har hjemmet utvivlsomt præget ham for livet. Herfra har han sin dybe religiøsitet og sin stærke nationalfølelse, som ikke mindst kom til at præge hans arbejder.

I København kom han i lære hos tømmermester Kayser,⁴ en af byens største tømmermestre, og 1869 aflagde han svendeprøve og fik samtidig afgangsbrev fra Teknisk Skole.

Han var nu klar til at begynde sin uddannelse på Akademiet, og året efter, i 1870, blev han optaget i Forberedelsesklassen, som dengang blev ledet af Jørgen Roed og Frederik Hertzog. Efter en afbrydelse, hvor han aftjente sin værnepligt, kom Nyrop på Arkitekturskolen.

Arkitekturskolen blev på det tidspunkt ledet af professorerne Frederik Meldahl og

Christian Hansen. Meldahls assistent var Ludvig Fenger, mens Hans J. Holm assisterede Christian Hansen. Undervisningen på Akademiet afspejlede ganske tendenserne i dansk arkitektur på det pågældende tidspunkt. Meldahl stod som den ypperste repræsentant for »Europæerne«, betegnelsen for den gruppe arkitekter, som så sig om i udlandet, og blandt de historiske stilarter der fandt forbilleder, som kunne overføres til de hjemlige bygninger, uden det dog var muligt at overføre materialerne. Tidens hovedtræk blev forkærligheden for det uægte, det blev materialesvindelsens æra. Dekorationen træder frem for alt andet. Efter Meldahls mening måtte bygningens konstruktion rette sig efter dekorationen, kun på den måde kunne fantasien få frit løb, hvad der var nødvendigt for at frembringe en stemningsfuld arkitektur – og stemningsfuldt og festligt skulle det være. Den historiske association skulle være bestemmende for hvilken bygningsstil, der anvendtes, og i tilslutning til disse principper byggede man f.eks. rådhus i gotisk stil på grund af en association mellem middelalder og by, en bankbygning var florentinsk, fordi bankvæsenet havde sin oprindelse i Italien, mens barokken brugtes, når man ønskede en virkelig pragtbygning, her kunne der rigtig fråsdes med udsmykning. Meldahl var direktør for »Det københavnske Byggeselskab«, som ejedes af Tietgen, og havde som sådan ansvaret for en række store anlæg i København. Han blev kaldt »en dansk Haussmann« af den franske forfatter Francois Coppée,⁵ og ganske naturligt blev han den ledende skikkelse indenfor dansk arkitektur i disse år. »Europæernes« indstilling, som bedst lader sig karakterisere ved den så ofte citerede udtalelse af Vilhelm Dahlerup: »Jeg arbejder aldrig med større Lyst, end naar jeg har flere Arbejder for, helst i forskellige Stilarter, og kan gaa fra det ene til det andet«,⁶ kom også til udtryk i undervisningen på Akademiet.

Den anden professor, Christian Hansen, som blev Nyrops lærer, var i endnu højere grad end Meldahl kendt og agtet i udlandet. Han havde udført en lang række arbejder i Grækenland og i Triest, inden han i 1857 blev professor ved Akademiet. Han anså græsk arkitektur, klassisk såvel som byzantinsk, for det ypperste indenfor bygningskunsten, og prægede sine elever stærkt i den retning. I sine senere år var han noget tilbøjelig til at forlade sine græske idealer og bygge i andre stilarter, hvad der ikke lå nær så godt for ham. Uanset hvilken stil han byggede i, var han dog altid ærlig overfor materialerne, lod dem virke i sig selv, og dyrkede murværkets stoflige virkning. Denne indstilling, som han videregav til sine elever, faldt helt sammen med den indstilling hans assistent, Hans J. Holm, havde. Holm var den, der kom til at betyde mest for Nyrop, i de år han gik på Akademiet. Han var elev af Daniel Herholdt, som havde vist vejen til en mere fri behandling af de historiske emner, og samtidig fremhævet murstenen som bygningsmateriale. Desuden skulle bygningens ydre svare til det indre, han krævede en ærlighed i sine værker og en utilsløret behandling af materialerne, som var ukendt for »Europæerne«. Hans historicisme var langt friere, og hans forbilleder, som hovedsagelig var hentet fra Italien, blev i langt højere grad omsat til de hjemlige forhold.

Allerede N. L. Høyen havde vakt interessen for den nationale arv og for den nordiske kunst som inspirationskilde for kunstnerne. Foruden at være national, mente Høyen at kunsten skulle være folkelig. Samtidig med at Høyen satte disse strømninger igang blandt danske kunstnere, virkede Grundtvig for en folkelig vækkelse baseret på folkets historiske og poetiske fortid. Samme år, 1844, som Høyen i »Det skandinaviske Selskab« talte om »Betingelserne for en skandinavisk Nationalkunsts Udvikling«, holdt Grundtvig sin store tale på Skamlingsbanken »For Danskheden i Sønderjylland«.

Gennem Hans J. Holms undervisning fik eleverne et grundigt kendskab til dansk bygningskunst. Hans vejledning i opmåling og hans ekskursioner rundt i landet vakte interessen for og kærligheden til dansk arkitektur. Høyen havde anbefalet denne form for uddannelse: »Rundt omkring på Danmarks Øer og Sletter, mellem Norges og Sveriges Fjelde er det, at de skulle forberede sig ...«. ⁷ Nyrop var med på turen til Lund i 1872 og på Bornholm i 1874, hvor han opmålte Ols Kirke. ⁸ Fra 1876-78 foretoges en opmåling af Kronborg, som kom i stand efter Holms forslag. Man havde ved genopbygningen af Frederiksborg Slot i høj grad manglet ordentlige opmålinger og tegninger, så Holm mente, at det var af meget stor betydning at få opmålt vore gamle slotte, hvis en katastrofe, som den på Frederiksborg Slot, skulle indtræffe. Nyrop deltog alle tre somre og ledede opmålingerne. Nyrop agtede Holm og satte ham højt som lærer. Han omtaler opmålingsturene som »frydefulde«, som noget, alle der var med, bevarer i glad erindring. ⁹ Den linie, Holm anlagde for sin undervisning, førte Nyrop videre først som assistent hos Holm og senere som professor.

I sine elevarbejder viste Nyrop ingen tilbøjelighed til at gå uden for rammerne. Han løser sine opgaver på en måde, som falder i Akademiets smag, hvad der sikkert også har været nødvendigt for at komme i betragtning ved prisuddelingerne. Et af elevarbejderne, »En Rektorbolig«, får een til at tænke på Bindsbølls skitser til Thorvaldsens Museum. Hans afgangsupgave »En Begravelsesplads for fortjente Mænd« og konkurrencearbejdet »Et Museum for antik og moderne Skulptur«, som blev belønnet med den lille guldmedalje, var i græsk stil, ganske som Chr. Hansen foretrak det. Guldmedaljeprojektet lå endda så nær Chr. Hansens universitetsbygning i Athen, at det er vanskeligt at se, at det overhovedet kunne regnes for et selvstændigt arbejde. I 1880 fik han Akademiets store guldmedalje for projektet »En Børs for en større Hovedstad«, ligeledes et arbejde i klassisk stil, her måske snarere romersk end græsk.

I 1874 var Nyrop begyndt at tegne på Vilhelm Dahlerups tegnestue, og da han forlod Akademiet i 1876 fortsatte han endnu 3 år hos Dahlerup. Med den store guldmedalje i 1880 fulgte rejsestipendiet for to år. Inden Nyrop begav sig ud på sin store rejse, nåede han at bygge nogle få ting på egen hånd, hvoraf kun gasbeholderen på Østre Gasværk skal omtales.

Østre Gasværk var blevet opført i 1876, men allerede i 1880 var forbruget af gas steget så meget, at det var tid at foretage en udvidelse. At Nyrop har været indblandet i

Gasbeholderen på Østre Gasværk. Farvelagt blyantstegning betegnet M. Nyrop Febr. 1881. Københavns Stadsarkiv.

dette arbejde synes at være gået i glemmebogen indtil for nylig, da signerede tegninger dukkede op på Københavns Belysningsvæsen.¹⁰ Det findes ikke opført i fortegnelser over Nyrops arbejder, og han omtaler det ikke selv i nogen af sine efterladte papirer. Grunden til, at dette arbejde er blevet hyllet i glemselens tåger, er muligvis, at Nyrop ikke har regnet det for noget virkelig selvstændigt værk. Han har her i allerhøjeste grad arbejdet sammen med, eller rettere sagt under kommunens ingeniører.

Beholderen, som vi ser den i dag, er en cirkulær bygning med en indvendig diameter på ca. 45m¹¹ dækket af en flad kuppel med en lanterne. Bygningen er opført af gule mursten, kuppelen af jern og stål beklædt på indersiden med træ og udvendig med tagpap. Selve gasbeholderen var den første af sin art i Danmark. Det var en såkaldt teleskopbeholder bestående af flere cylindre indeni hinanden, som skiftevis hæver og sænker sig alt efter om beholderen fyldes eller tømmes. På overgangen mellem cylindrene var anbragt vandløse. Om vinteren ville man få vanskeligheder med disse vandløse, som i stærk kulde ville fryse til, hvorved beholderen ville blive ubevægelig. Det eneste rationelle på det tidspunkt var da at lægge beholderen ind i en bygning til beskyttelse mod frosten. Der er således ikke tale om at forsyne den med en skal udelukkende af dekorative grunde. Beholderens størrelse var givet af kommunens ingeniører, beregnet efter hvor meget man antog forbruget af gas ville stige i de nærmeste år. Det må således siges, at det er en tilfældighed, at beholderen har samme

diameter som Pantheon. Man havde i udlandet opført flere af den slags beholdere og man kunne bestille delene præfabrikerede i udlandet i den størrelse man ønskede, kuplen er således en såkaldt Schwedlerkonstruktion.¹² Tilbage er så selve murstensskallen, og først her kommer Nyrop for alvor ind i billedet. Skallen skulle foruden de to porte have en række vinduer, da lanternen i kuppelen ikke gav tilstrækkeligt lys til at man kunne arbejde inde omkring beholderen. Nyrop anbragte en række tætsiddende blændinger med bueformede afslutninger såvel foroven som forneden. I blændingerne indsattes to runde vinduer det ene lige under den øverste runding, det andet ved den nederste runding. Blændinger og vinduer danner et fortløbende fibulamotiv hele bygningen rundt. De to porte er passet ind, så de ikke forstyrrer idéen.

Gasbeholderen inde i bygningen blev nedrevet i 1935. Selve murskallen og kuppelen blev skånet og er siden blevet brugt først til opbevaring af tørv og sidst som magasin for Det kgl. Teater.

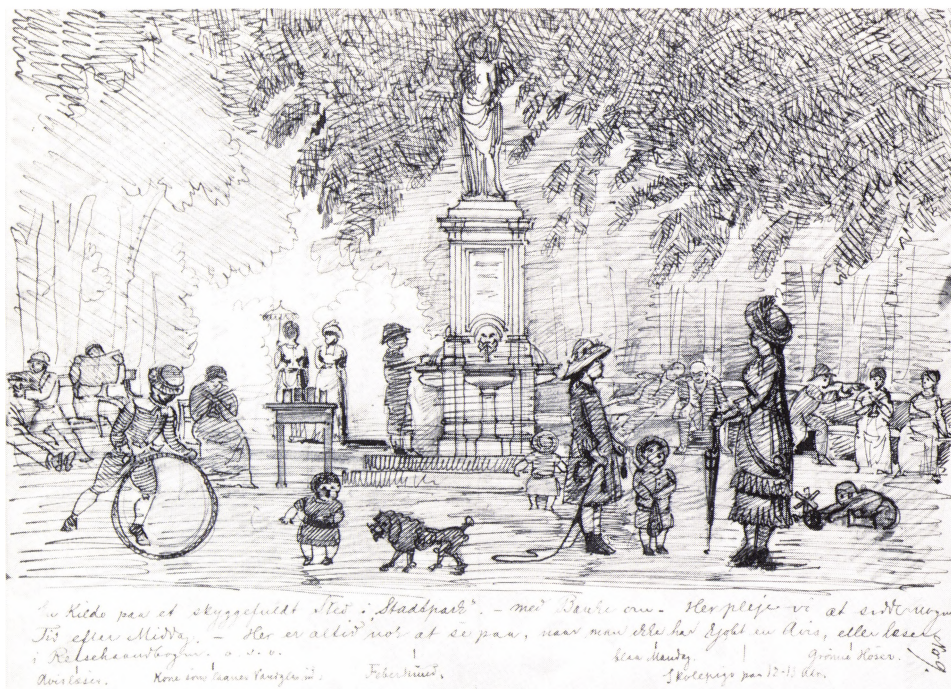
Det er naturligvis Nyrops indsats, der har gjort gasbeholderen til den særprægede bygning den er. Det nærmest klassiske udseende forenet med monumentalitet og styrke, gør bygningen til et enestående monument fra den tid, hvor København udviklede sig til en storby. Det er en industribygning, som ved en god arkitekts hjælp er blevet et stykke arkitektur.

I maj 1881 påbegyndte Nyrop sin rejse. Bortset fra Holms udflugter til Sverige, en tur til Hamburg i 1876 sammen med Akademiets elever for at se skitserne til det nye rådhus, som skulle opføres her samt en Parisertur i forbindelse med Verdensudstillingen i 1878, havde Nyrop ikke været udenfor landets grænser.

Der skal her gives et kort rids af de indtryk, Nyrop modtog på sin rejse og den indstilling, han havde til alt det nye, han mødte undervejs, belyst ud fra hans rejsedagbog¹³ og hans skitsebøger.¹⁴

Første etape af rejsen blev foretaget sammen med Hector Estrup¹⁵ og gik over Stendal, Hildesheim, Berlin, Dresden, Wien, Prag, Triest til Venedig. De oplevelser, Nyrop fik i Tyskland imponerede ham ikke. Berlin var en verdensby på dette tidspunkt, og gør da også et vist indtryk på de to rejsefæller, men det var mere Zoologisk Have, Akvariet, restauranterne, hvor det var så vanskeligt at få serveret the, og menneskemylderet end den storslåede arkitektur, som optog dem. Schinkels bygninger nævnes, men har tilsyneladende ikke vakt den store interesse. Nyrop besøger desuden Den tyske Arkitektforenings kunstindustriudstilling i Arkitektforeningens bygning. Han ser i det hele taget ivrigt på kunstindustri, især møbler interesserer ham. I Berlin opdager han, igennem Arkitektforeningen, at her er arkitekterne virkelig »en Stand og det en indflydelsesrig«. ¹⁶ Dette har sikkert yderligere styrket hans tanker om, at vilkårene for de danske arkitekter skulle bedres. Han havde allerede været med til at stifte Akademisk Arkitektforening i 1879, og da han vendte hjem fra sin rejse, varede det ikke længe, før han blev foreningens formand.

Fra Berlin går turen til Dresden, som på det tidspunkt er en af Europas smukkeste byer, berømt for sin arkitektur, sine kunstskatte med Rafaels sextinske Madonna som højdepunktet og den ny operabygning, hvor Wagners operaer fejrede triumfer. Nyrops ældre kollega, Nicolai Eigtved, fik mere ud af sit besøg i Dresden end Nyrop, der ikke lod sig imponere. Han skriver til sin svoger Martin Borch: »Dresden er jo større end Kjøbenhavn, men gjør hvad Storladenhed i Anlæg o.s.v. angår ikke større Indtryk synes mig«. ¹⁷ Hans meddelelser til Borch fortæller også lidt om de danske arkitekters uddannelse og Akademiets niveau. Gottfried Semper er tilsyneladende ret ukendt for ham, han forklarer Borch, hvem Semper er og hvad han har lavet, og tonen i brevet synes ganske seriøs. Man ville umiddelbart tro, at et for arkitekturen så væsentligt værk som Sempers »Der Stil«, var kendt af den tids arkitekter. Det har nok været for svært tilgængeligt, og Nyrop har med sine sprogkundskaber ikke været i stand til at læse det, og det er tilsyneladende heller ikke blevet direkte omtalt i undervisningen. De går i

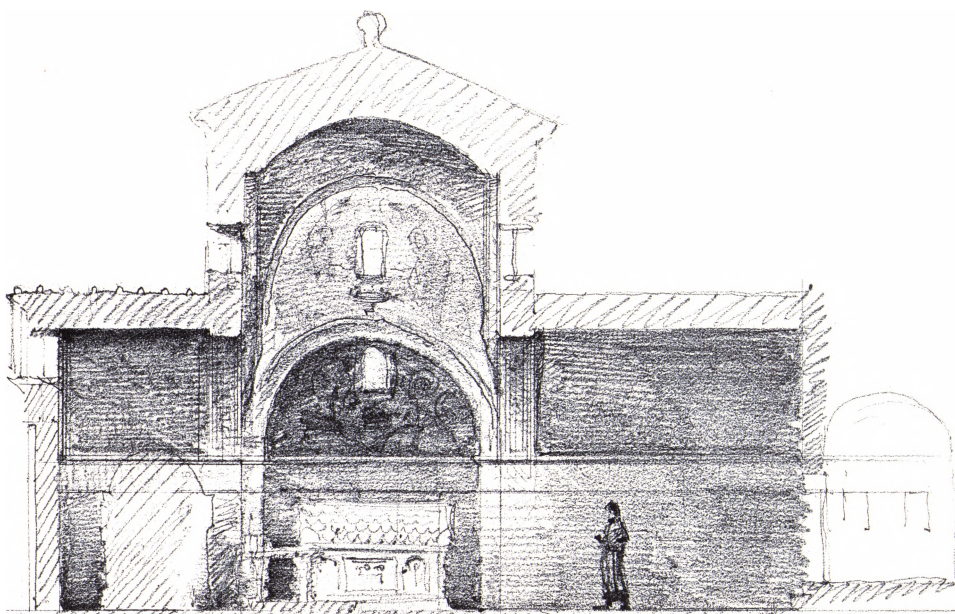

Pennetegning fra Nyrops rejsedagbog. Under tegningen står: »En Kilde paa et skyggefuldt Sted i »Stadtpark« – med Bænke omkring – Her pleje vi at sidde nogen Tid efter Middag – Her er altid nok at se paa, naar man ikke har kjøbt en Avis, eller læser i Rejschaandboden o. s. v.

Avislæser	Kone som laaner Vandglas ud	Feberhund	Blaa Mandag	Grønne Hoser
			Skolepige paa 12-13 Aar	

operaen og hører »Mestersangerne i Nürnberg« og ser på teatrets indre. »Jeg søgte virkelig at lade være med at være dansk-partisk, men baade Estrup og jeg kom strax til det resultat at Tilskuerpladsen, som Dahlerup har glædet os med i Kjøbenhavn langt overgaar denne her«. ¹⁸ Følelserne for det hjemlige er stærke, men man kan ikke se helt bort fra, at holdningen overfor Tyskland efter 1864 og tilstandene i Sønderjylland gjorde, at det var vanskeligt for ham at acceptere noget som helst, der var tysk.

Nyrop og Estrup besøger naturligvis også museet i Dresden – »jeg kan nu ikke se ret mange Malerier ad Gangen uden at trættes derved« – det går dog bedre her i Dresden, hvor de store mestres værker til dels jager trætheden bort, men »Jeg ved nok at det er kjættersk at sige, at det var en i al Fald øjeblikkelig Forfriskning at se paa nogle gode

Galla Placidias gravkapel i Ravenna. Blyantstegning fra Nyrops skitsebog. Kunstakademiets Bibliotek.

Malerier af nulevende Malere. Det passer bedre – der hører ingen Anstrengelse til at forstaa dem«. ¹⁹

Først ved ankomsten til Wien mærker man en anden stemning hos ham overfor arkitekturen. Her møder de Theofilus Hansen og er naturligvis imponerede over at blive modtaget af den berømte dansker. De får forevist hans bygninger og er begejstrede for dem, især for fasaderne. Theofilus Hansen er netop i færd med at opføre Parlamentsbygningen, som »ligner et akademisk Projekt« og beundres meget af de to unge danskere, især er detaljerne smukke, ligeledes polykromien i fasaden. Theofilus Hansen tager sig af dem under hele opholdet i Wien, de ser Børsen, Schönbrunn og Votivkirken, som Nyrop synes, er et mønster på en gotisk kirke. Nyrop er interesseret i, hvorledes Theofilus Hansen underviser sine elever. »Jeg spurgte ham om hans Skole og hvad han gjør ved sine Elever, naar de komme med Ideer og Ønsker som ikke er i Stil« ²⁰ – man aner, at han selv har haft lyst til at lave noget, der ikke var i stil, men nok er blevet stoppet. Hansen svarer, at han lader dem prøve, og derefter overbeviser dem om, hvor pinegalt det var.

Efter godt 2 ugers vellykket ophold i Wien, går turen mod Italien, hvor Hack Kampmann støder til Nyrop i Venedig. Italien bliver den store oplevelse på rejsen. Så snart Nyrop kommer til Venedig, vender lysten til at tegne tilbage, den havde han

ganske mistet i Tyskland. Han gennemtraver Italien – her skal kun nævnes de steder, som har haft speciel betydning for ham. Af skitsebogen fremgår det, at Marcuskirkens mosaikker og detaljerne og udsmykningen i de venetianske paladser har betaget ham. Stort set begejstres han af de gamle italienske bygningsværker – et af turens højdepunkter er Ravenna. De to dage Nyrop tilbringer ved Teodorics gravmæle, er de dejligste han har haft på hele turen. Den stemning, det udtryk, »Urstoffet« i denne bygning, betager ham ganske. Det samme gælder de øvrige oldkristne kirker i Ravenna »Der er så meget Urstof deri man får en stor Lyst til at arbejde i den samme Retning og forsøge paa at lave noget sammen i den Tids Stil, thi jeg troer det passer bedre til vor Tid end nogen anden Stilart der er brugt til Kirker og lignende Bygninger«. ²¹ Til trods for beundringen af Votivkirken i Wien, er det klart, at Nyrop distancerer sig fra den gotiske stil, som ellers var den foretrukne til kirkelig arkitektur på denne tid.

Der skal ikke her foretages en opremsning af alt, hvad Nyrop så på sin tur i Italien. Hans indkøb af fotografier vidner tydeligt nok om, at der var meget han syntes om. Han lægger særlig vægt på, hvad der vil være anvendeligt i Danmark, således er han interesseret i Ferrara-husene med de smukke gesimser, bygget i mursten, der gør et smukt indtryk – »og Mursten vil jo altid have Interesse for os fra Danmark«. ²²

Fra Norditalien tager han videre ned gennem landet til Rom, hvor den antikke og oldkristne kunst – som i Ravenna – er højdepunkterne. Han må have glædet sig ved tanken om gasbeholderen på Østre Gasværk og blevet bestyret i, at han her havde valgt noget rigtigt. Efter besøg i Napoli, Pompeji og Paestum rejser han til Grækenland, til den arkitektur, som hans lærer Chr. Hansen havde fremhævet for ham som det eneste værdifulde. Det var vist folkelivet, der interesserede Nyrop mest, de smukke akvareller i skitsebøgerne er det bedste bevis.

Nyrop starter nu tilbageturen gennem Italien, over Genua til Barcelona og derefter ind i Frankrig. Her opholder han sig i længere tid i Provence, hvor han besøger en række af de middelalderlige byer, er en tid i Lyon, og kommer til Baume som begejstrer ham meget. Efter Loiredalen tager han endelig til Paris, hvor han tilbringer de sidste måneder af sin rejse.

Arkitekturen i Frankrig gør ikke nær så stort et indtryk på Nyrop som Italiens. »Kirkerne jeg har set her i Frankrig er noget af det uhyggeligste triste og kolde som jeg har set«. ²³ De antikke bygningsværker kan naturligvis ikke måle sig med Italiens, så derfor må det være den moderne arkitektur, han skal studere her, mener han. Han nævner Violet-le-Duc, hvis litterære værker han tilsyneladende kender og beundrer og hvis tanker han senere i livet vender tilbage til; formentlig har han besøgt en del af de kirker, som Violet-le-Duc havde restaureret.

Hvad Nyrop synes om arkitekturen i Paris, fremgår ikke af brevene – de er fyldt af ganske andre ting. Fra Borch var der kommet brev om, at en række arkitekter havde peget på Nyrop som Chr. Hansens efterfølger ved Akademiet. Årsagen var, at man ikke ønskede Ludvig Fenger som professor og derfor gerne ville kunne opstille alterna-

Planter tegnet i Fiesole. Blyantstegning fra Nyrops skitsebog dat. 26. juli.
Kunstakademiets Bibliotek.

tive muligheder ved siden af Fenger og Holm. Nyrop må have fremtrådt som en personlighed allerede i sine unge år, siden hans kolleger besluttede at arbejde for hans valg. At Paris træder lidt i baggrunden på grund af alt dette, er forståeligt.²⁴ Nyrop blev imidlertid ikke valgt, det blev Hans J. Holm og Nyrop blev hans assistent.

Det var meningen, at Nyrop skulle have været til England, inden han vendte hjem, men det opgav han. Begivenhederne på Akademiet har sikkert forstærket den store længsel efter Danmark, som han under hele rejsen havde givet udtryk for. Det er fristende at drage en sammenligning mellem Nyrop og J. Th. Lundbye, som 40 år tidligere havde begivet sig hjemmefra. Også han længtes hjem, og som Nyrop gik hans tanker stadig mod Danmark. Nyrop sluttede sit sidste brev hjem med at citere de to første linier af »Kjær est du Fødeland«.

DEN NORDISKE INDUSTRI- LANDBRUGS- OG KUNSTUDSTILLING I KJØBENHAVN 1888

I 1885 får Martin Nyrop den store chance til at vise sit talent langt ud over Danmarks grænser. Indtil dette tidspunkt har han kun opført gasbeholderen på Østre Gasværk, Øvelshuset på Vallekilde samt nogle privathuse. Han får nu tilbud om at opføre bygningerne til »Den Nordiske Industri- Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888«. Anledningen, til at man ville afholde denne udstilling, var Industriforeningens 50 års jubilæum samt 100 året for Stavnsbåndets ophævelse.²⁵ Udstillingen skulle særligt bidrage til at sprede kundskab om den danske kunstindustri, og primus motor i tilrettelæggelsen var direktøren for Den kongelige Porcelænsfabrik, etatsråd Philip Schou.²⁶ Tanken havde været at lave en ren nordisk udstilling, men i sidste øjeblik blev den alligevel international, både England, Frankrig, Tyskland, Italien, Østrig ja sågar Rusland kom til at deltage – det blev en hel lille verdensudstilling.

Som formand for det nedsatte byggeudvalg valgtes malermester E. Schmiegelow,²⁷ som omgående rettede henvendelse til Nyrop om at lave en foreløbig plan til udstillingen.²⁸ Den 18. december 1885 forelå Nyrops første udkast.²⁹ Dette kunne imidlertid ikke bruges, da magistraten ikke så sig i stand til at overlade udstillingen et terræn, som kunne rumme denne plan. Et halvt år senere fremlægges atter nogle forslag fra Nyrops side,³⁰ men samtidig opstår der i forretningsudvalget et ønske om, at der udskrives en arkitektkonkurrence om opgaven. Borgmester Borup, som er et af udvalgsmedlemmerne, modsætter sig dette støttet af formanden og Philip Schou. Disse tre betydningsfulde mænd må have haft en urokkelig tro på Nyrops evner og formåede at sætte deres vilje igennem med hensyn til, at Nyrop skulle være udstillingens arkitekt. Han havde, som nævnt, ikke opført noget større bygningsværk på dette tidspunkt. Ganske vist havde han været med som Dahlerups medhjælper i Paris i 1878, hvor Dahlerup opførte den danske pavillon på verdensudstillingen³¹ og havde således en lille smule »udstillingserfaring« herfra. Gennem de sidste år var Nyrop blevet udpeget af andre yngre arkitekter som »primus inter pares«,³² og det bedste bevis på hvilken tillid de unge arkitekter havde til hans evner, var da også, at man pegede på ham som emne ved professorvalget i 1883.

Nyrop blev født i en tid, hvor industrialismen nåede sine hidtil største expansioner. Samtidig med de nye industrielle frembringelser, hvoraf støbejern og stål var de for arkitekturen vigtigste, samt de øgede krav om opførelse af broer, jernbanestationer og industribygninger, voksede kravet om en helt ny arkitektur frem. Storslåede værker blev opført i udlandet af de nye materialer, og også i Danmark forsøgte man sig med stål og støbejern. Herholdts universitetsbibliotek, opført 1857-61, var den første bygning

herhjemme, som havde en større konstruktion i jern. Dahlerup, på hvis tegnestue Nyrop havde arbejdet i 5 år fra 1874 til 1879, benyttede også de nye materialer. Netop i disse år tegnede Dahlerup sammen med arkitekt Georg E. W. Møller Hotel d'Angleterre. Denne bygning, Københavns mest moderne hotel, vakte stor furor. Hotellets gård var overdækket med et glastag. Det var noget nyt her til lands at overdække 4000 kvadratfod med glas. Ideen var Dahlerups, men han udførte ikke konstruktionen. Det var overladt til premierlieutenant F. Wagner, som var ingeniør i hæren.³³ Heller ikke tagkonstruktionen over scenen og tilskuerpladserne i Det kgl. Theater har Dahlerup konstrueret, det blev ligeledes gjort af en af hærens ingeniører.³⁴ Nyrop har således næppe kunnet lære noget om jernkonstruktioner på Dahlerups tegnestue, og på Akademiet indgik det heller ikke i undervisningen.

Siden verdensudstillingen i London 1851, hvor Joseph Paxton byggede Crystal Palace, havde støbejern og glas gået sin sejrsgang fra udstilling til udstilling. Alle de sensationelle bygninger på udstillingerne i New York 1853, London 1862, Berlin 1865 og Wien 1873 var opført af disse materialer.

Den sidste udstilling i København havde fundet sted i 1872. Ved den lejlighed opførte Vilhelm Klein Industriforeningens bygning på hjørnet af det daværende Halmtorv og Vesterbrogade. Denne bygning var, til forskel fra andre udstillingsbygninger, beregnet til at blive stående. Det var en firfløjet bygning opført af røde sten med grå fuger. Gården mellem fløjene var 274 fod lang og 100 fod bred og var overdækket med et 6-delt glastag, understøttet af 30 søjler.³⁵ Disse søjler var en pasticc uden lige på antikke søjler,³⁶ og da man desuden havde vanskeligheder med at holde det store glastag tæt, er det forståeligt, hvis Nyrop ikke havde lyst til at skabe noget i den retning.

I begyndelsen af oktober 1886 rejste Nyrop sammen med direktør Schou, malermester Schmiegelow og kaptajn Rørdam³⁷ til England og Skotland, for at se de udstillinger, som på det tidspunkt blev afholdt i London, Liverpool og Edinburgh.³⁸ Det var Nyrops første besøg i England. Udstillingerne, man besøgte på rejsen, var mindre udstillinger, og bygningerne var opført dels i jern og dels i træ.³⁹ Til trods for at Nyrop allerede på verdensudstillingen i Paris i 1878 så Galerie des Machines, som var konstrueret af ingeniøren De Dion og vakte en enorm opsigt,⁴⁰ og han desuden i England har set såvel Crystal Palace, som var genrejst i Sydenham, som de nye jernbanestationer, følte han sig ikke tiltalt af de nye materialer og de nye konstruktionsmetoder. Han valgte at opføre sine bygninger helt i træ. Han siger selv: »Jeg var overbevist om, at det med samme Bekostning ville være muligt at bringe et smukkere Resultat ud af en Træbygning end af en Jernbygning, var desuden mest hjemme i Træbygning og havde som Tømrer Professionen kjær, saa at jeg gerne ville bidrage mit til, at dette smukke Haandværk, som i vore dage bliver indskrænket paa alle Kanter, saa vidt muligt hævdede sin plads og om muligt udvidede sine Enemærker«. ⁴¹ En af de største indvendinger mod benyttelse af træ var, at det var mere brandfarligt. Nyrop mener imidlertid, at lette jernkonstruktioner med glastage, hvor der skal anvendes en

række skillerum, samt tapetlærred, tæpper og solsejl, frembyder en lige så stor risiko.⁴² En anden årsag til, at han ville undgå jernkonstruktioner, var vel også, at han var klar over, at han ikke ville være i stand til at konstruere disse på egen hånd og derfor ville blive totalt afhængig af ingeniørerne. Samarbejdet arkitekt-ingeniør var på dette tidspunkt ikke kommet ordentligt i gang her i landet. De epokegørende byggerier i udlandet var udført af ingeniører; hvor arkitekt og ingeniør havde arbejdet sammen, havde ingeniørerne gennemgående klaret deres del af opgaven bedst. I tømmerkonstruktionen havde Nyrop kun sig selv at stole på, og meget stod på spil – hele hans fremtidige karriere. Desuden mente han som nævnt, at udgifterne kunne holdes på samme niveau ved at anvende træ. Deri har han formentlig haft ret. Jern og stål var importvarer og derfor ikke noget billigt materiale. Ved udstillingen i Philadelphia i 1876 var en af bygningerne, Agricultural Hall opført i træ. Udgiften til denne bygning beløb sig til 1/6 af udgifterne til hovedbygningen, som var opført i jern og glas, mens arealet var 1/3.⁴³

Det areal, der var stillet til rådighed af Københavns Kommune, lå mellem Vesterbrogade, Filosofgangen, Stormgades forlængelse og Tivoli samt området bag Tivoli. Det var et betydeligt areal, og havde iøvrigt den fordel, at Tivoli kunne inddrages i udstillingsområdet. Da udstillingen åbnede, var det bebyggede areal 120.000 kvadratalen.

Selve byggegrunden var vanskelig, af meget forskellig beskaffenhed, især for hovedbygningens vedkommende, hvor der skulle bygges dels på en gammel møddingsplads, dels på opfyldt stadsgrav. Der måtte derfor piloteres under hele hovedbygningen samt under en del af de øvrige bygninger. Til piloteringen brugtes dansk gran.

Nyrop anbragte så vidt muligt bygningerne langs arealets yderkanter, derved sparede han, som han selv udtaler, indhegning, og opnåede ved talrige porte ud til gaden, at det var nemt og hurtigt at bringe udstillingsgenstandene på plads. Desuden kunne man samtidig hermed uhindret bringe udstillingsterrainet i orden.⁴⁴

Projektet var så stort, at man foruden hovedbygningen havde en lang række mindre bygninger, som hver rummede sin specielle afdeling. Indtil udstillingen i Philadelphia i 1876 havde man kunnet holde udstillingerne under eet tag. Der havde været små tilløb til anneksdannelser i Paris i 1867 og i Wien i 1873, men først i Philadelphia sprængtes rammerne for alvor.⁴⁵

Hovedbygningen lå hvor nu Rådhuset ligger og indgangen med tælleapparaterne foran denne omtrent på linie med Kleins industribygning. Hovedbygningen bestod af en tværhal og en længdehal, og over disses skæringspunkt rejste en prægtig kuppel sig. Længdehallen strakte sig ned til skellet mellem den nuværende hovedbrandstation og det tidligere overformynderi. Fra længdehallens sider skød en række lavere bygninger sig som kapeller så langt ud, at de lå på linie med tværhallen. Hele hovedbygningen kunne således indskrives i et rektangel. Langs hovedbygningens vestside, hvor nu H. C. Andersens Boulevard løber, var udstillingens »Hovedgade«, en blomstersmyk-

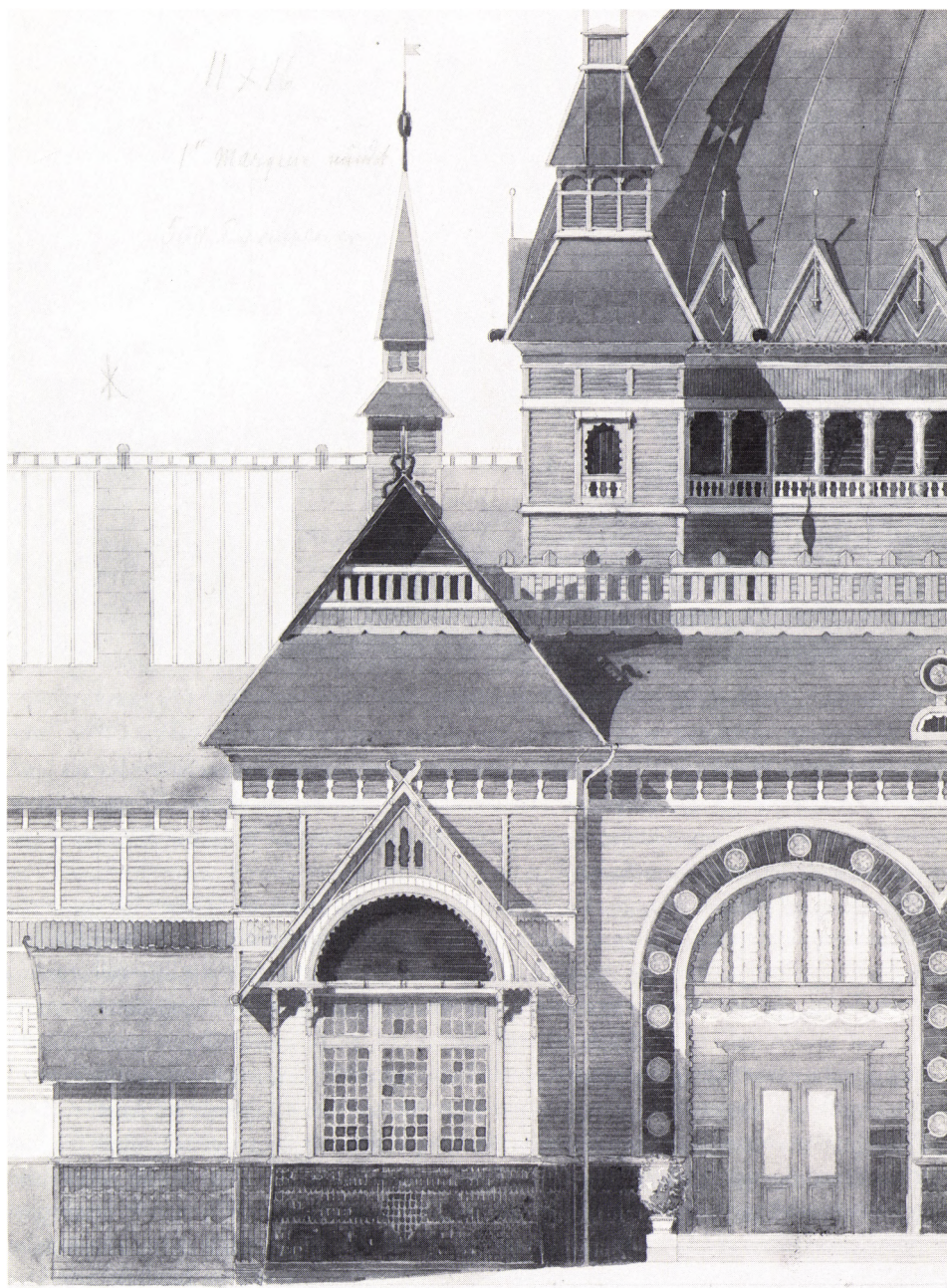
ket promenade, som strakte sig ned mod havebrugsafdelingen. Denne bestod af to ens pavilloner, imellem hvilke der gik en bred trappe op til gangbroen over Ny Vestergades forlængelse. Her nede lå bygningerne for dansk industri, for hær og flåde samt den store maskinhal. Helt bagest var et areal, som strakte sig til Kalvebod Strand, udlagt til sportsopvisninger og dyrskue. De øvrige bygninger lå i en krans om Tivoli, som på denne måde blev en del af udstillingen, og med sine restauranter og konditorier kunne betjene det store publikum.

Selve hovedbygningen var naturligvis den mest spændende. Efter at have passeret tælleapparaterne stod man på pladsen foran den imponerende bygning – »Det var et Fepalads med monumentale Indgange, Glastage, Spir, Kupler og smældende Flag...« skrev journalisten Henrik Cavling.⁴⁶ Centralpartiet minder på mange måder om en romansk kirkebygning. Forhallen, udformet som et narthex, var en lille smule bredere end kuppelen, og afsluttedes ved hver side af fremskudte partier, udformet som små selvstændige bygninger med stejlt saddeltag kronet med en lille tagrytter. Her imellem var der tre rundbuede portaler, afsluttet foroven af et tympanonlignende felt. På taget over den midterste portal var rejst en dekoration med de tre nordiske landes våben afsluttet foroven af Københavns tre tårne. Dekorationen har en slående lighed med retabet fra alteret i Sahl kirke. Nyrops søster var gift med præsten i Sahl, og under et besøg der i 1875 malede Nyrop en akvarel af altertavlen,⁴⁷ samt foretog en opmåling af den. Han har utvivlsomt haft den i sine tanker, da han tegnede udsmykningen over portalen. Denne var iøvrigt en af de få ting, der ikke var udført i træ, det var bemalet stuk.

Over forhallens tag rejser den festlige kuppel sig. Den var efter datidens københavnske forhold enorm, 56 m høj og havde en diameter på 27 m. Tambouren havde et lille søjlegalleri, hvor over der var anbragt små spidse gavle. Den øverste del af kuppelen, kalotten, var af glas, men dette skjultes af en lanterne af spinkle træbuer, som var bygget over den. Lanteren afsluttedes af en krone, i hvis midte flagstangen var anbragt. Forneden på lanteren sad en række vikingskjolde. På overgangen mellem kuppel og lanterne var anbragt 12 kviste, som i stedet for vinduer var prydet med udstillingens bomærke, tre sammenslyngede 8-taller med et 1-tal igennem. 4 hjørnetårne med etagedelte spir indrammede kuppelen.

Der er mange forskellige træk gemt i denne kuppel. Ligheden med Baptisteriet i Pisa er umiskendelig. Tambourens udformning og hele kuppelens facon og lanternens form ligger nær Baptisteriets kuppel. Kvistene øverst er hentet fra Theodoriks gravmæle i Ravenna.⁴⁸ De er udformet som de mulige løfteanordninger, der er anbragt på siderne af monolitten, der danner taget på gravmælet.

Men mest af alt er det dog træk fra ældre nordisk arkitektur, der er iøjnefaldende. De fire hjørnetårne og tagrytterne er inspireret af de norske stavkirker. Interessen for stavkirkerne var blusset vældig op i de foregående 50 år i forbindelse med forsøgene på at bevare Nordens middelalderlige bygninger. I. C. Dahl's bog om de norske stavkirker

Udstillingsbygningen 1888. Detalje af hovedbygningens forside. Farvelagt blyantstegning. Kunstakademiet's Bibliotek.

fra 1837⁴⁹ øgede interessen og var medvirkende til at sætte gang i bevaringsarbejderne. Den danske arkitekt, J. H. Nebelong,⁵⁰ restaurerede i årene 1849-51 Heddal Stavkirke, og selv om han ikke havde den store forståelse for, hvorledes det burde gøres – I. C. Dahl kaldte kirken for et »Conditortempel«,⁵¹ efter at Nebelong havde taget sig af det indre – var det dog medvirkende til at forøge interessen for stavkirkerne blandt danske arkitekter. En lang række af ornamenterne i udstillingsbygningerne har i allerhøjeste grad lighed med træskærerarbejderne i stavkirkerne.

Ud fra kuppelbygningen strakte tvær- og længdehallen sig. De var bygget efter de samme principper, en række halvcirkelformede buer bar taget, gennem hvilket lyset faldt fra store vinduer. »Jeg saa de interessante Træ-Gitterkonstruktioner af Arkitekt Gnudtzmann i Bygninger ved Helsingør Skibsværft, og fik som en Slags Kombination af disse og vor Banegaards Tømmerbuer Udstillingens Længdehal.«⁵² Efter fotografier⁵³ at dømme har buerne virket lette og elegante. Lyset, der strømmede ned gennem de store vinduer, forstærkede yderligere denne virkning. Den lange rækkefølge af buer gennem hele bygningen har givet indtryk af stor dybde, før blikket blev standset af det store halvrunde vindue i gavlen. Betragter man gavlen udefra og ser ind på hallens buer, er ligheden med Herholdts banegård meget slående.

På udstillingen var der en afdeling for moderne kunst fra de tre nordiske lande og Finland. En række lave sammenbyggede bygninger til dette brug lå lige bag længdehallen, adskilt fra denne ved en lille gård. En af bygningerne var synlig fra »Hovedgaden« og var derfor særlig smukt udstyret. Foran indgangen var rejst et lille tårn, som foruden den dekorative virkning også virkede samlende ved overgangen mellem den høje længdehal og de lave kunstudstillingsbygninger. Over indgangen var månedernes tegn udskåret i træ, langs dørstolperne var udskårne felter og på tårnet en malet tavle forestillende Paris' dom. Denne afdeling var efter omtaler og billeder at dømme noget af det mest charmerende på udstillingen.

På samme tid afholdt brygger Carl Jacobsen en fransk kunstudstilling i København. Til dette brug opførte Vilhelm Klein en bygning på Halmtorvet lige overfor udstillingens hovedindgang. Den var i klassisk stil, med en porticus med 6 ioniske søjler foran en forhal. Bag forhallen lå en stor midterhal, hvor skulpturerne var opstillet. Symmetrisk med midterhallen var 6 sale til malerier.

Det er interessant at sammenligne denne bygning med Nyrops, her fornemmer man bedre end noget andet sted de nye træk, som trådte frem i Nyrops arkitektur.

Selv om der er mange udsmykkende detaljer, er det dog først og fremmest de gode proportioner og materialevalget, som giver bygningerne det betagende udseende. Byggematerialet var som tidligere nævnt træ. Der blev næsten udelukkende brugt træ, som var gængse varer i handelen, kun enkelte steder var der anvendt skåret tømmer og ved afbindingen hugget tømmer. Alle bræddebeklædninger var ru, høvlede brædder anvendtes kun hvor publikum kom i direkte berøring med træet f.eks. ved håndlister. Brædderne var ikke lagt på samme måde overalt, de var dels lagt på klink, dels et på to,

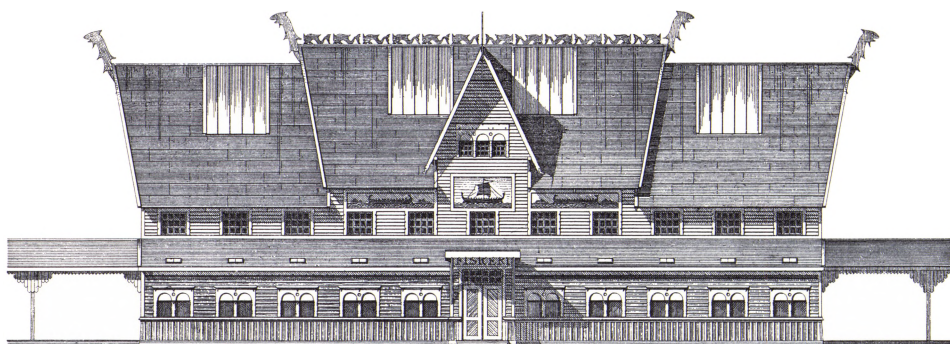

Hovedbygningen på Udstillingen. Ned langs bygningen gik »Hovedgaden«. T.h. skimtes Tivolisøen. Fot. Juncker Jensen. Teknisk Bibliotek.

som jalousi eller kant mod kant med lister over fugerne. Denne variation bidrog til at gøre facaderne mere levende og afvekslende. Enkelte steder brugtes spånbeklædning. Alle tage var dækket med tagpap. Nyrop bemærker i sin beskrivelse, at spånbeklædning ikke var tilladt til tag, en udtalelse som nok kunne tyde på, at han har haft lyst til at anvende dette materiale. Til indvendig beklædning af væggene brugtes pap. Hvor det kunne lade sig gøre, brugtes selve udstillingsgenstandene til beklædning, det var f.eks. tilfældet med vægfliserne i »Det arbejdende Mejeri«.

For træbygninger er farven af overordentlig stor betydning. Da Nyrop har haft de nordiske træhuse for øje, da han tegnede sine bygninger, er det ganske naturligt, at han også anvender de farver, som kendetegner de svenske og norske huse – rødt, grønt og hvidt samt en imiteret træfarve, hvor træets struktur kunne slå igennem. Desuden brugtes en del guld i dekorationerne, »da dette gør sine omgivelser finere«.⁵⁴

Intet sted er materialerne tilslørede, overalt kan man se at det er træ og pap, der er anvendt. Nyrop har brugt former og metoder, som egnede sig for træets specielle karakter. »Arkitektur fremgår af Konstruktionen og Materialet, eller er disse to Tings ideale Forbindelse i en Form, som svarer til den påtænkte Brug«,⁵⁵ siger Nyrop, og

Fiskeribygningen. En af de fritliggende udstillingsbygninger. Københavns Bymuseum.

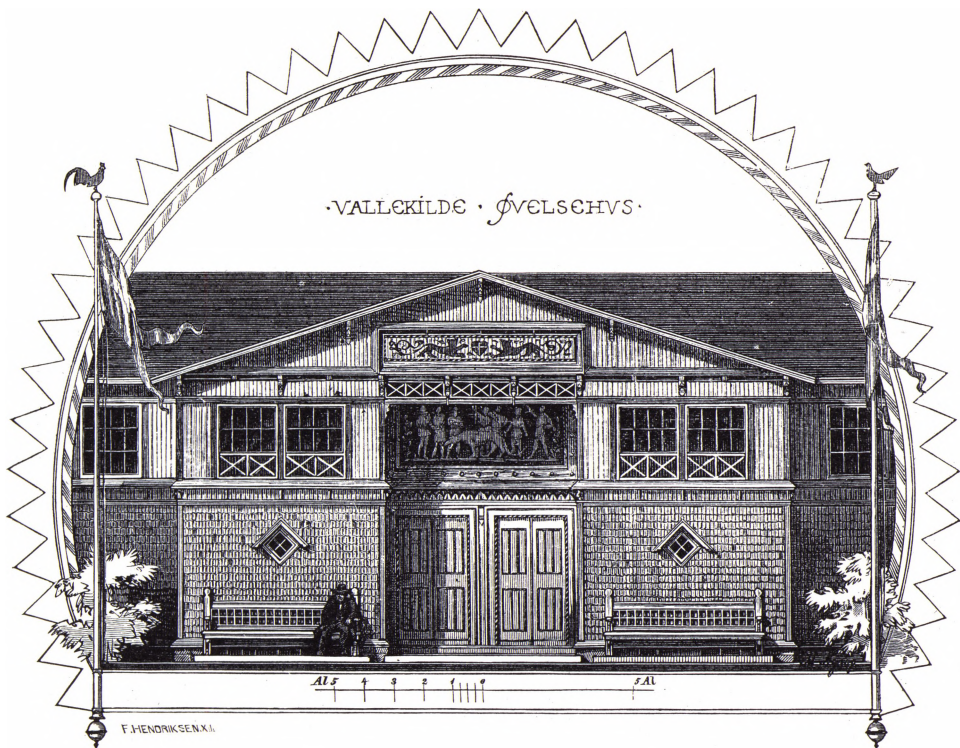
fortsætter med at forklare at et Trocadero eller et andet stenpalads ikke kan omformes i brædder og tagpap, alt ville have røbet forfalskningen. Arkitekten må betragte sig som tjener og lade materialet herske. »Men det er ganske vist ikke genialt at være tjener; derimod betragte de utallige Venner af Imitation, enhver Eftergjøren som en Genistreg, skjønt man skulle tro, at det Ideal, som imiteredes, var mer Beundring værd. Den samme honnorte Ambition, som tillader og begunstiger, ja begejstres over saadanne Ting som falske Dameskrivepulte, Bogskabe og opretstaaende Fortepianoer, der overfor Gjæster give Ejeren et Anstrøg af musikalsk og boglig Dannelse, men naar de fremmede er gæede, vise sig at være til at slaa ud og bruge som Servanter og Senge, med indelukkede, beklumrede Dyner i, – samme Tænkemaade har sin rigelige Andel i vor Tids fleste Nybygninger, der skabe sig til, som om de vare Paladser, men netop blive mindre og elendigere ved den paatagne Maske; hvor Salondøre, Klosetdøre og Døre til Elevatorer alle gjøres ens højfornemme med Gipsornamenter over Indfatningerne, saa at afsked tagende Gjæster tage fejl og må betragte det som et Held, naar tilfældet giver dem Klosetdørens Greb i Haanden, frem for at falde ned gennem Elevatoren«. ⁵⁶ Denne udtalelse viser meget klart, hvilken stilling han tog til den herskende »stil«, og han beviser med sine bygninger, at han er i stand til uden fordomme og pedantisk stilhensyn at samle sine motiver mange steder fra, og ud fra dette med rig fantasi og en overlegenhed på det konstruktive område, at skabe et storslået anlæg, som frem for alt havde et nordisk præg. Maleren Harald Slott-Møller udtrykker det således: »Man følte alt saa hjemligt saa kendt, ikke paa den maade at man kunne paavise hvor den Konstruktion eller den Inddeling var hentet, hvor den Gavlpryd, det blomstrende Græstørvstag var laant – tværtimod – alt var for saa vidt nyt«. ⁵⁷ Slott-Møller skriver dette 26 år efter udstillingen fandt sted, der var ikke græstørv på tagene, men det viser hvor fuldstændig en illusion om den nordiske almestil Nyrop har været i stand til at skabe.

Udstillingen forvandlede København til en verdensby. Den stod som exponent for den driftighed og fremgang, der prægede dansk industri og landbrug i disse år. Besøgstallet var langt over forventning og succes'en må for en stor del tilskrives Nyrops anlæg. Pressen var fuld af lovord og tilsyneladende var man også blandt Nyrops fagfæller enige om, at dette »svendestykke« var lykkedes over al måde, jeg har ikke fundet nogen nedsættende omtale af dette arbejde, hvad Nyrop ikke undgik ved sine senere større arbejder. Måske har hans senere modstandere syntes, at ved en udstillingsbygning, som kun skulle stå een sommer, kunne man tillade sig at lade fantasien komme til fuld udfoldelse. Der er næppe tænkt dybere over, at der her var en hel ny holdning til forbilleder og materialer, som nogle få år senere skulle få en skæbnesvanger betydning for den herskende arkitektur.

FORBINDELSEN TIL FOLKEHØJSKOLEN

Allerede i 1876 kom Nyrop i forbindelse med Vallekilde Højskole. Højskolen var blevet åbnet i 1865 af den 28-årige teolog Ernst Trier. Som student havde Trier sluttet sig til en kreds af teologer, som var grebet af Grundtvigs tanker og havde forbindelse med Grundtvig gennem Vartov. Ludvig Schrøder⁵⁸ var en af teologerne, og med hans eksempel og tilskyndelse fra Grundtvig, besluttede Trier sig til at blive højskolelærer. Han valgte Vallekilde som det sted, hvor han ville starte sin egen skole, fordi Grundtvig mente, at der i det nordvestlige Sjælland var behov for en skole. Det første år lejede Trier sig ind på en gård, hvor han brugte storstuen som skolestue, og eleverne blev indkvarteret rundt omkring på nabogårdene. Allerede næste år lod Trier en skolebygning opføre, med forbillede i Kristen Kolds skole i Dalum. Der var ingen arkitekt på dette arbejde, bygningen blev opført af lokale folk, efter Triers anvisninger.⁵⁹ Trier var en stor personlighed med en enorm udstråling. Han havde en ildhu og ligefremhed, som kastede en festglans over skolen. Han startede med 31 elever, i 1872-73 var antallet steget til 110, og i begyndelsen af 1880'erne nåede det op på 200, det største elevantal nogen højskole indtil da havde haft.⁶⁰

Nyrop blev introduceret til Ernst Trier gennem brygger Troels Marstrand,⁶¹ Triers svigerfar. Anledningen var, at der skulle bygges en ny hovedtrappe foran en lille tilbygning, Trier havde ladet opføre. Dette var et ganske ubetydeligt arbejde, men forbindelsen med højskolen og Ernst Trier blev derimod af stor betydning for Nyrop. I bogen »Martin Nyrop« skriver Francis Beckett, at Nyrop aldrig bekendte sig til Grundtvigianismen.⁶² Denne oplysning må baseres på et brev Nyrop skrev til Beckett i anledning af, at han gennem en bekendt havde hørt, at Beckett offentligt havde omtalt ham som værende Grundtvigianer. Det bryder han sig ikke om, ikke fordi han ikke finder Grundtvigianismen tiltalende, men fordi han ikke vil sættes i bås. Han beder Beckett dementere sin udtalelse.⁶³ Beckett har dog trods alt haft ret i, at Nyrop må betragtes som tilhænger af Grundtvigianismen. Således vides det, at man i Nyrops hjem startede dagen med morgensang, og at man gik til gudstjeneste hos grundtvigianske præster, først i Vartov, senere hos pastor Welding⁶⁴ i Helligåndskirken.⁶⁵ De grundtvigske tanker om folkeoplysning, givet gennem en folkelig skole, som lagde vægt på undervisning i folkets liv og historie, sprog og litteratur og fremhævede den sangskat, der lå gemt i de gamle folkeviser og kvad, tiltalte Nyrop. Hans kærlighed til den danske middelalderdigtning ses bl.a. af et brev han sender til Agnes Slott-Møller,⁶⁶ for at minde hende om, at der er folkeviser at høre i Koncertpalæet i Thomas Laub's⁶⁷ »rekonstruktion«. Han beder hende indtrængende komme »fordi det vilde være Synd

Midtpartiet af det nye Øvelsehus ved Vallekilde Folkehøjskole.
Tegning af M. Nyrop.

Gymnastikhuset på Vallekilde højskole. Over indgangen ses Louis Moes' billede af Tyr der stikker hånden i Fenrisulvens gab. Tegningen er udført af Nyrop til »Ude og Hjemme«. Det kgl. Bibliotek.

og Skam om vore dejlige Viser ikke kunne faa ligesaa stort Publikum som den første den bedste 2den eller 3die Rangs udenlandske Musiklandstryger som her komme saa mange af«. ⁶⁸ Nyrop har uden tvivl følt sig godt tilpas i højskolekredse. Han vender da også flere gange i sit liv tilbage til såvel Vallekilde som til Askov for at tilbringe nogle dage der, ligesom hans datter efter endt skolegang kommer på højskole.

Fra 1868 havde Triers mest trofaste medhjælper på Vallekilde været Andreas Bentsen. ⁶⁹ Han havde som ung lært tømrerhåndværket og siden søgt teknisk uddannelse i faget, inden han på Blågård Seminarium uddannede sig til lærer. Foruden at være lærer blev han skolens dygtige og billige bygmester. I 1877 oprettede han en håndværkerlinie på skolen. Han var desuden optaget af skytteforeningsbevægelsen, inden for hvilken man også dyrkede legemsøvelser. ⁷⁰ Både Bentsen og Trier havde øjnene åbne for gymnastikkens værdi som modsætning til det stillesiddende arbejde på skolebænkene,

de unge landmænd måtte røre sig ind imellem, de var ikke vant til at sidde stille. I 1872 byggede Andreas Bentsen sammen med eleverne det første øvelseshus, hvor der kunne ekserseres og gøres gymnastik. Det var småt med penge, så man valgte en billig løsning, men dette øvelseshus fik ved materialevalg og farveholdning betydning for senere byggeri på Vallekilde. Huset målte 8×12 m. Det fik vægge og tag af spån på let tømmer og lerstampet gulv. Indvendig var rummet uden beklædning helt op til rygningen. I taget var der tre store vinduer og i hver gavl en port.⁷¹

Gymnastikken fik større og større betydning for Vallekilde. I 1883 blev man optaget af Per Henrik Lings system og tanker.⁷² Ling ville med poesi, fædrelandsk skjaldskab og gymnastik bringe genfødsel i Norden og dermed give Norden sine mænd tilbage. Ret nogle tanker som tiltalte højskolen. Man besluttede at udvide gymnastikundervisningen og undervise efter Lings system, men forinden måtte der bygges et nyt øvelseshus. Andreas Bentsen fortæller i sine erindringer, at Trier bestiller ham til at lave det nye øvelseshus, og Bentsen korresponderer med N. H. Rasmussen⁷³ vedrørende redskaber. »For at få skik på det ydre rejste jeg på Triers anmodning ind til Arkitekt Nyrop, som før havde tegnet skolens hovedtrappe, og han kom med forslag til hovedindgangen, vinduernes form og væggenes udstyrelse.«⁷⁴

Som det fremgår af Andreas Bentsens erindringer, skyldes øvelseshuset ikke udelukkende Nyrop. Der er dog grund til at tro, at Nyrop har haft et ord mere at sige, end Bentsen vil være ved. Af brevvekslingen mellem Trier og Nyrop ses det, hvor meget det lå dem begge på sinde, at den nye bygning i alle enkeltheder blev et smukt og funktionsdygtigt hus.⁷⁵ I et brev af 23/9 1884 sender Nyrop en regning til Ernst Trier over det arbejde, han har udført.⁷⁶ Her finder man: Udkast til øvelseshusets ydre – arbejdstegninger til det indre og det ydre – enkeltheder hertil i virkelig størrelse – udkast til den ydre maling – tegning til »Ude og Hjemme«.

Nyrops tegninger til øvelseshuset er tilsyneladende gået tabt. Blandt Andreas Bentsens tegninger på Samlingen af Arkitekturtegninger på Akademiet findes en tegning af fasaden. Den er usigneret, højre nederste hjørne er revet af. Det er uden tvivl en af Nyrops tegninger. Påskriften er gjort med Nyrops hånd og tegnemåden er Nyrops.

Øvelseshuset, der endnu i dag bruges som gymnastiksal, er opført i træ. Udvendig er den øverste trediedel beklædt med lodrette brædder med fjer og not, de nederste to trediedele er spånbeklædte. Den øverste del er malet okkergul, den nederste spånbeklædte er rød – begge er farver, som genfindes i svensk almuebyggeri.

Selve salen måler 11,5×22 m, den er på hver langsideside forsynet med to udbygninger, og på hver kortsideside med een. Mellem de to udbygninger på nordvestsiden er hovedindgangen, vendende ud mod pladsen, som dannes af skolebygningen og øvelseshuset. Over udbygninger og hovedindgang er anbragt en trekantgavl. Udbygningerne rummer balkoner med tilskuerpladser. Til de der ligger over hovedindgangen, er der adgang ad trapper, som er anbragt lige inden for indgangen, de to balkoner på

Gymnastikhuset på Vallekilde som det ser ud i dag. Fot. Lisbet Balslev Jørgensen.

syd-østsiden har adgang udefra, mens der fra salen er adgang til udbygningerne på kortsiderne. Under balkonerne var der plads til redskaber. Loftet har høj rejsning, og såvel loft som vægge er beklædt med brædder.

Alt indvendigt træværk er malet med træimiterende maling, så det på afstand ser ubehandlet ud. Hele salen rundt, lige under balkonerne går et rødmalet bånd, hvorpå der er skrevet de vigtigste begivenheder, der har fundet sted i øvelseshuset. Loftet er udsmykket med bemalede bånd med almuemotiver. Det er ringe, som griber ind i hinanden omviklet med blomster og blade og de er holdt i almuefarver – okker, rød, blå og grøn. For enden af rummet hænger et relief forestillende de tre norner. Over indgangen til salen er et maleri forestillende den unge Tyr, der stikker sin hånd i Fenrisulvens gab, udført af Louis Moe. Dette motiv er valgt af Trier, det hørte til hans yndlingsemner. Hans elever beretter om, hvor levende og fængslende hans fremstilling af denne beretning var.⁷⁷ Over det står skrevet »Dag og Daad er Kæmperim«.

Da Per Henrik Ling i 1813 forlod Lund for at rejse til Stockholm, skrev Tegner et digt til ham, som begynder således:

Sjung, hur Nordens äre dog,
sjung om Valhals fallna throner ...

Vallekilde Højskole med det nyopførte gymnastikhus. T.v. ses den gamle hovedbygning. Det kgl. Bibliotek.

Med øvelseshuset havde Nyrop og Andreas Bentsen skabt et værdigt rum til udøvelsen af Lings gymnastik. Det var et nyt Valhalla. Fra Vallekilde bredte gymnastiksystemet sig med lynets hast til andre højskoler. I denne periode, provisorietiden, hvor Venstre kæmpede mod Estrup, indgik »Venstregymnastikken« som en betydende faktor. Gennem gymnastik og riffeløvelser ville man opøve landbougdommen til kamp mod ydre og indre fjender.

Utallige er de møder, taler og opvisninger, som er blevet afholdt i øvelseshuset. Det er en lille bygning, men med en stor kulturhistorisk betydning, et minde om højskolens storhedstid, som man stadig værner om.

Samtidig med gymnastiksalen byggede Nyrop »det lille og«, forbindelsesbygningen mellem øvelseshuset og skolebygningerne. Den havde bærende træstolper med kapitæler skåret af Niels Larsen Stevns, som havde været elev på Vallekilde.

Nyrop tog sig af mange små ting på Vallekilde i denne periode. Han gav bl.a. tegninger til brugsting madfæde, krus og lignende, holdt i gammel dansk bondestil.

I 1889 får Nyrop nogle større arbejder at udføre for familien Trier, nemlig de to huse »Solvang« og »Hyttten«, som skal være boliger for Triers to døtre og svigersønner. De vil blive omtalt i et senere afsnit.

Fra 1906-08 byggede Nyrop atter på Vallekilde. I 1901 var Venstre kommet til magten, og højskolernes kampår var til ende. I den første venstreregering sad der gamle højskoleelever på fremtrædende ministerposter.⁷⁸ Det var nu tid at udvide, elevantallet steg, og pladsen blev altfor trang. Hvad var mere naturligt end at henvende sig til Nyrop, som man kendte fra tidligere tid, og til hvem man vidste, man roligt kunne overlade byggeriet. Han var nu en berømt arkitekt, næsten færdig med at opføre Københavns Rådhus.

Ernst Trier var død i 1893, så det blev hans svigersøn og efterfølger Poul Hansen, som tog sig af byggeriet. Man ønskede en ny elevbygning, som kunne rumme alle elever samt en ny foredragssal, og begge dele skulle stå i forbindelse med bygningerne fra 1876.

Den gamle bygning lå for foden af en bakke med udsigt mod syd over den inddæmmede Lammefjord. Det var en vinkelbygning opført i mursten, med høj kælder, een etage og saddeltag med kviste. Mod vest var der en udbygning, som rummede festsalen. I det nordlige hjørne mellem festsal og nordfløj var det, Nyrop i 1876 opførte trappen. Nord for skolen lå den gamle gård, som tilhørte skolen. Denne blev revet ned, og her lagde Nyrop sin bygning, midt på bakken. Så meget som muligt af den gamle skolebygning blev brugt. Den del, der lå nord for den gamle foredragssal kom til at fungere som forbindelsesbygning mellem det gamle og ny, her blev hovedindgang og forstue placeret. For at få en harmonisk overgang forhøjede Nyrop den gamle bygning og gav den en ny tagkonstruktion, et halvvalmtag, derved opnåede han både at skabe en smuk overgang samt at få nogle lyse og tidssvarende elevværelser i tagetagen.

Foran forbindelsesbygningen opførtes en buegang. Tre rundbuer dækket af et skråtstillet tag, over hvilket husets mur rejste sig som en klerestoriemur, gennembrudt af vinduerne fra elevværelserne. Ligheden med en middelalderlig klosterbygning var slående. Knud Millech citerer⁷⁹ Poul Hansens og Nyrops samtale i anledning af tilbygningen. Nyrop spørger, hvilken karakter han skal give bygningen. »Skal den minde om ridderborgen eller den gamle herregård«, hvortil Poul Hansen svarer »byg den over et klostermotiv, højskolen har flere berøringspunkter med klosteret end herreborgen«. Nyrop efterkommer opfordringen, mellem forbindelsesbygningen og den ny bygning kiler han klokketårnet ind, for at gøre illusionen fuldkommen.

Lige nord for indgangen lagde Nyrop sin »klump«, det store hjørnetårn, som først og fremmest skulle rumme den store foredragssal. Øst for »klumpen« ligger fløjen med elevværelserne og i østgavlen forstanderens bolig. Elevfløjen ligger ikke vinkelret på hjørnebygningen, men danner en vinkel på ca. 60° med forbindelses- og hjørnebygning. Dette blev gjort for at følge terrainet, for at få bygningen til at passe ind i landskabet på en så naturlig måde som muligt. Desuden opnåede man herved, at indkørslen til gården indsnævredes lidt, gården blev uregelmæssig, hyggeligere, og man havde en mere lukket fornemmelse, når man opholdt sig der.

Det mest bemærkelsesværdige rum i hele bygningen er foredragssalen. Det var det

Vallekilde højskole set fra pladsen foran hovedindgangen. Fot. Kunstakademiets Bibliotek.

helt naturlige at gøre dette rum til det centrale i bygningen, og skabe en smuk og inspirerende sal. Foredraget havde jo den fornemste plads på højskolens timeplan. Her hørte man det levende ord. Det var i foredragssalen de store højskolefolk prægede de unge elever, det var her de ideer og tanker, som har haft så enorm betydning for det danske samfund, blev fremsat. På Erik Henningsens maleri fra 1902 »Et monument over en storhedstid for den danske folkehøjskole«,⁸⁰ ser man Ludvig Schrøder i foredragssalen på Askov, og Joachim Skovgaard har på lignende måde, i en blyants-tegning, afbildet Ernst Trier i den gamle foredragssal på Vallekilde.⁸¹

Nyrops foredragssal lå som nævnt i det nord-vestlige hjørne af det ny byggeri, gik gennem to stokværk og havde fire fag i vestvæggen. Indgangen var fra forstuen, og talerstolen var anbragt på en forhøjning på den modsatte væg. De lange bænkerækker i salen var hævet $1\frac{1}{2}$ tomme over hinanden, og over indgangsdøren blev væggen gennembrudt, så der blev plads til en balkon, som kunne rumme 40 mennesker. I alt er der siddeplads til 200. Alle vægge i salen er beklædt med et højt panel, der som alt det øvrige træværk var lyst bejdset, men som i årenes løb er mørknet en del. Den øverste del af væggene er hvidkalkede ligesom også loftet mellem bjælkerne og de to store

dragere. Udsmykningen af salen har optaget Nyrop. Det ses af korrespondancen mellem ham og Poul Hansen. I 1907 skriver Nyrop om billedskærerarbejdet til salen.⁸² Han foreslår, at sidestykkerne til de faste bænke langs væggen, skal afsluttes med udskårne haner. De skal stå som symboler for og opfordring til årvågenhed. Under dem skal stå, til den ene side »Den er fattig, som intet godt ved«, og til den anden side »Gode ord er bedre end guld«. Til de øvrige udskæringer vælger man motiver med blomster og fugle – sindbilleder på ungdommen. Loftet er prydet med blomsterslyngninger malet på den hvide kalk i svage farver.

Elevfløjen består af kælder, 1. og 2. stokværk med værelser samt en tagetage, som også rummer elevværelser. Disse er blevet rummelige, fordi taget er knækket. Den indskudte mur i taget er af bindingsværk og går ikke hele vejen igennem, et almindeligt saddeltag afslutter bygningen.

Materialet er røde mursten og taget røde tegl. Kampestensoklen og bindingsværket i taget bryder den røde farveholdning og giver bygningen liv. Det samme gør de sten, der er taget fra den gamle gård og muret ind forskellige steder i den ny bygning, de sidder der for at minde om forbindelsen til fortiden, som aldrig må brydes.

Slægtens bånd, trådene der førte tilbage til fortiden, var en grundlæggende tanke for Nyrop,⁸³ og med denne indstilling havde han en særlig forudsætning for at løse opgaverne på Vallekilde og lægge de rette rammer omkring højskolens liv. Tiden på Vallekilde – især i Ernst Triers tid – har sikkert yderligere styrket hans nationale holdning – her mødte han Joakim og Niels Skovgaard, Niels Larsen Stevns og Louis Moe, som alle i disse år bidrog med arbejder til Vallekilde, desuden digteren Chr. Høstrup, som til indvielsen af øvelseshuset skrev »Vi fik ej under Tidernes Tryk«. ⁸⁴ Nyrops kunstneriske opfattelse lå helt på linie med højskolens og de øvrige kunstneres, som arbejdede for den. Hans bygninger taler – med Ivar Bentsens ord⁸⁵ – et prægtigt, jævnt, ærligt dansk sprog.

KØBENHAVNS RÅDHUS

Konkurrencerne

Københavns kommunale instancer havde siden 1815 holdt til i C. F. Hansens Råd- og Domhus på Nytorv. Som århundredet skred frem, blev pladsen imidlertid for trang, Københavns indbyggertal steg til det tredobbelte i løbet af 1800-tallet, fra 100.000 til omkring 300.000, og administrationen voksede naturligvis i takt dermed. Efter megen tovtrækkeri om udvidelse af Råd- og Domhuset samt flytning af forskellige instancer til andre bygninger, opstod tanken om opførelse af et nyt rådhus. Første gang det kom på tale var i 1873,⁸⁶ men der skulle gå mange år før man for alvor gav sig i kast med arbejdet. Først i 1885 foreslår magistraten, at der nedsættes et udvalg, som skal drøfte beliggenheden af et nyt rådhus, samt udarbejde et program for en eventuel arkitektkonkurrence. Forslaget bifaldes af Borgerrepræsentationen,⁸⁷ og det såkaldte »Fællesudvalg« mellem stat og kommune nedsættes.

I 1887 vedtager man eenstemmigt, at det ny rådhus skal opføres på den sydlige side af Vesterbros Passage mellem Halmtorvet og den projekterede Boulevard, altså det samme areal, hvor Nyrop netop på dette tidspunkt var ved at opføre bygningerne til Udstillingen i 1888. Med hensyn til hvor langt tilbage rådhusets bagside skulle gå, var der nogen diskussion. Fællesudvalget havde tænkt sig, at forlængelsen af Løngangsstræde skulle være bageste grænse, men her gjorde Nyrop, som på dette tidspunkt var medlem af Borgerrepræsentationen, indvendinger.⁸⁸ Han mente, at man måtte give arkitekterne frihed til at trække bygningen tilbage på Halmtorvet og dermed skabe en større plads foran. Det kunne lade sig gøre, hvis man ventede med at forlænge Løngangsstræde, til man så de indkomne projekter. Hovedbrandstationen var endnu ikke opført, det skete først i 1889, så der var ingen hindringer. Hans forslag blev imidlertid forkastet, grunden var for dyr, man måtte nøjes med arealet til Løngangsstræde.

Udvalget havde først tænkt sig en lukket konkurrence. Der skulle indbydes mindst 5 og højst 8 arkitekter til at deltage. Meldahl, som var medlem af Fællesudvalget, var ikke til stede da dette blev bestemt, men ved næste møde talte han hårdt imod det.⁸⁹ Man måtte holde en almindelig fri konkurrence, som det blev gjort alle vegne i udlandet. På den anden måde ville man f.eks. udelukke ukendte arkitekter fra at deltage. Man bøjede sig for Meldahls argumenter og 3. august 1887 udsendtes meddelelse til danske arkitekter om at deltage i en skitsekonkurrence, som skulle gå forud for den endelige konkurrence.

Ifølge programmet kunne rådhuset opføres som een eller flere sammenhængende bygninger. Til såvel fasader som gårde skulle anvendes naturlige brændte sten, intet

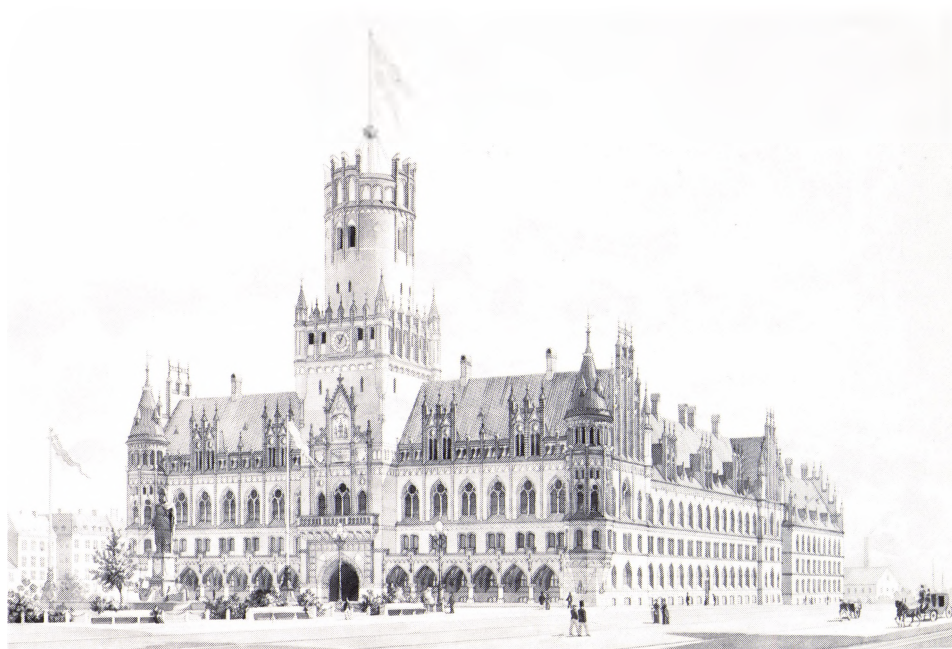
Nyrops 1. projekt til Københavns Rådhus. Københavns Stadsarkiv.

puds. Gulve i forstuer og gange skulle være flisebelagte og i Borgerrepræsentationens sal samt i festsalen ønskedes parket. Foruden de til magistraten knyttede kontorer forlangtes en større forhal, en overdækket gård med dobbelt glastag og en festsal.⁹⁰

Allerede inden konkurrencen var blevet udskrevet, var Ludvig Fenger, som i 1886 var blevet udnævnt til Københavns første stadsarkitekt, blevet opfordret af udvalget til at tegne et udkast til det ny rådhus.⁹¹ Hans projekt viser et strengt symmetrisk anlæg i en tør og ret kedelig tysk gotik. Det består kun af een bygning med et midtertårn, der virker overdimensioneret. I den overdækkede gård var anbragt et trappetårn, nærmest en kopi af trappetårnet i Blois. Ideen til dette tårn har Fenger muligvis fået fra Johannes Otzens udkast til et rådhus i Hamburg. I det hele taget ligger Fengers udkast nær Otzens, det gælder både fasaden og planen, festsal og Borgerrepræsentationens sal er anbragt ens i de to forslag.⁹² Projektet vandt intet bifald hos udvalget, og Fenger afstod senere helt fra at deltage i konkurrencen.

Der indkom ialt 15 skitser ved konkurrencens udløb.⁹³ Bedømmelsesudvalget kom til at bestå af borgmestrene Borup og Ølgaard, rådmænd Fussing, højesteretsassessor Koch, etatsråd Meldahl, professor Jul. Thomsen og tømrermester Kayser.⁹⁴

Nyrops og Valdemar Kochs projekter fik begge 1. præmie og belønnedes hver med 2400 kr. Desuden blev Viggo Dahlerup og Georg Møllers, C.W. English og

Valdemar Kochs 1. projekt til Københavns Rådhus. Københavns Stadsarkiv.

Alex. Kochs, Ludvig Clausens samt Viggo Bertram og Julius Smiths projekter hver belønnet med 1800 kr.

Blot ved et hastigt blik på skitserne står det klart for een, at Nyrops arbejde var holdt i en anden »stil« end de øvrige deltageres, og afviger stærkt såvel i det ydre som i plan fra disse. Valdemar Kochs udkast var det, der vandt størst begejstring efter Nyrops, og det blev stærkt fremhævet af Meldahl, af hvilken grund det blev præmieret på lige fod med Nyrops. Det er holdt i »tysk Gotik«. Det er som Fengers et symmetrisk anlæg og adskiller sig ikke fra tidens øvrige tyske monumentalbyggeri. Tårnet er meget kraftigt, med en kvadratisk underbygning forsynet med hjørnetårne og en rund afsats med tindekrans. Forbilledet er Uenglinger Tor i Stendal,⁹⁵ som det ligger ganske tæt til. Planen var svag og ikke hensigtsmæssig. I forbygningen på hver side af tårnet var forsamlingsal og festsal. Mellem for- og midterbygning var to små gårde, som må have haft en nærmest skaktlignende karakter, mellem mellem- og bagbygning var den overdækkede hal og endelig lå der to »længer«, een langs med Vester Voldgade og een langs Boulevarden, forbundet med det øvrige byggeri ved lave fløje med buegange forneden. Koch havde ikke mange selvstændige arbejder bag sig og dette var hans første monumentprojekt, han har næppe turdet tage noget skridt, der gik ud over det dengang

gængse for byggeri af den art. Projektet ligger langt fra, hvad Koch senere kom til at stå for i dansk arkitektur, hvor han netop prøvede at følge den udvikling, der blev skabt af Nyrop.

Dahlerups projekt var udarbejdet sammen med Georg Møller. De to havde også arbejdet sammen om Hotel d'Angleterre og om Statens Museum for Kunst, og de var, ikke mindst Dahlerup, vante til at beskæftige sig med større monumenter. Deres projekt er tørt og kedeligt. I sammenligning med Dahlerups øvrige arbejder fra denne tid, Det kgl. Teater, Statens Museum for Kunst, Glyptoteket, for at nævne blot nogle af dem, er rådhuskitsen uendelig trist. Måske skyldes det, at Dahlerup og Møller bevidst har forsøgt at komme bort fra pragtbyggeriet, som de muligvis havde en forestilling om ikke egnede sig for borgernes hus.

Smith og Bertrams projekt var et nydeligt arbejde i den almindelige Rosenborgstil. De var begge endnu elever på Akademiet, og deres projekt viser ingen tegn på nye tendenser. Planen var ikke så god, der var foruden den overbyggede gård, 5 små gårde. English og Alex Kochs arbejde var i en slags fransk renaissancestil. Det var ganske imponerende, og blev vel af den grund præmieret. Der var fire forskellige fasader – det var dog alt for pompøst og også alt for dyrt for danske forhold.

Tilbage er Nyrops projekt, som på baggrund af de øvrige virker klart og roligt. Der findes en tegning i Nyrops skitsebog, hvorpå han selv har skrevet »1ste skitse til Raadhus«. Forneden på tegningen ses en meget løs skitseret plan af bygningen. Midt på mellembygningen har Nyrop tegnet en cirkel, netop på det sted hvor han senere lagde Borgerrepræsentanternes mødesal. Den ide, som han har haft helt fra begyndelsen, gjorde, at han fik skabt en bygning med en utrolig funktionalistisk plan. I forbygningens beletage midtfor lægger han festsalen, og mellem for- og mellembygning den overdækkede gård. Ved at lægge en buegang i samme etage opnår han, at festsalen står i direkte forbindelse med den overdækkede gård – hvad der uden tvivl var en fordel ved større fester – og desuden var den i nem forbindelse med Borgerrepræsentanternes lokaler. Magistratens mødesal var også i direkte tilslutning til de ovennævnte lokaler, idet den lå i forbygningens nordvestlige hjørne på samme etage. Fløjene, som omgiver hallen, indeholder hovedsagelig repræsentationslokaler, hvorimod de bageste tre fløje omkring den åbne gård, er indrettede til kontorer. Anlægget er usymmetrisk, tårnet ligger på den østlige side ud for mellembygningen, tilsvarende lå på den vestlige side en firkantet tårnagtig bygning med fladt tag. Fasaden var en sammenhængende flade uden urolige elementer til at bryde helheden. Hele projektet, plan såvel som facade, virkede overskueligt og roligt.

16. juli 1889 udsendtes program for den endelige konkurrence, forslagene skulle afleveres senest 31. januar 1890.⁹⁶

Der indkom 6 forslag, hvoraf de to straks forkastedes, da de ikke opfyldte konkurrencens krav, de fire, der var tilbage, var Nyrops, Clausens, Dahlerups og Møllers.

Efter skitsekonkurrencen, hvor de forskellige forslag var udstillede, må det have stået

Nyrops 2. projekt til Rådhuset. Københavns Stadsarkiv.

klart for de øvrige deltagere, at Nyrops projekt indeholdt noget værdifuldt, som trods Meldahls kritik placerede det et hestehoved foran de andre. De har været så meget klar over det, at de til den afgørende konkurrence så at sige alle har rettet deres projekter ind efter Nyrops, hvorimod Nyrop selv praktisk talt ingen ændringer foretager. Ændringerne ses tydeligst i planerne.

Nyrops projekt fik førstepladsen, men stadig var der modstand mod det, især fra Meldahls side. Først i juni 1892 opnåedes der flertal for at Nyrop skulle opføre rådhuset.⁹⁷ Meldahl stemte ikke, han forlod salen i protest før afstemningen. 11. juli 1892 holdt Meldahl sin sidste tale mod Nyrops projekt, og prøvede endnu engang at overbevise forsamlingen om, at man måtte bede Nyrop udarbejde en anden skitse, det kunne ikke være noget tab, mente han, at bruge endnu et år, man havde jo allerede brugt syv, på at forbedre resultatet. De middelalderlige former, der var blevet valgt, gav det hele et trykkende præg, det »Frejdige, Simple, Store og Enkle, som hører med til at karakterisere vor Tid«, var ikke kommet frem. Ligeledes protesterede han mod den overdækkede hal, som havde fået et så kostbart udseende, at Nyrop selv havde sagt, at det ville være vanskeligt at finde et lignende lokale nord for alperne. Trapperne ville være besværlige at finde, de var gemt væk fra hallen, så man måtte lede efter dem – der

Nyrops skitse til ændring af rådhuset, den såkaldte »Skizze II« udført 1891. Københavns Stadsarkiv.

var meget at udsætte, Meldahl kunne slet ikke forlige sig med tanken om, at København skulle repræsenteres på den måde. Valdemar Koch, der ligeledes sad i Borgerrepræsentationen, rejste sig derefter og gav udtryk for sin mening. Han, der selv havde deltaget i begge konkurrencer med løsninger som fulgte Meldahls retningslinier, havde i de år der var gået, stået vaklende over for Nyrops udkast, men var kommet til den overbevisning at bygningen i høj grad ville svare til, hvad tiden fordrerede. Stilen, der var anvendt, var ikke middelalderlig, der var kun til dels anvendt middelalderlige former som forbillede; man kunne heller ikke tale om renaissancestil, de ting der var fremdraget fra de forskellige stilarter, havde Nyrop benyttet på sin personlige måde. Stilen måtte siges at være Nyrops og intet andet, og netop derved fik den friskhed og originalitet.⁹⁸

En sådan ændring i indstilling som Koch her viste, må have rystet Meldahl. Her stod denne mand, hvis projekt Meldahl var gået så stærkt ind for og sagde at Nyrop var en

banebryder, betegnede hans bygning som et kunstværk af en ualmindelig art og påstod, at vi ingen arkitekt havde, som kunne sammenlignes med Nyrop. Julius Lange havde få år i forvejen sagt, at det, det til syvende og sidst kom an på var, at kunsten blev individuel og personlig.⁹⁹ Denne opfattelse var nu ved at slå igennem.

Meldahl må være blevet klar over, at den retning han repræsenterede, snart ville være en saga blot.

Efter Nyrop havde vundet konkurrencen udarbejdede han tre ændringsforslag til sit projekt. Det drejer sig om tre små skitser i hver sit hæfte mærket »Skizze I«, »Skizze II« og »Skizze III«. Tegningerne i det førstnævnte er signerede af Nyrop og daterede 1891, de to andre er usignerede, men forsynede med Nyrops påskrifter. »Skizze I« og Skizze II« dukkede op i 1935, hvor de blev købt hos en kunsthandler og skænket borgerrepræsentationen i anledning af 50-års dagen for forsamlingens 1. møde. Det har tidligere været min opfattelse, at Nyrop havde udarbejdet disse to skitser for at forsøge at imødegå kritikken, og måske styrke sig selv i at hans oprindelige projekt var det betydeligste, og at han aldrig havde sendt dem frem. For ganske nylig kom imidlertid »Skizze II« samt et brev, der har ledsaget de tre skitser, for dagens lys. Det fremgår af brevet, at de er udarbejdet i samråd med byggeudvalget, som øjensynlig har haft visse ting, man gerne ville se løst på anden måde.

»Skizze I« er den, der afviger mest fra konkurrenceprojektet. Planen er totalt ændret. Der er tale om et rektangulært midterparti med den korte side ud mod rådhuspladsen. I midten af dette er den overdækkede gård og i fløjen mod Hovedbrandstationen ligger festsalen. Til hver side for denne blok er to åbne gårde omsluttet af tre fløje. Bag ved dette anlæg er påhægtet to små bygninger til reservekontorer, køkken og lignende, forbundet med hovedbygningen af rundbuede portbygninger. Fasaden har ligeledes ændret karakter. I midterpartiet er en stor port, over hvilken balkonen og statuen af biskop Absalon fra konkurrenceprojektet, er bevaret. Taget har derimod fået højere rejsning og er blevet forsynet med en trekantfronton og en tagrytter. Det er blevet en bygning helt på linie med de øvrige konkurrencearbejder uden personlig stil, det kunne være tegnet af en hvilken som helst af tidens arkitekter.

»Skizze III« ligger nærmere hans oprindelige ideer. Her er fasaden fuldstændig bevaret, og til dels planen. Mellembygningen er blevet sløjft og lagt frem, op mod forbygningen og på midterbygningens plads er der anlagt en flisebeklædt gård, med to springvand, som tilsyneladende ikke er overdækket. Dette er nok gjort, fordi et af angrebepunkterne var den dyre overdækkede gård, og der var forslag fremme om eventuelt at have et interimistisk tag, som kunne anvendes de få gange, der ville blive brug for at overdække gården.

»Skizze II« er i Nyrops brev omtalt som »Det oprindelige Projekt, reduceret«, og der er da heller ikke sket de store ændringer rent stilmæssigt. Den forreste del af bygningen er derimod gjort væsentlig smallere. Der er her 7 fag mellem de to karnapper mod tidligere 12, og statuen af Biskop Absalon samt balkonen midtfor er udeladt. Tagrytte-

ren optræder igen her, dog uden trekantfronton som på »Skizze I«. Nyrop gør opmærksom på, at sammentrækningen ikke er sket på bekostning af programmets fordringer, idet de fordrede arealer er skaffet tilveje ved at tage tagetagen i bag- og sidebygninger i brug. Han tilføjer, at han går ind for denne ændring, da de netop ikke går under programmets krav.

Ingen af de tre ændringsforslag har dog den styrke som det oprindelige konkurrenceprojekt er i besiddelse af, og man gik da heldigvis også tilbage til dette.¹⁰⁰

Nyrops Rådhus

Som tidligere omtalt viste allerede Nyrops første plan, at han løste opgaven på en funktionalistisk måde, bygget op omkring den indre funktion. Ideen med at samle det repræsentative og mere rolige i den forreste del af bygningen og den arbejdende, pulserende afdeling i de tre bageste fløje, adskilt af midterfløjen, som rummede lokalerne til borgernes repræsentanter, det vigtigste led i byens styre, var klar og let tilgængelig.

Alt, hvad der var lagt i planen, skulle udtrykkes i bygningens ydre. Det lå ikke til Nyrop at camouflere – det ydre måtte svare til det indre, store festlige rum krævede store vinduer, små rum små vinduer, og fasaden måtte være i stand til at bære denne forskellige opdeling. Han byggede rådhuset ud fra dets ideindhold, han ønskede ikke en pastiche, og når man betragter bygningen, må man sige at det er lykkedes for ham.

Fasaden har et roligt præg fremkaldt af blokvirkningen, det er en sammenhængende flade uden fremspring eller urolige elementer. Portalen, som man ellers havde for vane at fremhæve, er her blot en port. Det var forøvrigt et af Meldahls ankepunkter, han kaldte den en tunnelport, som man havde indtryk af, man skulle køre igennem. Blikket fanges imidlertid slet ikke i første øjeblik af porten, men derimod af beletagen, af den store vinduesrække med de fremhævede aflastningsbuer, afsluttet for hver ende af en lille karnap, der dels er brugt som visuelt stoppunkt og samtidig skærer bredden af huset. Vinduesrækken er afbrudt på midten af den kobberdrevne forgyldte statue af biskop Absalon hvilket yderligere tjener til at fremhæve denne etage. Man aner straks, at bag disse ruder er festsalen. Herfra drages blikket mod gesimsen, et bredt kridtstensbånd med buefriser, lisener og pilastre af mursten. Til yderligere betoning af de vandrette linier løber der en række kridtstensbånd mellem 1. stokværks vinduer. Fasaden fortsætter på samme måde til tårnet på nord-østsiden og til den store gavl med duetårnet mod syd-vest. Her begynder en ny fase i bygningen, nemlig kontorerne, og det markeres tydeligt i fasaden. For det første er de tre bageste fløje lavere end hoved-fløjen, vinduerne følger de samme linier, er dog anderledes udformede, men taget ligger væsentlig lavere. Fasadernes er dannede som gavlkvisthuse, som en række af de gamle københavnske ildebrandshuse, som de kendes fra J. C. Kriegers typetegninger fra 1728. Meldahl sammenlignede denne del med en række pakhuse, en sammen-

ligning som er forståelig, hvis man tænker på Asiatisk Kompagnis Pakhus, om den blot ikke havde været brugt i negativ retning.¹⁰¹

Hele den store blok bindes sammen af tindekransen, som afslutter taget. Den har to formål, dels et praktisk – udluftningskanalerne munder ud her og dels et æstetisk – den skal minde os om, at her er borgen, Københavns Borg, vi må gerne vide, at der er plads for fest og liv inden for murene, men udadtil er bygningen til værn om Københavns borgere og deres interesser. Derom vidner netop den tunge port og ligeledes udsmykningen på de to sideporte. Porten mod Tivoli, den der vender mod landsiden, har i bufeltet et kridtstensrelief forestillende et faldgitter. Porten mod Vester Voldgade, den der vender mod Sundet, har et tilsvarende relief, hvor man ser vandet og bymuren, bag hvilken byen blomstrer, mens havmand og havkone ved portens sider er parate til at kaste sten mod eventuelle fjender. På hovedfasaden foran tindekransen er vægtergangen, og her står 6 af byens vægttere iført dragter fra forskellige tider og holder vagt over byen. Bagbygningen og mellembygningen omslutter en stor åben beplantet gård. Gårdfasaderne virker noget svagere end de udvendige fasader. Der er ikke samme indtryk af harmoni og sammenhæng, som man finder i det ydre, herinde virker den bageste del »hægtet« på forbygningen. Nyrop har muligvis haft slotsgården på Kronborg i tankerne, da han udformede gården på Rådhuset. De femkantede trappetårne med døren midtfor og rækken af små vinduer lige under taget, minder om trappetårnene på Kronborg. Båndfugerne på Kronborgtårnene er hos Nyrop erstattet af hvide kridtstensbånd. Ud for borgerrepræsentanternes sal på anden etage findes en stor halvrund karnap afsluttet af en kuppel, som ender i en forgyldt krone. Forneden er kuppelen kranset af små trekantede gavltinder, en gengivelse af den tidligere korrunding på Lund Domkirke, som allerede på dette tidspunkt var fjernet ved restaurering. Hele karnappen, og især dens afslutning foroven, virker lidt for anmassende og ude af takt med de øvrige bygningsdele – det er, som om Nyrop ikke helt har kunnet glemme sin udstillingsbygning. Meningen har uden tvivl været, at han ville fremhæve det centrale punkt i bygningen – borgerrepræsentanternes sal. Tårnet ligger, som tidligere nævnt, på bygningens østside, på overgangen mellem for- og bagbygning. Det er lige ud for Lavendelstræde, og kom således til at danne point de vue for denne. Ligheden med Palazzo Pubblico i Siena er ofte blevet påpeget, og anbringelsen af tårnet ved bygningens side er da også i analogi med Siena. Ligheden mellem de to bygninger ses tydeligst i Nyrops første projekt til rådhuset. Det høje, fladt afsluttede parti på Palazzo Pubblico er blevet til tårnbygningen med det flade tag på vestsiden af rådhuset, det lille fremspringende indgangsparti i fasadens venstre side, er hos Nyrop blevet til de to bygninger for brand- og politivagt. På den tidligere omtalte tegning fra skitsebogen er de to bygninger oven i købet udformet ganske som på Palazzo Pubblico. Tindekransen foroven på muren er ligeledes hjembragt fra Italien.

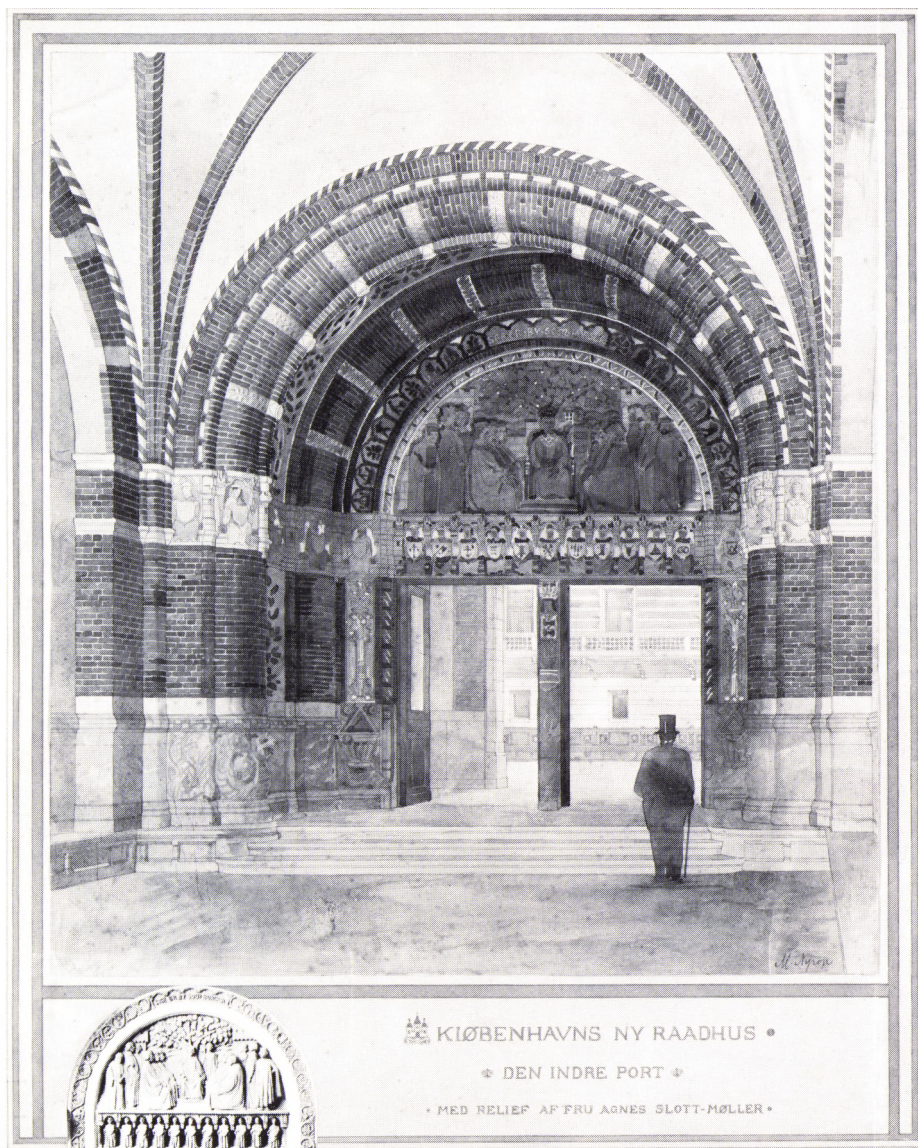
I den endelige form fjernedes det tunge firkantede tårn og blev erstattet af det lette duetårn, som modsvarer det store tårn på en langt mere elegant måde.

Bygningen er opført i røde mursten – men Nyrop holdt af polykromi – fasaden måtte ikke være kedelig, og han liver den op med de hvide kridtstensbånd.

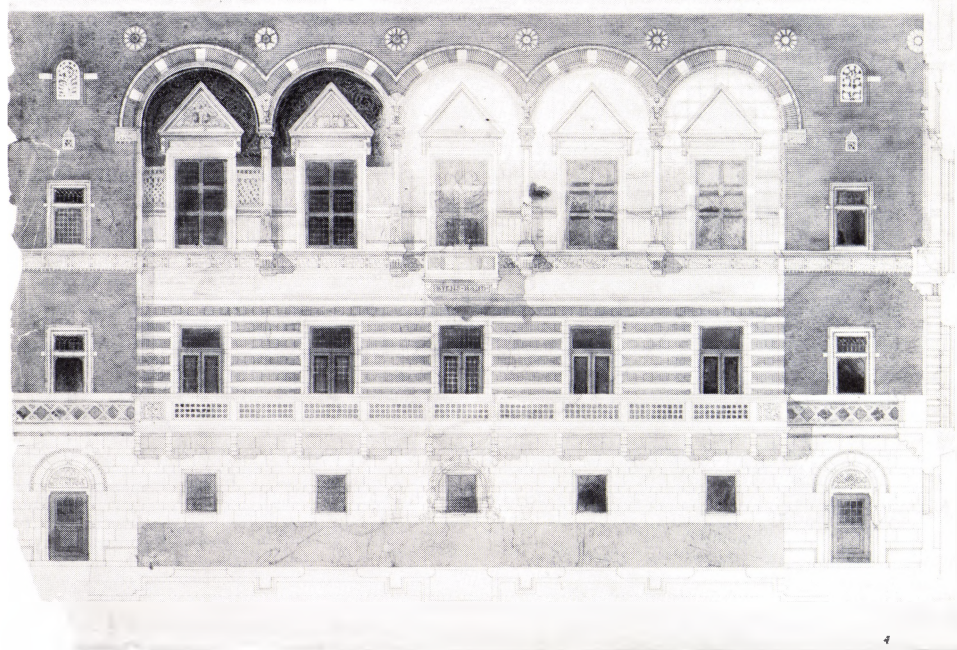
I denne meget korte gennemgang af rådhuset er de utrolig mange detaljer, den rige udsmykning ikke berørt. Da Francis Beckett skrev sin bog om Københavns Rådhus, sendte han de forskellige afsnit til gennemsyn hos Nyrop, efterhånden som han fuldførte dem. Nyrop svarer, at han gennelæser manuskriptet med glæde, men også med nogen betænkelighed. Han er betænkelig ved den indgående omtale af bygningens underordnede enkeltheder. Det hedder i det første brev:¹⁰² »Er det ikke at gøre for meget ud af Bagateller? Og vil det ikke bidrage noget til at styrke den Mening at disse »Paafund« og »Morsomheder« har været det væsentlige for mig og er det som giver Bygningen dens Værd, skjønt det maaske snarere vil være dem der vil bringe Folk til at finde den triviel?« I de følgende breve til Beckett vender Nyrop tilbage til dette; man kan dog godt forstå, at Beckett har villet beskrive enkelthederne, ligesom også alle andre, der har beskæftiget sig med Rådhuset har gjort, fordi de er så mangfoldige og fantasirige. Bygningen fremtræder så afgjort som en helhed, men samtidig er det netop detaljerne, der gør den så spændende, man kan ustandseligt finde noget nyt.

Det er karakteristisk for Nyrops dekorationer, udvendig som indvendig, at de nøje står i relation til det sted, de er anbragt. Desuden forestiller de dagligdags ting og emner, de kan forstås af enhver, der kræves ingen højere lærdom for at kunne glæde sig over dem. Udvendig ser man således uden for indgangen til vejvæsenet, to brolæggerjomfruer udført i granit. De byder den indtrædende velkommen med et smil og ser ud som de blot har taget en pause i deres dans på brostenene. Over fattigvæsenets dør breder en høne skærmende sine vinger ud over kyllingerne og over nedgangen til rådhuskælderen, som skulle have været restaurant, men aldrig blev det, hænger drueklaser og vinranker. Sine symboler tager Nyrop ikke blot fra København og hvad dertil knytter sig, men inddrager hele riget. Således sætter han to isbjørne op på taget over hovedfasaden, og på hver side af hovedindgangen til bagbygningen ligger to hvalrosser. Det vakte kritik – isbjørne havde intet at gøre på en tagryg. Nyrops svar på kritikken var, at det vel kunne være lige så godt som løver og sfinxer.

Mindre heldig har han været med de to figurer på hjørnerne af baghuset, brandmanden og vægteren. Ideen er i og for sig udmærket, men stående under en gotisk baldakin synes de lidt malplacerede. Nyrop havde først tænkt sig øksemænd på dette sted, men bliver betænkelig, da han ikke er sikker på at der findes nogen speciel »dansk Øxe«. Ganske vist er der hos Viollet-le-Duc afbildet en »hache danois«, men han føler sig ikke overbevist, og de to andre figurer bliver udført i stedet.¹⁰³ Figurer anbragt på samme måde som her, finder man på Børsen i Amsterdam, som Berlage opførte i årene 1898-1903. Her ses på hjørnerne Hugo de Groot, Gijsbrecht van Amstel og andre af Hollands store mænd. Forbilledet for disse hjørneskulpturer har sikkert været det samme for Berlage og Nyrop. Det kan muligvis have været fra klostret Saint-Trophime

Portalen i Rådhusets forhal. Over portalen er Agnes Slott-Møllers kridtstensrelief »Byens Raad« angivet. Farvelagt tegning. Kunstakademiets Bibliotek.

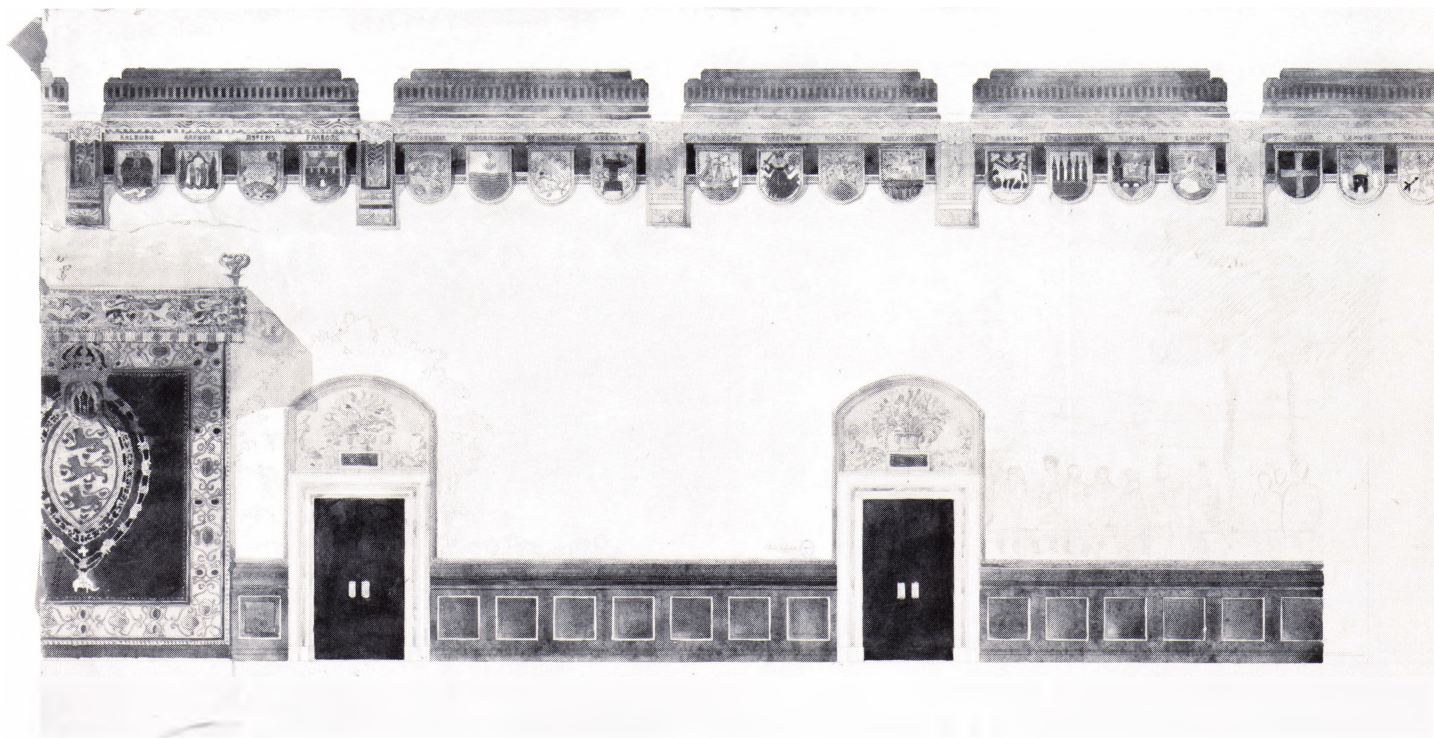

Rådhushallen. Mellembygningens pragtfacade bag hvilken borgerrepræsentanterne har lokaler. Farvelagt tegning. Kunstakademiets Bibliotek.

i Arles. Nyrop besøgte Arles på sin rejse og desuden har Viollet-le-Duc en tegning, som viser figuren i klostergården.¹⁰⁴

Rådhusets indre står ikke tilbage for det ydre. Først når man træder indenfor, mærker man for alvor Nyrops glæde for farver og detaljer. Kommet gennem porten står man i forhallen og først her findes den virkelige indgangsportal.

Formen er skabt over en romansk kirkeportal. I tympanonfeltet findes et farvestrålende kridtstensrelief udført af Agnes Slott-Møller. Det forestiller »Byens ældste Raad«, som mødes under et træ, et emne der passer godt til rådhuset. Over det står det motto, som går igen overalt i rådhuset – Saa er By som Borger –. Flere steder i bygningen, f.eks. på loftets bjælkehoveder i Magistratens mødesal er det blot angivet med forbogstaverne S.E.B.S.B. Dette motto er foreslået af Agnes Slott-Møller.¹⁰⁵ Rådhuset er fyldt med indskrifter, som Nyrop lagde et stort arbejde i at få så mundrette og indholdsrige som muligt.¹⁰⁶ Rundt omkring i bygningen er anbragt fyndord, som Nyrop selv har fundet frem til. Det vigtigste for ham var, at de fik et dansk præg både i form og indhold.¹⁰⁷ Intet fremmed må komme til at præge den ånd, der skal hvile over

Rådhuset. Udkast til Festsalens udsmykning (detalje). Farvelagt blyantstegning. Kunstakademiets Bibliotek.

109. Tanker fra Antiquar.
 Hævedt gælder 7. gæstebrev. Andre sider?
 7 Rådhuskøllen nærmest italiensk Romansk.
 Hovedet fra Tealen til Olinda Krademe fraan Byen Raad; Rådhuskøllen er
 kommen fra det saaledt Theodor's Poleds; Ravenna. De ^{Selen} ~~andra~~ ^{af} ~~Byen~~ fra St. Zeno
 Verona - Verona har p. sigt mig meget tiltrukket af - ^{seemuntlige} ~~Teamen~~ ^{Teamen} med
 det kommunale Teamen i V. Perode Mure med kude Stibe. Den Maade Byggesprosen
 Jeterians Karmen borer af sin Dine ~~by~~ er oplysnings med et var; Bologna
 ved St. Stefano. Med Palazzo Cusajudi ~~de~~ Turri; Bologna ved De Sime
 findes meget det mindst om Absalons Anbrugslee om detsam. Kender De for Re.
 den del store Maasit Malomabildede (i Relief!) utvordig paa Kirketørd paa Marimbrog?
 Fraenbrug ved Kongstrog har Teamen der; Muraarbeidet ligger Dine Teamen. Et
 vortet paa 106 Sals delfan; Hællen er ved Ravenna? De overste Alliance for
 Referent og Publilium er vist fra Toujra vorder paa Passage, dampen
 De smaa Gørle paa Karmenpær mindst om de reatone legunder
 paa Koel; Lind. Følge paa Kosseler Ogyptiske. ^{Indlønsmiddeleg}
 i Forhællen mindst om en legunder; en Kule; Angel. osv. Dette er afsløret
 som egentlig alle kommer nogen ved. men som vist er Raad paa Historiekræveres
 Mølle. de bidrager so stot alle til nogen egentlig Fortsættelse i uopfordere allest
 som om det Kile er lappet sammen af smaa Lapper, - mens i Værelset, de der
 enhver menneskelig Tante bevidt eller ubevidt stammer et Sted fra - af Tillel
 kommer Tillet - og is. hvor alle et man med Dette kan sigt et jz har dygaret.

Med venlyg Hilsen
 Ordbodiget
 M. Nyrop

Sidste side af Nyrops brev til Francis Beckett efter han har haft Rådhusbogen til gennemsyn. Det kgl. Bibliotek.

bygningen. Til rådhuset skal således knyttes en »Intendant« – Nyrop skriver konsekvent »Husfoged« ved de rum, der skal tilhøre ham, og håber den betegnelse vil glide ind i folks bevidsthed, »Det er dog kjedsommeligt at faa saadanne uforstaaelige Ord som Intendant indførte«. ¹⁰⁸

Den rigdom i motiv- og farvevalg, samt det store udvalg af forskellige materialer, der er anvendt, skal her belyses gennem en nærmere omtale af rådhushallen.

Hallen som måler 24×44×19 m (højden er regnet til gesimsbåndet) gør et lyst og festligt indtryk. De tre af siderne er ens udformede, hvorimod den fjerde, mellembygningens facade, bag hvilken borgerrepræsentanternes lokaler ligger, er formet som en pragtfacade, i lighed med norditalienske renaissancepaladser. Gulvet er dækket af gotlandske kvadratiske stenfliser holdt i forskellige farver, spændende fra rødlig, grålig, gullige til hvide toner, lagt uden mønster. Som det allerede kunne ses udvendig på bygningen er stue og 1. etage lavere end 2. etage; bag de to første er der kontorer, men bag den øverste er festlokalerne, som naturligvis må være den mest dominerende. Væggene i nederste etage er en blanding af kridtsten og kalksten, kalkstenens let grålige farve dæmper den hvide kridt, så det danner en blødere overgang til næste etage, som består af vekslende bånd af røde, slebne mursten og kridtsten. Det øverste kridtstensbånd er betydeligt bredere end de andre, og her er en række indskrifter, som i korte sætninger fortæller vigtige hændelser i Københavns historie. Bogstaverne er udført i rødbrun terracotta, sætningerne adskilt af grønne kranser med byens tre tårne i midten, ligeledes i terracotta.

I beletagen er der på de tre sider en søjlegang med søjler af bornholmsk granit. Tryklejestenene er udformet som masker, forestillende mænd som har betydet noget i byens og især rådhusets historie.

Den fjerde side, mellembygningen, er opdelt i et midterparti og to sidepartier, men rummet bindes sammen af den ens murbehandling i de to nederste etager. Beletagen adskiller sig derimod ganske fra den øvrige del; den dannes af fem blændarkader med marmorpilastre, hvis baser og kapitæler er forgyldte. I hver arkade er indsat et stort vindue med trekantfronton af kridtsten. Blændingerne er af grønne glaserede sten forhøjet med forgyldning. Ud for den midterste arkade er en lille marmorbalkon. Hele væggen minder om cosmatiske udsmykninger. Sidepartierne, som er af rødflammede sten, har forneden store buede åbninger ud til trappeanlæggene og over hver åbning en loggia. Mellem buede åbning og loggia er en bræmme af tilhugne slebne granitsten, gamle brolæggersten fra byens gader.

De to store trapper, Borgertrappen mod øst og Magistratstrappen mod vest er vidt forskellige i udsmykning og farvevirkning. På Borgertrappen er det de borgerlige sysler der dominerer, håndværkerne der bygger rådhuset, er udskåret i træ, motiver fra hedebosyning udført i stuk, dækker vægge og hvælvinger, og de gamle vægtervers findes som inskriptioner. Til den øverste del af trapperummet har Nyrop givet udkast

til store freskomalerier, forestillende København fra forskellige tider. Det hele er holdt i varme, lidt mørke farver, som giver en stemning af hygge og hjemlighed.

Magistratstrappen er kølig og elegant. Den har panel af blankpoleret svensk marmor og strålende blankt messingrækværk. Væggene er hvide med udsmykninger i stuk, og ender foroven i en stor vægdekoration forestillende »Ægirs Afsked med sine Døtre efter Gæstebudet paa Læsø« udført på brændte lerfliser efter Lorenz Frølichs kartoner.¹⁰⁹ Men selv her på Magistratstrappen får vi at vide, at »vi er ikke skabte til Højhed og Blæst«, her finder man de ydmyge blomster, mælkebøtte og bjørneklo fra landsbyhaverne, fiskernes net på stranden og de kredsende måger.

Hvert rum i rådhuset har sin egen udsmykning, der er en variation uden lige, men til trods derfor virker bygningen ikke urolig. Det er en gennemarbejdet helhed, hvor alt er passet naturligt ind. Man mærker, at det er een mands værk. Nyrop har været enerådende overalt, han har godkendt materialer og farver.¹¹⁰ De farver, Nyrop anvendte, var meget ofte plantefarver. Hans skitsebøger indeholder flere blade, hvor farver fra forskellige planter og frugter er anbragt som sribede mønstre. Man genkender disse farver i hans bemalinger på f.eks. trælofterne i festsalen og borgerrepræsentanternes sal. De mange skitser af planter finder også anvendelse i hans udsmykninger. Lamperne i borgerrepræsentanternes sal er således tegnet med leverurtens blomst som forbillede.

Motiverne til de forskellige dele af rådhuset, har Nyrop hentet mange forskellige steder fra. Tidligere er nævnt Palazzo Pubblico i Siena, Saint-Trophime i Arles og romansk kirkearkitektur. Rådhusshallen har elementer fra en række forskellige bygninger, hvilket allerede er påpeget af Francis Beckett. Det var dog i virkeligheden Nyrop selv, der oplyste Beckett om sine forbillede. Efter at have haft Rådhusbogen til gennemsyn, skriver Nyrop til Francis Beckett¹¹¹ og redegør for de tanker han har haft, da han udarbejdede detaljerne til Rådhuset. Idéerne har han hentet så forskellige steder fra som Ravenna, Verona, Bologna, Marienburg, Lund og fra tovrækværker på passagerdampere – alt dette synes han dog er afsløringer, som ikke kommer nogen ved, men, »som er Vand paa Historieskriveres Mølle«. Han slutter sit brev med ordene: »af Intet kommer Intet – og jeg tror ikke at man med Rette kan sige at jeg har stjalet«.

Rådhuspladsen

Planen til det ny rådhus skulle tillige omfatte ordning af arealet omkring rådhuset, Vesterbros Passage samt den del af Halmtorvet, der lå nord for Passagen.

Vesterbros Passage var den dæmning, som var blevet opført over stadsgraven i 1867 for at afløse broen, der fra Halmtorvet via Ravelinen, førte til Vesterbro. Selve Halmtorvet var oprindeligt kun området fra Vartov hen til Frederiksberggade. Det planerede voldterrain, som nu dannede arealet foran rådhuset, strakte sig helt ned til Jarmers Tårn.

På Nyrops første projekt havde han antydnet et fliscareal lige foran rådhusets indgang

og foran dette et beplantet anlæg.¹¹² Nord for Vesterbros Passage lagde han en pendant til dette anlæg og tanken om at holde hele arealet ned til Jarmers Plads fri for bebyggelse blev ventileret. På begge sider havde han tænkt sig gadeanlæg og på den østre side ud for tårnet var antydet en biblioteksbygning og mellem denne og Vartov var et lille anlæg.

På den anden skitse¹¹³ sløjfede han ganske roligt Boulevarden og anbragte en bred rådhushave mellem Kirsebærgangen, som gik langs Tivoli, og rådhuset. Arealet foran rådhuset var ligeledes ændret, og den såkaldte »Muslingeskal« var nu angivet.

Inden man nåede så langt som til at anlægge rådhuspladsen, var der imidlertid sket meget på Halmtorvet. Det populære Dagmar-teater var blevet ombygget i 1883 og med rådhusets opførelse steg grundpriserne omkring Rådhuspladsen kraftigt. Der var ikke råd til at lade det store stykke ned til Jarmers Plads ligge åbent hen. Da Helmerhus i 1892 blev opført¹¹⁴ midt på pladsen over for det projekterede rådhus, brast forhåbningerne om at bevare hele den store plads. Desuden blev spørgsmålet et voksende problem, trafikken blev livligere og livligere, som århundredeskiftet nærmede sig.

Borgmester Borup bad derfor Nyrop om nye forslag til ordningen af rådhusets omgivelser og 27. januar 1898 forelagde han 5 forskellige planer, ud fra hvilke han mente den endelige plan kunne udformes.¹¹⁵

På alle fem planer var angivet den forsænkede plads foran rådhuset. Selve terrainet fra Helmerhus over mod rådhuset skrånede og dette camoufleredes ved den udhulede plads. Nyrop skriver til Borup, at det skrånende terrain skal have en form der ligner en hul, men meget flad muslingeskal, »man giver derved Bygningen større Anseelse, Jordsmonnets naturlige Fald nedad mod dens Forside modvirkes og ligesom ophæves ved den frembragte stærkere Skraaning«. ¹¹⁶ Dette anlæg ligner i høj grad pladsen foran Palazzo Pubblico i Siena. Da Nyrop på sin rejse i 1881-83 besøgte Siena var han allerede betaget af denne plads. Han beskriver i sit brev til Martin Borch, hvordan pladsen falder ned mod rådhuset, og hvor smukt denne skråning er udnyttet i anlægget lige foran rådhuset. Med forklaringen følger en skitse af pladsen.¹¹⁷ Selve rådhuset skriver han derimod intet om. Langs rådhusets side mod Tivoli foreslog Nyrop et anlæg, en rådhushave, som ville danne et roligt område mod syd-vest.

Foruden det omtalte, var der en række forslag til anbringelse af statuer og springvand. Da Valdemar Koch forsvarede Nyrops projekt i Borgerrepræsentationen,¹¹⁸ sagde han, at Nyrops originalitet og fantasi undertiden kunne være en svaghed, som kunne føre til noget uroligt og bizart. Man må give Koch ret, når man hører om, at Nyrop er stemt for at anbringe Gefionspringvandet på pladsen. Ideen går ud på »Anbringelsen af en Gefion, der med sine Øxne pløjer Sjælland ud af Sverrig, efter en af Billedhugger Bundgaard fremstillet Skitse til et monumentalt Springvand. I den forreste Del af Vestre Boulevard er vist en Kanal eller langstrakt Bassin, hvorover der i Flugt med Raadhusets Forside er slaet en Bro. Dette langstrakte Bassin er som en Fremstilling af Gefions Plovfure, i hvis lidt udvidede Slutning, inde paa Raadhusplad-

sen, Gruppen findes, og Plovningen foregaar, saa Vandet suser ud under Plovjernet og de pustende Øxne. Fortællingen om Gefion egner sig fortræffeligt som Motiv til et monumentalt Springvand her paa Sjælland, og den tænkte Opstillingsmaade slutter sig ejendommeligt og heldigt baade til den valgte Plads og til Sagnets Handling«. ¹¹⁹

Som man kan tænke sig, gik der mange diskussioner i Borgerrepræsentationen forud for den endelige vedtagelse af pladsens udformning. Slutresultatet blev Muslingeskallen foran rådhuset, rådhushaven indhegnet af et gitter (Nyrop havde foretrukket en mur, for at skabe den samme ro, som man finder bag en gammel kirkegårdsmur) og med to små hjørnepavilloner. Bag rådhuset blev der opstillet bænke og plantet træer, dog således at der stadig blev fri udkørsel fra brandstationen, og langs Vester Voldgade blev anlagt et fortov. Det blev ikke helt den storslåede plads, som Nyrop havde tænkt sig, men forholdene på pladsen var vanskelige at styre. Grundpriserne steg yderligere på byens nye torv, den ældre husrække, som havde dukket sig bag volden, måtte snart falde, og nye storslåede projekter, som Nyrop ingen indflydelse havde på, skød frem.

Da Muslingeskallen kom for dagen, tabte Nyrop i nogen grad prestige. Københavnerviddet døbt den »Æbleskivepanden« og det blev foreslået at lade Frøknerne Nimb servere gratin i skallen ved festlige lejligheder. ¹²⁰ Arnold Krog kritiserer den, »mursten uden trafik er det kedeligste man kender«, og foreslår, at man fylder den med vand. ¹²¹ Nyrop forsvarer sig, han mener stadig, at Muslingeskallen er rigtig i tanken, men der er begået en fejl, som gør, at den ikke tager sig rigtig ud, »Jeg har nemlig ikke sørget for at faa Anlægget til at høre rigtig sammen med det omliggende Terrain, og jeg sukker dagligt over, at jeg ikke fik lavet en Model af Pladsen før Udførelsen – det var en meget stor Fejl«. Grunden til at det ikke hører ordentligt sammen er, at »det omløbende, kantede, dobbelte Murstens- og Asfaltfortov ligger alt for højt, saa det danner ligesom en Dæmning, der skiller Pladsen udenfor fra Muslingeskallens Hulhed«. Da der imidlertid ikke er nogen udsigt til at få rettet fejlen, kunde Nyrop godt tænke sig skallen fyldt med Vand. ¹²²

Hans vision om at omplante pladsen i Siena til København slog fejl – i Siena er forsænkningen indrammet af en halvcirkulær bebyggelse, og der fremkommer herved en lukket plads – med rådhuspladsens uensartede og endnu spredte bebyggelse kunne denne virkning ikke opnås.

NYROPS ARBEJDER SYD FOR GRÆNSEN

»Vi var de bedste Venner og han respekterede ganske min Stilling som Tyskfjendsk – saaledes som jeg er det«. Således skriver Nyrop i sin rejsedagbog i maj 1882.¹²³ Han opholdt sig på dette tidspunkt i Pompeji sammen med Erik Schiødte og møder her en tysk arkitekt Ocks fra Magdeburg. Selv her, så langt fra de hjemlige problemer, ønsker Nyrop at demonstrere sit eget og sønderjydernes syn på Tyskland. Han og Schiødte synger »De sønderjyske Pigers Sang«¹²⁴ for tyskeren og Nyrop oversætter den bagefter. Tilsyneladende var tyskeren dybt bevæget.

Nyrop var fra sin barndom præget af grænselandets nationale vækkelse og gennem sin mors familie havde han hele sin barndom og ungdom de dansksindede sønderjydernes problemer inde på livet. Moderen stammede fra Als, og hendes broder var Nicolai Ahlmann,¹²⁵ den alsingske landmand som efter 1864 kom ind i det nationalpolitiske arbejde. Det var ham, der sammen med Hans Krüger på den grundlovgivende rigsdag i Berlin 1867 på nordslesvigernes vegne udtalte: »Wir sind Dänen und wollen Dänen sein«. Gennem forbindelsen med højskolen blev Nyrops interesse for Sønderjylland forstærket, og han deltog i møderne i »Sønderjysk Samfund«.

I 1902 fik han anledning til at yde sin støtte til den sønderjyske sag ved at opføre Frimenighedskirken i Sundeved.

Frimenigheden for Sundeved og omegn blev dannet i marts måned 1902.¹²⁶ Takket være støtte fra landsmænd nord for Kongeåen, besluttede man at ville opføre en kirke i Sundeved. Ialt var der 18 familier, som lovede at søge kirken og støtte byggeriet økonomisk, men da det kom til stykket, viste det sig, at en del af disse familier ikke turde vise offentligt, at de tilhørte frimenigheden, enten fordi de frygtede de tyske myndigheder eller fordi de var direkte afhængige af dem, så til sidst var der kun syv, der turde lægge navn til. Man skulle tro, at det var umuligt for så få at tænke på at få opført en kirke; men for de dansksindede var det af så stor betydning at manifestere sig som danske, at alle vanskeligheder måtte overvindes. Der blev nedsat et udvalg med mejeribestyrer J. Zachariassen fra Dybbøl i spidsen. Kort efter beslutningen var taget, mødte han i Kolding de personer nord fra, som havde lovet at yde støtte til kirken. Man vidste ikke rigtig, hvor man skulle henvende sig angående tegninger, men da sagde pastor Rosenstand fra Vester Vedsted:¹²⁷ »Skriv til Martin Nyrop«. Man var sikker på, at Nyrop for sagens skyld ville gøre det billigt.

Man henvender sig da til Nyrop,¹²⁸ som svarer, at han har hørt, at man allerede har henvendt sig til en anden arkitekt, og der allerede skulle foreligge tegninger til kirken. Hvis dette er rigtigt, vil han ikke stå en kollega i vejen.¹²⁹ Udvalget svarer, at man ikke

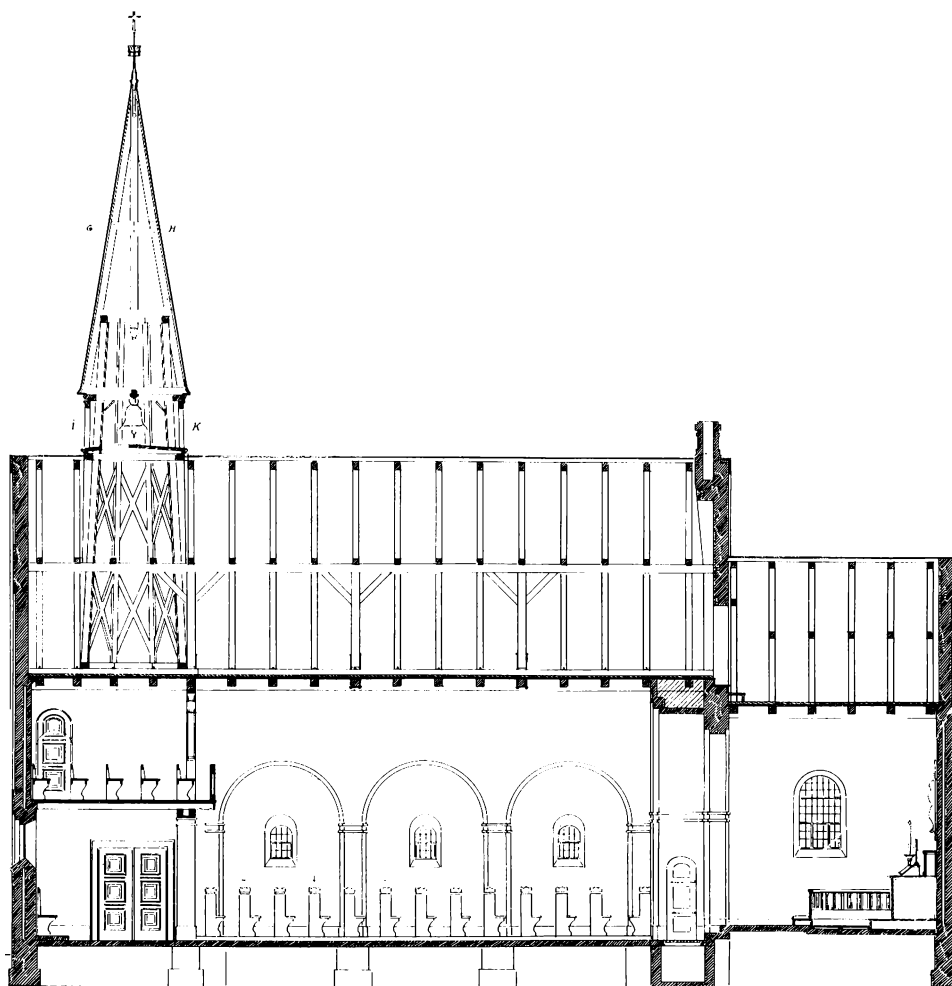
har henvendt sig til andre, og Nyrop siger da ja til at påtage sig arbejdet. Udvalget er ikke helt korrekt i dets oplysninger til Nyrop. De havde faktisk henvendt sig til Andreas Bentsen.¹³⁰ Bentsen svarer dem og meddeler, at han gerne vil tegne kirken og hans søn, som er arkitekt, vil hjælpe ham, men han må have nøjere besked.¹³¹ Udvalget afventer imidlertid Nyrops svar; de vil gerne have »Danmarks berømteste Arkitekt«, som de kalder ham, til at skabe deres lille nationale monument.

I november 1902 sender Nyrop tegninger og beskrivelse af kirken til Zachariassen, og arbejdet påbegyndes. Man håber på, at kirken kan opføres for 15.000 Mark. I Nyrops korrespondance med Zachariassen kan man mærke, hvorledes man hele tiden har forsøgt at spare. På et tidspunkt nærer menigheden bekymring for, at kirkerummet skal komme til at stå til skamme ved sin fattigdom. Dertil svarer Nyrop: »Jeg vil gerne forsøge at lave et Rum som er rent og simpelt men i sin Simpelhed netop fint«.

Kirken er opført i håndstrøgne helbrændte sten i den for egnen karakteristiske hvidgule farve, fuget med kalk som »paa de ældre gode Bygninger på Egnen«.¹³² Vinduesfalsen,

Frimenighedskirken i Sundeved. Sydside og østgavl. Farvelagt blyantstegning betegnet Okt. 1902 M. Nyrop. Kunstakademiet's Bibliotek.

Snit af Frimenighedskirken i Sundeved. Kunstakademiets Bibliotek.

taglister og blændinger er hvidtede. Taget er af galvaniserede jernplader, hvis false har samme indbyrdes afstand som blyplader, så man kan »med lidt god Vilje, i passende Afstand tro, at det er et Blytag«. ¹³³ Taget har en lille tagrytter med et ottekantet spir dækket af jernplader. Menigheden ville have haft tårn til kirken, men Nyrop råder dem fra det af økonomiske grunde. Flere gamle danske kirker på egnen havde netop spir.

Den ydre udsmykning er yderst beskeden; den indskrænker sig til skifter af skråtliggende mursten under taggesimsen og i gavlen, samt hvidtede blændinger i gavl og over indgangsdøren. Desuden er der indbygget 20 fuglereder under gesimsen. Nyrop forklarer anbringelsen af disse på følgende måde: »Under Udarbejdelsen af disse

Kirketegninger har jeg stadigt faaet i mine Tanker en Salme af Grundtvig som er gjort efter den 84de Davids Salme og begynder saaledes, Hyggelig rolig ... Der staar i 2det Vers

... Som ved dit Alter den kvidrende Fugl
Und i dit Tempel Din Tjener et Skjul

Det har gjort, at jeg udvendigt har lavet smaa Huller til Fugle, og at jeg kunne tænke mig disse Ord staaende i Vaabehuset over Døren ind til Kirken«. ¹³⁴ Iøvrigt mener han, at fuglerederne giver bygningen et gæstfrit og venligt udseende.

Kirken består af et rektangulært rum 15×8 m med et 4,5×5,5 m stort kor mod øst og et 2,5 m bredt sideskib mod nord. Sideskibet blev føjet til, da det var en nødvendighed med en indgang i nordsiden, den kunne da anbringes i den vestlige ende af sideskibet, som derved kom til at fungere som en lille forhal. Da pillerne mellem side- og hovedskib sammen med pulpiturpillerne desuden gav kirken et »rigere« udseende, bestemte man sig til dette på trods af de øgede omkostninger. Runde buer danner overgangen mellem skibene ligesom mellem skib og kor.

Den indvendige udsmykning er ligesom den udvendige sparsom og nøgtern. Der er et almindeligt brunt bjælkeloft og gulvet er af hårdt brændte mursten lagt i fletværksmønster. Væggene er hvidkalkede, alter, prædikestol, bænke og rækværk foran pulpituret er udført af brunbejdsset fyrretræ, og udsmykket med enkle træskærerarbejder, hvor temaet med fuglene går igen. Det er udført af billedskærer Bonafelt, en Sundevedbo bosat i Sverige, som en gave til kirken. Der blev i det hele taget skænket en del gaver til kirken. Da Nyrop hører dette, skriver han i hast til Zachariassen og pålægger ham at vise alle, der vil skænke noget, om ad ham, således at han kan være medbestemmende med hensyn til gavernes udseende. »Det er et indgreb i min lovlige Ret, hvis man uden videre vil bestemme noget i Kirkerummet uden min Billigelse«. Det kan være yderst farligt blot at modtage, fordi »der maa ikke komme Spor af moderne tysk Smag ind i Kirken«. ¹³⁵

Byggeriet kom til at koste knap 15.000 Mark. Det var yderst billigt. Da man ville betale Nyrop for det store arbejde, han havde udført, de rejser han havde gjort til Sundeved og for den unge arkitekt Therkildsens indsats – han havde haft opsyn med byggeriet under Nyrops rejse til Italien i sommeren 1903 – sagde Nyrop: »Mig skylder I intet«. Han betalte det hele, han havde givet sin hjælp til de danskes kamp mod det tyske herredømme, som netop i disse år var meget strengt. ¹³⁶

Det har glædet Nyrop at kunne gøre dette. Mens arbejdet i Sundeved står på, aflægger den tyske kejser besøg på Københavns Rådhus. Nyrop skriver til Zachariassen: »Nu har Kronprinsen, Keiser Vilhelm og Prins Valdemar været på Raadhuset. Kl 11½ fik jeg Bud om at de kom Kl 12. Saa jeg fik kun ½ Frokost. Overpræsidenten for Kjøbh og jeg førte dem om og det lod til at interessere dem. Keiseren spurgte meget om

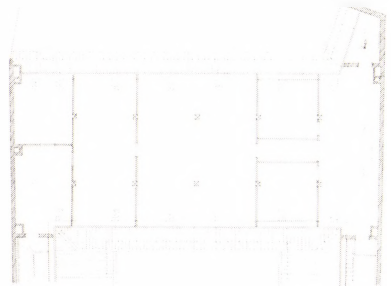
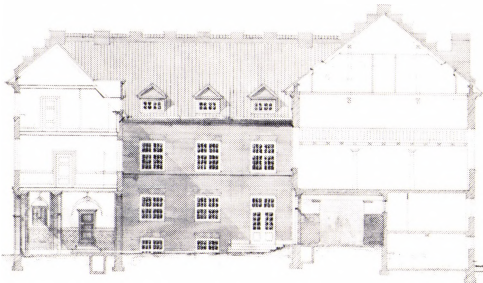
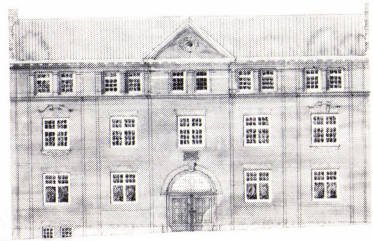
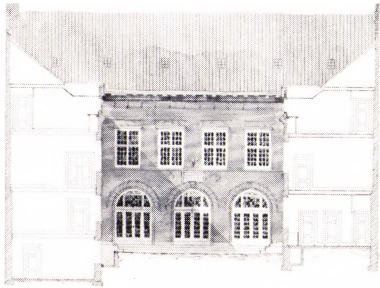

Udsmykningen over indgangsdøren i Frimenighedskirken.

hvor de forskellige Ting var gjorte, og jeg frydede mig ved at kunne sige »hier in Dänemark« ved alt – undtagen nogle Mosaikgulve som vi har haft Italienerne til. Han endte med at sige: Vi har ikke et saadant Raadhus i Berlin ... Keiseren skulle blot have spurgt om jeg havde andre arbejder for! Kirken i Sundeved vilde vist have interesseret ham«. ¹³⁷

10 år senere blev Nyrop atter opfordret til at bygge i Sønderjylland. ¹³⁸ De dansksindede i Sønderborg besluttede, at de ville opføre et nyt forsamlingshus for Als og Sundeved. Siden 1901, da tilstandene blev lidt mere afdæmpede efter von Köllers aftræden som overpræsident for Slesvig-Holsten, og man atter fik lov til at bruge de danske forsamlingshuse, havde man i Sønderborg brugt en gammel bygning, som imidlertid slet ikke kunne opfylde de lokalekrav, man havde, og især ikke stod som et udtryk for danskheden. Tilstandene i selve Sønderborg var ikke for lyse. Tyskerne havde anlagt en marinestation her, og det store antal tilflyttede tyskere forværede atter tilstandene for det danske mindretal; forfølgelse, fængsling og udvisning af danske var almindeligt. Dybbøl-Posten, den danske avis som blev oprettet i 1864 af Nyrops onkel, Nicolai Ahlmann, havde på denne tid en meget energisk mand, Adolf Svensson, som redaktør. Det skyldtes for en stor del ham, at byggeriet af forsamlingshuset blev gennemført. Pengene blev, som ved Frimenighedskirken, indsamlet blandt private. Redaktør Svensson indsamlede alene på een formiddag 10.000 Mark, hvilket viser den store interesse, der var for sagen.

6. maj 1912 sendte Nyrop tegningerne til redaktør Svensson, som var blevet formand for byggeudvalget. Disse begyndte nu den besværlige vandring gennem de tyske kontorer. Det tog lang tid, $\frac{3}{4}$ år, og i mellem tiden blev udvalget utålmodigt og der fremkom forslag om at købe et gammelt hotel og ombygge det til forsamlingshus.

Sønderborghus. Øverst t.h. facaden. T.v. tværnsnit gennem gården set mod bagbygningen. Nederst t.h. plan af bagbygningen. T.h. snit gennem gården set mod sidebygningen. Farvelagt tegning. Kunstakademiets Bibliotek.

Nyrop, som brænder for den sønderjyske sag, sender i den anledning et brev til redaktør Svensson og skriver blandt andet: »Faar jeg Held og Lykke til at udtrykke og forme, hvad jeg har tænkt, saa er jeg sikker paa, at I nok skal komme til at neje jer, naar I var inden for Murene, gik gennem den store Forhal, op ad Trapperne til Salen, med Hagbarth og Signe paa hver side af Scenen, malet legemsstore efter gamle Frølichs Tegninger, og over Scenen, hvorfra det danske livsalige Sprog skulle have lydt i mange Aar, der skulle staa: »Sødt i Lyst og sødt i Nød«.

Hvordan tror I, at et Hotel kan blive et Hjem for Eders bedste Tanker, en Ramme omkring alt det dyrebare, I har sammen? Stenene tale. Hvad taler Hotellets Stene om? Hvad kunde et Hus, som I alle fulgte fra Grunden til Tagmønstningen med Bøn og gode Ønsker ikke blive, Grundstenen lagt i Tro, Haab og Kærlighed, Kransen hejst og Huset taget i Brug i Tak og Glæde, hver Sten et Ønske om Dag og Daad for og af danske Mænd og Kvinder«. ¹³⁹

Man må jo give Adolf Svensson ret, når han siger, at det ikke er ethvert hus, som har haft en sådan bygmester.

Det var heller ikke noget almindeligt hus, der her skulle bygges – det var et hus, der skulle vidne om Sønderborgs urokkelige danskhed – »en danskhedens borg« som Adolf Svensson sagde til Nyrop, da han første gang henvendte sig til ham.

Der var ingen god tradition med hensyn til forsamlingshusbyggeri i Danmark på dette tidspunkt. På Landsudstillingen i Århus i 1909 havde man i »Stationsbyen«¹⁴⁰ også opført et forsamlingshus. Når man læser Johan Skjoldborgs artikel i »Politiken«, forstår man hvordan forsamlingshuse normalt tog sig ud, han skriver: »Naar man ser de forskrækkelige Møgkasser af Forsamlingshuse Landet over, der snarere ligner Stalde og Udhusrum end Oplysningstempler, og man saa ser Stationsbyens Forsamlingshus med Bibliotek, saa er der ingen, end ikke den jævreste Almuesmand, uden at han lader sig paavirke af Forskellen«. ¹⁴¹ Det lykkedes for Nyrop at skabe et værdigt oplysnings-tempele for de danske i Sønderborg.

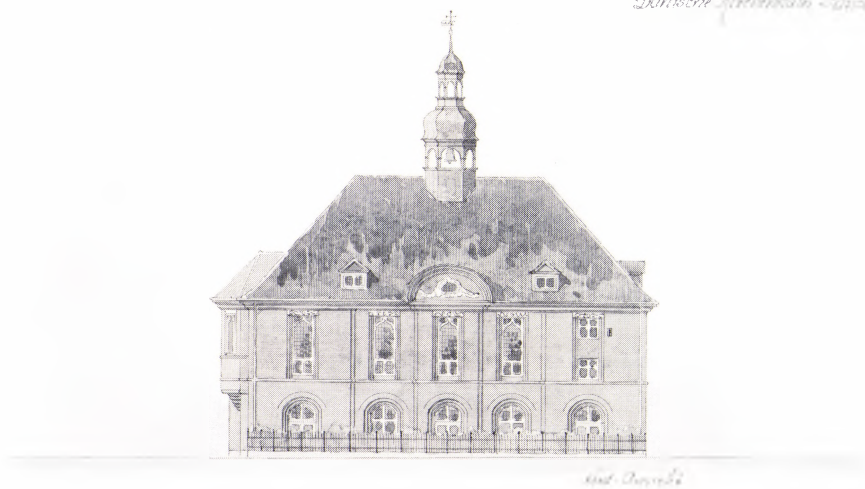
Byggegrunden var således, at der ikke kunne blive tale om en fritliggende bygning, den måtte tænkes indført i en husrække, når gaden engang blev tilbygget. Det var derfor nødvendigt med brandmur til begge sider.

Nyrop lod bygningen trække ca. 5 m tilbage på grunden, så der blev plads til lidt beplantning foran, men ellers fyldte bygningen grunden helt ud. Det er et firfløjet anlæg omsluttende en næsten kvadratisk gård. Da grunden skråner, er der kun kælder i den lavest liggende sidefløj; desuden er der to etager samt en tagetage, der mod gaden er udformet som en attika. Fasaden har en bred midtrisalit afsluttet foroven af en trekantgavl med et okseøje. I risalitten findes en tung egetræsport, den eneste adgang til bygningen, indgangene til fløjene findes inde i gården. Antydningen af pilastre i fasaden samt fordakningerne¹⁴² over de to yderste vinduer i 2. etage, giver bygningen et barokagtigt udseende. Netop i disse år begynder barokken at ytre sig i byggeriet, og Nyrops arbejder fra denne tid kan ikke sige sig fri for denne påvirkning. I Nyrops projekt til en dansk kirke for danske søfolk i Hamburg fra 1911, ses disse tendenser tydeligt. I det ydre er ligheden med Den reformerte Kirke i København stor.

»Sønderborghus« har imidlertid også en del træk fælles med herreborgen, brandmurene med den takkede brandkam, den tillukkede bagside og den tunge port, giver bygningen karakter af en svært tilgængelig borg – og en borg skulle man have, et sted hvor man kunne lukke den tunge port og være i fred for tyskerne.

Går man derimod ind i gården, mødes man af en helt anden stemning. De mange hvidmalede vinduer, de små kviste, tre på hver sidefløj og de tre store rundbuede døre, som fra festsalen fører ud på en terrasse, anslår en hyggelig og venlig stemning. Gården var beregnet til friluftsmøder, så man, når vejret tillod det, kunne have flere store møder på een gang.

Det indre af bygningen rummede to sale, en større sal med scene og en mindre blandt andet beregnet til gudstjeneste. Desuden var der lokaler for borgerforeningen, klubværelser, bibliotek, læsestue, restaurant samt en lejlighed og adskillige gæsteværelser. En del af møblerne var tegnet af Nyrop, det var egetræsmøbler betrukket med blå vadmel.

Skitse til en dansk kirke i Hamborg. Farvelagt pennetegning betegnet: Nov. 1911 M. Nyrop. Kunstakademiet's Bibliotek.

Hvorledes den indre udsmykning har været, er noget uklart. Tegningerne viser ikke noget og bygningen er idag restaureret, så der intet er tilbage af den oprindelige dekoration. Et er dog sikkert, at Nyrop ikke fik Hagbarth og Signe i legemsstørrelse, som han havde tænkt sig, udgifterne ville blive for store.

»Sønderborghus« blev indviet den 24. maj 1914. Nyrop var i Sønderborg dagen før og skænkede en fane, som han selv havde tegnet, men han var af »let forstaaelige grunde« ikke med ved den højtidelige lejlighed. Disse grunde var, at Nyrop var persona non grata i Sønderborg, og havde han vist sig offentligt, var han formentlig blevet udvist af tyskerne.¹⁴³ Dette kunne have forårsaget optøjer og skriverier af forskellig art, som kunne have skadet de dansksindede sønderjyder, og det ønskede han mindst af alt. Ligesom Frimenighedskirken var »Sønderborghus« en hjertesag for ham. Da betalingspørgsmålet kom på tale, ville Nyrop heller ikke i dette tilfælde have noget for sit arbejde.

Indvielsen af »Sønderborghus« gik naturligvis ikke ubemærket hen i pressen. Langt de fleste blade var begejstrede, priste Nyrop fordi han havde været i stand til at skabe en bygning, som gav de dansksindede lejlighed til at være sig selv midt i fjendens lejr. De velmenende ord kom naturligvis først og fremmest fra den danskvenlige presse, Heimdal, Fædrelandet, Ribe Stifttidende og i en række artikler trykt i et særnummer af Dybbølposten. Sønderburger Zeitung havde imidlertid en ganske anden tone på.¹⁴⁴

Her rejstes kritikken mod den altfor store port – de for små vinduer i bygningens øverste etage og brandmuren med tinderne. Til gengæld fremhævedes den nye banegård, som var opført ganske nær »Sønderborghus«. Banegården var en afglans af stukperiodens byggeri, med pilastre udført i tynde bemalede brædder o.s.v. Nyrops tilsynsførende arkitekt Waldbuhm Marke skrev i den anledning et brev til Adolf Svensson,¹⁴⁵ hvori han foretager den samme vandring gennem »Sønderborghus« som Sønderburger Zeitungs medarbejder, og forklarer hvorfor tingene tager sig ud som de gør. Med en teatersal til 400 mennesker må man nødvendigvis have en ordentlig udgang i tilfælde af brand – derfor den store port. De små vinduer – glughullerne, som avisen kalder dem – er naturligvis små, fordi der bag dem ligger små rum, nemlig værelser der kan lejes ud til unge mennesker. Og endelig brandmuren, ja, en brandmur er en brandmur, og den smukke afslutning, har ligesom på Rådhuset en praktisk betydning, her udmunder ventilations- og udsugningskanaler. Arkitekt Marke slutter sit brev med at konstatere, »at der ingen steder findes noget om hvilket man kan sige, at det er sat der blot for at stikke Folk Blaar i Øjnene, men at alt er ærligt uden falske Klæder«.

Over den midterste dør i gården er indføjjet en sandstenstavle med et gammelt dansk vers:¹⁴⁶

Stat her, vort Hus, i Fred
for hvert modvilligt Øje.
Med Guds Tilskikkelser
vi gerne la'r os nøje.
Her frisker vi vort Sind,
her takke vi vor Gud.
Velsignet være hver,
som her gaar ind og ud.

»Sønderborghus« stod imidlertid ikke i fred ret længe. Allerede 1. august var krigen en realitet. Mange danske syd for Kongeåen blev fængslet. I Sønderborg var redaktør Adolf Svensson en af de første, der blev anholdt og ført til »Sønderborghus«, som tyskerne havde beslaglagt og brugte til internering af fangerne!

KIRKEBYGGERI I KØBENHAVN

Sct. Johannes Kirke, som blev opført fra 1856-61, var den første kirke, som opførtes uden for voldene. Stat og kommune var påholdne, når det angik penge til kirkebyggeri. Op imod århundredeskiftet var byens sogne blevet så store, at det ganske tog magten fra præsterne – det blev kun til søndagskristendom. Der måtte bygges nye kirker om ikke det kristelige liv skulle forkryble. Brandesianismen var jo også brudt frem, atheismen begyndte at florere, kirken måtte sætte ind, hvis den skulle holde på sine børn.

I 1896 stiftedes da Københavns Kirkefond og det skulle blive eventyret i dansk kirkeliv. Fondet tog kirkebyggeriet i sin egen hånd, og en lang række af de kirker, der er opført i årene omkring århundredeskiftet, er rejst for private midler, skaffet tilveje af Kirkefondet. Det gælder således også de kirker, som Nyrop var arkitekt for – Eliaskirken og Lutherkirken.

I april 1898 erhvervede Kirkefondet en grund på Vesterbros Torv til opførelse af en kirke for den midterste del af Vesterbro. Ejendommen, som blev købt med nedrivning for øje, var Vesterbrogade 49 matr. nr. 67, 68 og 69, Udenbys Vestre Kvarter, et areal på 1440 kvadratalen.¹⁴⁷

Kirkefondets valg af arkitekt faldt på Martin Nyrop. Nyrop tog straks fat på at udarbejde tegninger til kirken og de foreligger fra hans hånd daterede 31. januar 1900. Opgaven adskilte sig fra de fleste andre kirkebyggerier derved, at den erhvervede grund var smal, klemmt inde mellem de omkringliggende beboelseshuse, og strakte sig i dybden. Den eneste synlige del af kirken fra gaden blev således fasaden, og på grund af nabohusene var sidelys udelukket. Der blev gjort betydelige anstrengelser fra Kirkefondets side for at få byggegrunden udvidet, såvel i bredden som i dybden, men forsøgene strandede, først og fremmest på grund af den store bekostning, men desuden af æstetiske grunde. I tilfælde af forøgelse af grunden i bredden, ville man få kirkens side ud mod Vesterbros Torv i stedet for fasaden, og det mente byggeudvalget ikke ville tage sig nær så smukt ud. Nyrops først tegnede udkast stødte i øvrigt på den vanskelighed, at bygningskommissionen gjorde ophævelse over, at grunden var så stærkt bebygget i forhold til sit areal. Der måtte derfor føres forhandlinger med naboerne for at få en erklæring om, at de intet havde imod den stærke bebyggelse. Tilladelsen blev givet 2. september 1901; man ville hellere have en kirke end en beboelsesejendom opført.

I april 1902 indsendtes da endeligt tegningerne til approbation hos bygningskommissionen, og den endelige byggetilladelse forelå 21. juli samme år. De tegninger, som blev godkendt, viser en facade uden den store trappe, ad hvilken man idag har adgang

Vesterbros Torv med den nyopførte Eliaskirke. Fot. Det kgl. Bibliotek.

til kirken. Det havde helt fra begyndelsen været Nyrops mening, at en stor fortrappe skulle føre op til hovedindgangen, han havde tænkt sig den 8 m bred og 10 m dyb, men den måtte opgives, da den med Nyrops egne ord »vistnok stred mod Frihed, Lighed og Broderskab«. ¹⁴⁸ Efter Nyrops mening ville trappen have skabt en sammenhæng mellem kirke og torv, som man nu ville komme til at savne. I »Kristeligt Dagblad« skrev tømmerer From-Petersen, som var medlem af Borgerrepræsentationen, et indlæg, hvori det bl.a. hed: »Nu vil de også bygge en Kirke paa Vesterbros Torv, og her er Komiteen saa beskeden, at den kun forlanger en Trappeadgang, der naar 18 Alen ud paa Torvet! Lad os een gang for alle sige Nej! Der er ingen Mening i at gøre Byens Legepladser til Agitationssteder for Indre Mission«. ¹⁴⁹ Trappen måtte opgives.

Juledag 1902 udsendte Kirkefondet et opråb, hvor man gennem tekst og tegninger ville vække interessen for den ny kirke og derigennem styrke indsamlingen af penge –

kirken blev udelukkende opført for private midler. Nyrops tegninger kom her frem til offentligheden for første gang. Som nævnt var grunden utrolig stærkt bebygget, kravene var store, der skulle både være et kirkerum, som skulle kunne rumme 800 mennesker og en mødesal med dertil hørende faciliteter. Bygningen blev faktisk på 9 etager ialt, forskudt ind imellem hinanden. Nogle af etagerne afspejler sig i fasaden. På det godkendte forslag er der tre ens indgangsportaler, de to fører ind i tårnene og den midterste ind til en lille forhal under selve kirkerummet. I højre tårn er der trapper, som fører dels ned til mødesalen, som ligger lidt under gadens niveau og dels til selve kirken, som ligger i 1. sals højde. Over den midterste dør i højde med kirkerummet anbragte Nyrop en balkon i lighed med den over rådhusets indgang. Bag balkonen er hovedportalen anbragt – en bred portal med tympanonfelt udsmykket med relief. Endnu en etage oppe, ud for pulpituret, er tre høje tætsiddende vinduer afsluttet af runde buer. Samme type rundbuede vinduer findes i de korte tårne, dog ikke på de sider som vender mod hinanden.

Materialet, der er anvendt til fasaden, er Nexø Sandsten brudt efter den naturlige lagdeling, anvendt uden tilhugning. I de øvrige mure er anvendt kalksandsten muret uden bestemt skiftegang. Pyramidetagene på tårnene og taget mellem disse er tækket med bly. På opråbet var også antydnet kirkens indre. Den vanskelige opgave med hensyn til kirkens belysning havde Nyrop løst ved hjælp af store ovenlysvinduer. Den væsentligste del af lyset kom derfra, desuden kom der lidt lys ind gennem de tre vinduer over pulpituret, og endelig var der et lille vindue i højre sideskib, hvor dåbskapellet var indrettet. I øvrigt var kirkens indre ganske enkelt, med kalkede vægge, brunt bjælkeloft og brune stolestader.

Ikke alle var lige begejstrede over Nyrops forslag. Meldahl, som ikke forsøgte nogen lejlighed til at angribe Nyrop, skrev i »Kristeligt Dagblad« under overskriften »Fra særdeles agtet Haand«: »Naar man ser det fremsatte Projekt til Kirken, der snarest ligner et Fængsel eller en Fæstning, fristes man til at spørge: Er der nogen Mening i netop i vor Tid at give den protestantiske Kirke en saa aflukket afvisende Skikkelse? Burde den ikke tværtimod aabne sig venlig for at modtage alle? og vilde det i Lighed med, hvad der er sket i mange ældre og nyere Kirker i Udlandet ikke være langt naturligere, om man gav den en stor smuk Arkade, ligesom en Narthex, der kunne danne en mæglende Overgang imellem Gadens Larm og Færdsel og Guds Hus? Men naar man nu efterligner den ældgamle Stil i Fasaden, og dog alligevel for at skaffe Lys i Kirken tyer til den Udvej at sætte et stort moderne Vinkel-Glastag over Kirkens Bjælkeloft, saa er jo Stil og Enhed brudt!« Artiklen slutter med ordene »Hvorom alting er, – et prægtigt Guds Hus« bliver Kirken paa Vesterbro aldrig med den Fasade«. ¹⁵⁰

Kirkefondets udvalg var dog yderst tilfreds og gav i øvrigt Meldahl svar på tiltale. Byggeriet var snart i fuld gang og på få ændringer nær, fulgtes Nyrops projekt fra opråbet. Den store trappe havde Nyrop dog svært ved at opgive og man søgte atter om tilladelse til at opføre den. Så sent som 16. januar 1906 giver Borgerrepræsentationen

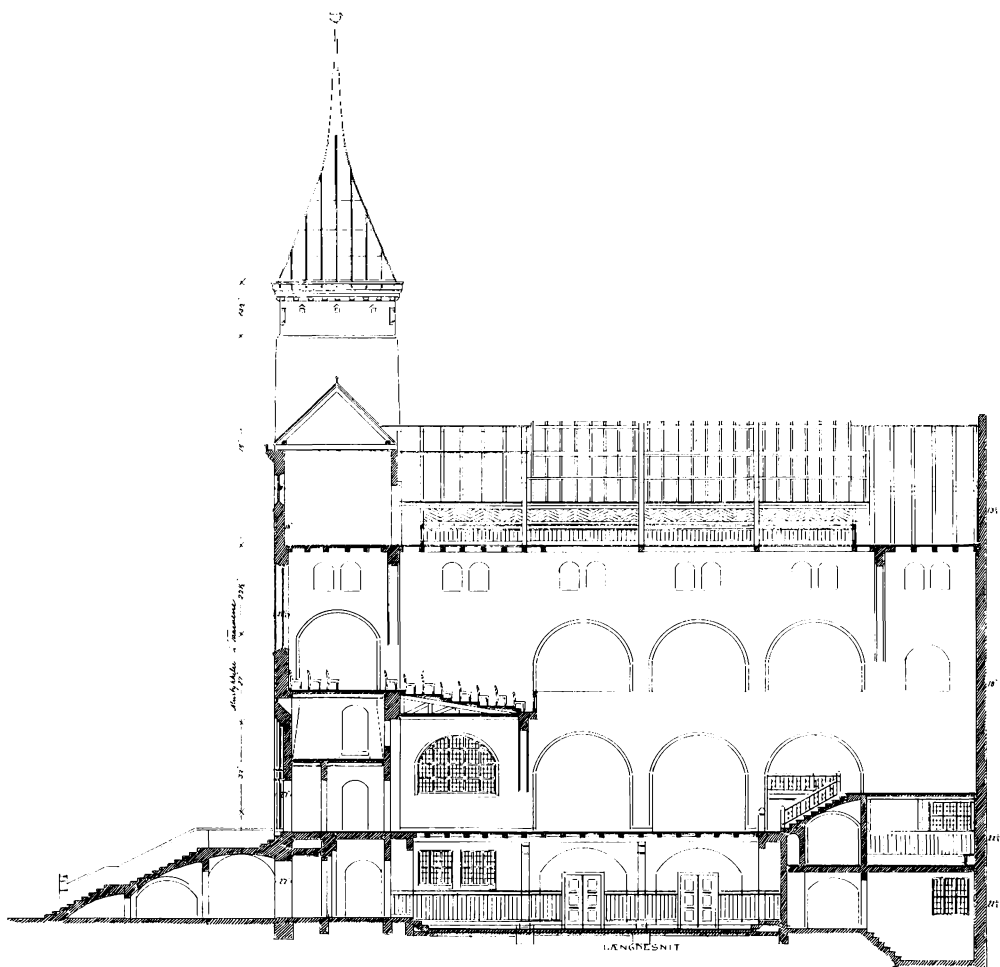
tilladelsen, mod at der indrettes et rum under trappen, hvor vej- og kloakvæsenets folk kunne opbevare deres redskaber, så skurene kunne komme væk fra torvet. Fortovet førtes ind under trappen, så fodgængerne kunne passere uden at blive generet af færdslen.

Den rolige facade er meget smukt passet ind i omgivelserne. Bygningen er tung, men på grund af materialet, sandstenen, som i farveholdning falder sammen med de omkringliggende beboelseshuse, knuser kirken ikke disse. Særligt må fremhæves taget mellem tårnene, det er i allerhøjeste grad med til at forene kirken og husrækken, fordi det har omtrent samme hældning og højde som nabohusene. Nyrop så rigtigt, da han ville have to lave tårne i stedet for eet højt, som var byggeudvalgets ønske. Han skrev i den anledning til pastor Fibiger: »Vesterbros Kirke vilde i Virkeligheden gøre et overdrevent Indtryk, hvis Højderne af Mure og Taarne forøgedes, den vilde blive unaturlig – mindre troskyldig – og efter min Mening tabe i Værdighed og Monumentalitet«. At han havde ganske ret, kan man overbevise sig om ved at betragte Apostelkirken i Saxogade. Den er bygget af Viggo Koch og indviet 24. november 1901.

Forbilledet har han her som så mange gange tidligere hentet fra Danmarks storhedstid i det 12. århundrede. Det er Hvideslægtens kirke i Tveje Merløse, som genspejler sig i Eliaskirken. De to små korte tårne og det mellemliggende tag ligger meget tæt på Tveje Merløse, dog har Nyrop afsluttet tårnene med pyramidetage som nærmest minder om den anden af Hvidernes berømte kirker, Fjenneslev Kirke.¹⁵¹

Som tidligere nævnt er lysforholdene i kirken vanskelige, ovenlyset var uundgåeligt. Når man træder ind i kirkerummet, slår det uvilkårligt een, at Meldahl til dels havde ret, da han sagde, at stil og enhed var brudt. Man venter noget andet efter at være blevet præsenteret for den middelalderlige facade. Nu har man lidt af fornemmelsen fra rådhusets bagbygning. Princippet i konstruktionen af loftet med de skrå vinduer er det samme, blot lader Nyrop her ikke vindueskonstruktionen gå helt ud til sidevæggene, men anbringer den i loftets midte, som en lysskakt, formentlig for ikke at få ovenlyset for dominerende. Kirken har et bredt midterskib og to smalle sideskibe, som adskilles fra midterskibet af brede murede arkader. Pulpituret er dybt og fortsætter hen over sideskibene. Under koret, som ligger højt i forhold til skibet, er sakristiet. Foroven i højre sideskib, er indrettet et lille dåbskapel. Væggene står dels hvidkalkede dels i ren mur og Nyrop havde ikke tænkt sig nogen udsmykning af dem. Malerierne, som nu hænger i de rundbuede blændinger over alteret, kom til senere, oprindelig var der ophængt et krusifiks i den midterste blænding.

Her, som i Nyrops øvrige arbejder, har han haft den afgørende beslutning med hensyn til alt til den mindste detalje. Der er tre symboler, som går igen i kirkens udsmykning, korset, rosen og hjertet. På spørgsmålet om, hvorfor han har valgt disse, svarer Nyrop: »Korset taler om Vorherre Jesus Kristus, Rosen minder om Verdens dejligste Rose, der sprang ud en kort og blodig Time paa Korset, og Hjertet er jo det eneste vi kan give ham til Gengæld for alt, hvad han har givet os«. De tre symboler

Eliaskirken. Snittet viser i hvor høj grad grunden er udnyttet. I gadeniveau ses menighedssalen, i højde med trappens repos selve kirkerummet og øverst pulpituret. Blyantstegning betegnet 25. nov. 1901 M. Nyrop. Kunstakademiets Bibliotek.

møder een overalt, på prædikestolen, ved indgangen til skriftestolen, i præstens stol i sakristiet, på de hellige kar, i dåbskapellet, på døbefont og dåbsfad og på det malede vindue bag døbefonten, ja, helt til beslagene på kirkedøren og klapperne for nøglehullerne.

Foruden de ovenfor nævnte symboler, er kirken fyldt med inskriptioner. Det var særegent for Nyrop, at han, hvor han kunne komme til det, anbragte korte fyndord, der havde relation til bygningens funktion. Eliaskirken er fuld af symbolik, og alt virker meget gennemarbejdet. Han vender gang på gang tilbage til de samme forbilleder.

Således benytter han her, som i Frimenighedskirken, Grundtvigs salme »Hyggelig rolig« som inspirationskilde for nogle af udsmykningerne. Det gælder de små fugle på nummertavlerne og sangfuglene i julenegene, som er udhugget i granit og anbragt ved trappens fod.

Kirken blev indviet 17. maj 1908, og der lød kun rosende ord om den. Den kritik, der havde rejst sig enkelte gange under opførelsen, forstummede, og man var enige om, at kvarteret havde vundet ved opførelsen af kirken. Brygger Carl Jacobsen udtalte: »Det plebejeiske Vesterbros Torv adles ved Martin Nyrops skønne Kirke«. ¹⁵²

Mens byggeriet af Eliaskirken stod på, benyttede Kirkefondet Nyrop til et par mindre opgaver. I 1905 gav han tegning til en midlertidig kirkebygning på den nyanlagte Blågårds Plads. Det skulle blot være en beskeden og billig bygning, som kun skulle benyttes, til der var midler til at opføre en større kirke. Nyrop foreslog, at man brugte kokolith som byggemateriale. ¹⁵³ At den arkitektonisk var ganske uden betydning fremgår klart af dens øgenavn »Skuret«. Bygningen fungerede indtil 1925, da Andreas Clemmensen opførte den ny kirke. ¹⁵⁴

I 1906 tegnede Nyrop tårnet til Fredens Kirke i Ryesgade. Her havde Kirkefondet købt et danseetablissement »Sortedamslund«, for at omdanne det til kirkesal. Lokalet blev ombygget, men der manglede et tårn – det var for vanskeligt at finde kirken – og Nyrop får da til opgave at passe et tårn ind på den tidligere dansesals facade. ¹⁵⁵

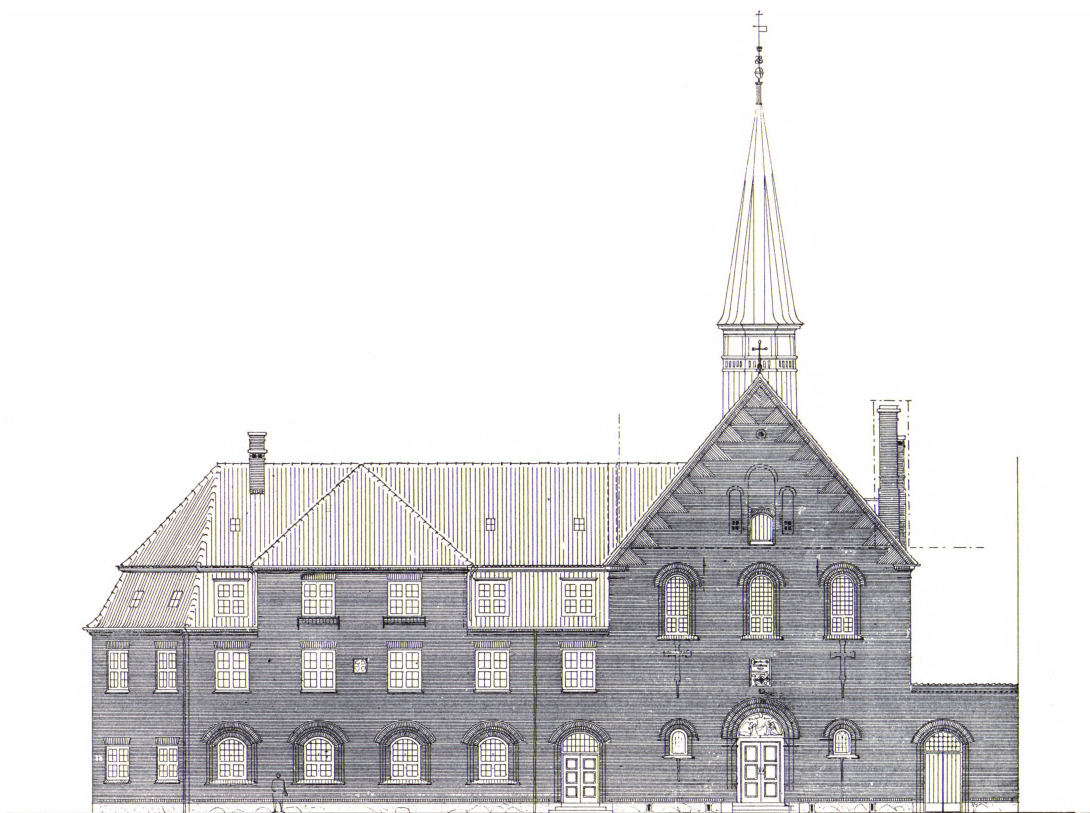
Det var kun små ubetydelige arbejder, der her var tale om, men de viser, at Nyrop aldrig følte sig for »stor« til noget arbejde, og aldrig gik af vejen for at bygge i simple materialer. Arkitekten var tjeneren og måtte opfylde de krav, der stilledes til ham.

Lutherkirken

Nyrop kom til at opføre endnu en kirke for Københavns Kirkefond, nemlig Lutherkirken på hjørnet af Randersgade og Sct. Jacobsgade. Anledningen til kirkens opførelse var 400-året for reformationen.

Kirken er opført sammen med arkitekt Julius Smith, tegningerne er signeret af dem begge. Det er vanskeligt at vide, hvor stor en del af arbejdet Nyrop tegner sig for. Julius Smith var Nyrops medarbejder fra 1900-1920 og havde blandt andet været konduktør ved Eliaskirken. ¹⁵⁶ Lutherkirken bærer dog så tydeligt præg af Nyrop, at det må være berettiget at betragte den som hørende med til hans produktion.

Med Lutherkirken står man igen overfor en vanskelig byggegrund. Denne gang var den ganske vist fritliggende, men til gengæld var den retvinklet og meget lille, ca. 900 m². Nyrop fik gennemført, at der blev købt et stykke til, således at man kunne undgå, at kirkens ene mur blev brandmur. ¹⁵⁷ Foruden kirken skulle der på grunden opføres et menighedshus. Bygningen er opført i røde håndstrøgne sten og med rødt tegltag. Menighedshuset opførtes først, det var mest nødvendigt, man kunne så indrette en af salene der til midlertidig kirke. Det blev opført fra trekantens spids med facade ud mod

Juni 1914
M. Nyrop Julius Smith

Lutherkirken. Facaden mod Randersgade. Kirke og menighedshus er tæt forbundne og danner en sammenhængende facade. Pennetegning betegnet: Juni 1914 M. Nyrop Julius Smith. Kunstakademiets Bibliotek.

Randersgade langs trekantens ene korte side. Kirkens indgangsparti blev lagt i forlængelse af menighedshuset og strakte sig bagud på grunden parallelt med trekantens anden side. Langs trekantens største side mod Sct. Jacobsgade opførtes en lav mur, og i det herved fremkomne areal mellem bygninger og muren, anlagdes en lille have. Det var en fantastisk udnyttelse af en så lille grund.

Julius Smith siger i sin beskrivelse af kirken,¹⁵⁸ at der ved bygningernes ydre er benyttet danske bygningsmotiver, men ikke nogen bestemt stil. Der er både middelalderlige og barokagtige træk – helhedsindtrykket minder om Regensen, som Nyrops svoger, Martin Borch, netop i disse år ombyggede.

Kirkerummet her er, i modsætning til Eliaskirken, meget lyst, hvilket skyldes de fire

store vinduer i hver side af skibet, samt fem tilsvarende vinduer i koret. Koret er hævet 1,25 m over skibet, så der er plads til sakristi under det. Der er, som i Eliaskirken, et stort pulpitur, som strækker sig frem langs skibets sider næsten til koret, hvor der fører trapper ned. Væggene består af røde håndstrøgne sten til pulpiturhøjde, derefter af kalksandsten. Loftet er et fladt kasetteloft af Monier. Der var først regnet med et træloft med synlige bjælker og dragere, men pengene slog ikke til.

Da Nyrop byggede Eliaskirken og anvendte Korset, Hjertet og Rosen i udsmykningen, gjorde pastor Fibiger ham opmærksom på, at disse tre symboler netop findes i Luthers signet.¹⁵⁹ Det er derfor ganske naturligt, at han anvender dem igen i Lutherkirken, hvortil det vides, at han selv tegnede alt udstyret.¹⁶⁰

Blandt de mange kirker der opførtes i København i denne periode,¹⁶¹ indtager Nyrops kirker en fremtrædende plads. Langt den overvejende del af kirkerne blev bygget i en slags gotik, stærkt influeret af engelsk kirkebyggeri og bærer et meget ensartet præg. Såvel Eliaskirken som Lutherkirken har et personligt og hjemligt udseende og udmærker sig ved at være passet ind i gadebilledet på en smuk og harmonisk måde.

DET LILLE DANSKE HUS

Til Overvejelse for Byggende.

Tag Hensyn til Omgivelser, Sol og Vind.

Byg heller højt og tørt end lavt og fugtigt, men

Glem ikke, at fri Beliggenhed giver Blæst og Kulde mere Magt og

Husk at de gamle Sammenbygninger bragte Læ og god Forbindelse inden Døre.

Søg at skaffe samme gode Læ ved Plantning og Husenes indbyrdes Ordning.

Vælg Pladsen til store Træer i Husenes Nærhed med Omtanke.

Betænk, at jo flere Yderdøre, des mere Træk i Huset.

Sky Gange og læg den sparede Plads til Nyterummet.

Læg ikke Verandaer udenfor Vinduer, hvis Lys er nødvendig for Stuen.

Tag mest Hensyn til Dagligt Behov.

Sky store Døre i smaa Rum.

Lad enhver Ting gælde for hvad den er:

Lav ikke en Dagligstue til en Salon, eller en Køkkenindgang som en Hoveddør.

Sky unyttig pynt, men giv de nyttige ting en smuk og formaalstjenlig Form.

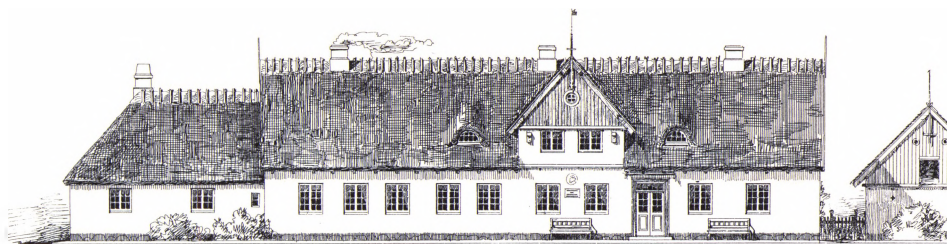
Fremtving ikke Symmetri paa Nyttens Bekostning.

Husk, at Hygge og Harmoni kan skabes uden Symmetri.

Vær betænkelig overfor ny Bygningsemner, der ikke endnu har vundet Hævd.

Værn og opfrisk gamle Minder.

Med disse praktiske råd indleder Nyrop sin »Præstegaardsbog« fra 1896.¹⁶² Nyrop udarbejdede bogen, som består af en række vejledende tegninger med lister over bygningsmaterialer, i tilslutning til en betænkning fra ministeriet for kirke- og undervisningsvæsen om en bedre ordning af landsby-præsteembedernes bygningsvæsen. Det var det første forsøg på at give bygmestrene rundt om i landet en hjælpende hånd til at bevare den gamle danske byggeskik. Nyrop viser gennem en række eksempler, hvordan man kan opføre kapellanboliger og præstegårde i forskellige størrelser – lille – mellemstørrelse – lidt over mellemstørrelse – større og stor, og passe dem ind i landskabet på en smuk og harmonisk måde. Især det sidste er der lagt vægt på. Der findes forslag udarbejdet til hver egn i landet, hvor forbilledet er de gamle bygninger på egnen og materialerne er de gængse for netop dette sted. Der findes f.eks. typen »nærmest efter vestjyske Forhold«, med uregelmæssig kampestenssokkel, røde mursten med kalkfuger, stråttækt tag og med hvidtede skorstenspiber og taglister. Bygningen har megen lighed med Nyrops barndomshjem, præstegården på Holmsland. En

Forslag til præstegård. »Nærmest efter Forbilleder paa Øerne. Mindetavle for en bekendt Mand, født i Præstegaarden, indsat i en Vinduespille mod Haven. Hvidtet, kultjæret Fod. Udvendigt Træværk rød svensk Maling eller brun Tjære. Lyse blaagrønne Vinduer.« Danske Præstegaarde. Kjøbenhavn 1896.

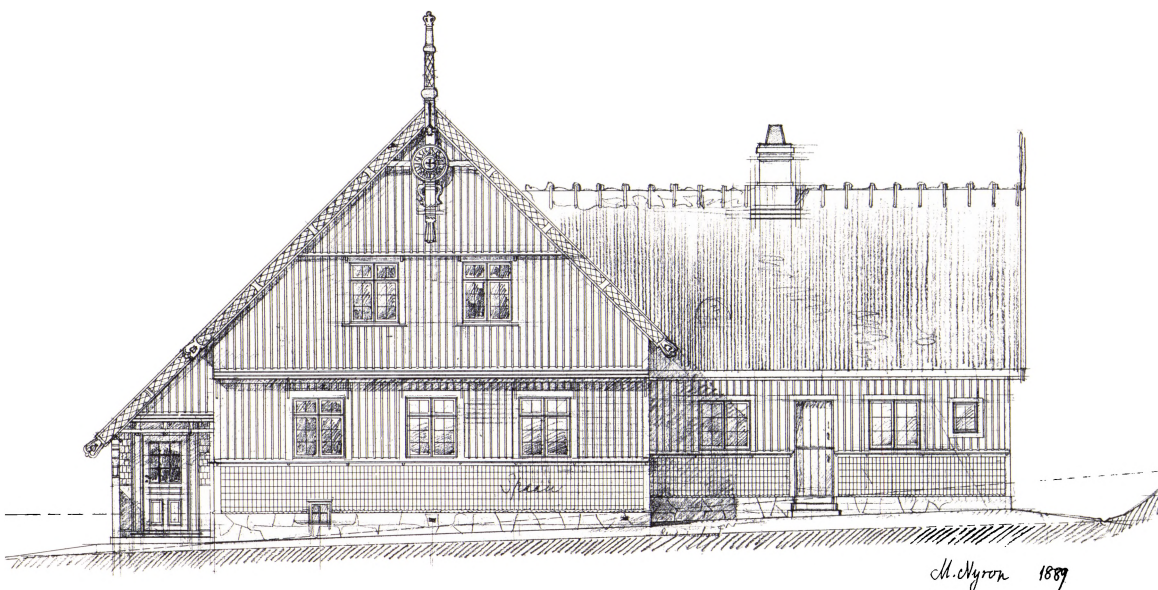
anden type er østjysk, een er »nærmest efter Forbillede paa Øerne«, een efter ældre Købstadsmotiver og endelig findes en moderne type. Den sidste var ikke mindst nødvendig, der skød jo mange nye byer op rundt om i landet i forbindelse med jernbanerne.

At Nyrop arbejder med disse forskellige typer, viser i hvor høj grad det lå ham på sinde at passe huset ind i landskabet og føre traditionerne fra den gamle danske bygningskultur videre, samt åbne folke øjne for de nationale værdier der gemmer sig i vore gamle bygninger.

Nyrop var ikke foregangsmand på dette område. Allerede i århundredets midte havde Gottlieb Bingesbøll vist, hvorledes et hus kunne passes ind i omgivelserne på en harmonisk måde. Sol-Lien ved Flensborg Fjord,¹⁶³ som skjuler sig i bakkerne er et beskedent udseende hus inspireret af landbohuset, med en enkelt række vinduer med

Forslag til Præstegård. »Moderne Form. Hugget Granit Fod (eller Beton). Gule Mursten med Kalkfuger. Skifertag paa udhængende Spær. Spærhoveder og Gavlbeklædning hugget og ru savskaaret, tjæret med finsk Tjære, med enkelte hvide og stærkt blaa Tværbaand paa Vindskeder o.a.St. Hvide Vinduer. Grøn eller brunlig Dør og Bænk. Granit Trappetrin for Yderdørene.« Danske Præstegaarde. Kjøbenhavn 1896.

Skitse til Vallekilde-husene. Foroven på tegningen er skrevet: Beboelse paa Landet. Efter Bygherrens Ønske tænkt opført af lufttørrede Lersten med udvendig Brædebeklædning. Straatag. M. Nyrop 1889. Kunstakademiets Bibliotek.

skodder (de smårudede vinduer som senere blev en selvfølge i disse landlige huse, er ikke benyttet her) og tag med høj rejsning.

Nyrops to huse i Vallekilde, »Hytten« og »Solvang«, som er opført til Ernst Triers døtre i anledning af deres giftermål med to af højskolens lærere, er udmærkede eksempler på, hvordan Nyrop indordner sine bygninger efter forholdene på egnen. De er bygget i hvad man kunne kalde »Vallekildestil«. Denne for byen så karakteristiske måde at opføre huse på, var indført af Andreas Bentsen. Bentsen blev gift i 1874, og begyndte kort efter at opføre et hus til sig selv. At huset kom til at se ud som det gjorde, og stadig gør, skyldes til en vis grad mangel. Bentsen skriver: »Berlinerbyggeriet var netop i fuld gang efter at de 5 milliarder (krigsskadeserstatningen efter 1871) var gaaet fra Frankrig til Tyskland, og tyskerne havde opkøbt alle mursten i Danmark i efteråret 1873. Jeg bestemte mig da til at bygge af raa lersten udenpaa klædt med tagspaan paa spinkle stolper og lægter«. ¹⁶⁴ Nyrops huse skulle ligge på nabogrundene til Bentsens hus, og han bestemte sig for at bygge i de samme materialer som Bentsen. »Solvang« og »Hytten« er betydelig større og smukkere end Andreas Bentsens hus, som var opført for små midler. – Det lå Nyrop stærkt på sinde at opfylde de krav, bygherren stillede til sin bolig, ¹⁶⁵ ligesom også den håndværksmæssige udførelse var uhyre gennemtænkt. ¹⁶⁶

For sin søster byggede han »Hvide Hus« i Rungsted i 1891. Det blev hurtigt kendt og beundret for sit enkle udseende med de hvide mure og trægavlene.

På den lille, svært tilgængelige ø, Hesselø, bygger Nyrop i 1900 en jagthytte for Chr. Holstein-Ratlau. Det er et bjælkehus bygget som åsestue, med græstørv på taget og med den for Nyrop så karakteristiske husbrand på gavlen. Han kendte denne type huse fra sin rejse i Sverige i 1872, og var desuden blevet mindet om dem så sent som i

Jagthytten på Hesselø. Farvelagt blyantstegning betegnet: M. Nyrop 1898. Kunstakademiets Bibliotek.

i 1897, hvor folkemuseets udendørs afdeling, forløberen for Frilandsmuseet i Sorgenfri, udstillede sine to første huse i Kongens Have i København, Hallandsstuen og Loftboden fra Småland.¹⁶⁷ Jagthytten på Hesselø har en ikke ringe lighed med »lavhuset«, den midterste del af Hallandsstuen. Det er også en åsestue bygget af bjælker og med græstørv på taget. Jagthytten har en relativ høj sokkel af sten, og da indgangen er trukket lidt tilbage fra husets forside, må man gå op af et par trin op på soklen for at komme til indgangen, det samme forhold som findes på Hallandsstuen, hvor hele huset er lagt op på en terrasse af sten. Jagthytten passer uden tvivl godt ind i terrainet på Hesselø; man får en fornemmelse af naturen derovre og Nyrops kærlighed til den, ved at læse den beskrivelse, han giver af øen, da han stiller akademieleverne en opgave, som går ud på at tegne en havn på øen.¹⁶⁸

Et andet af Nyrops huse som kunne trækkes frem i denne forbindelse, er et lille hus i Vendsyssel, i Ugilt Skov ved Sindal, som han byggede for en af sine bekendte, frk. Ottilia Rottbøl. Her i den nord-vestjyske egn valgte han den samme type hus, som han i »Præstegaardsbogen« havde tegnet til denne del af landet.

Også med de huse han byggede på Gisselfeldt, »Væverhuset« og »Porthuset«, begge fra 1894, samt husene i Tranekær fra årene 1918-20, har han forstået at ramme den stemning, som prægede de steder, hvor husene skulle ligge. Det var dog ikke disse huse, som jo alle lå lidt væk fra alfarvej, der gjorde de store indtryk på samtiden, det var snarere det arbejde, han udførte i forsøg på at ændre den udvikling byggeriet tog ude omkring i landet.

Det var nødvendigt at slå til lyd for vore gamle bygninger på landet, dels for at bevare nogle af dem, men også for at forhindre, at det ny byggeri tog en form, som ikke passede sig for det danske landskab. Den økonomiske fremgang inden for landbruget i forbindelse med dets produktionsomlægning i 80'erne, da først andelsmejerierne og senere den øvrige andelsbevægelse for alvor greb om sig, medførte en pietetsløs fjernelse af minderne om tidligere tilstande. Der skød huse op, som var en efterligning af byhuse, oven i købet ofte af den værste slags, med overlæsset udsmykning, spir og tårne, huse, som ikke passede på landet, og ødelagde naturen. Herholdt havde allerede set dette og i 1875 udkom hans »Vejledning i Husbygningskunst«, hvis formål var at give bygherren oplysning om, hvordan man byggede i sit eget land og hvordan man anvendte landets materialer.

Det var dette arbejde, Nyrop førte videre, først med »Præstegaardsbogen«, dernæst med »Tegninger til Husmandsboliger« i 1909 og endelig med »Tegninger til Skolebygninger og Gymnastikhuse paa Landet« 1913. Også »Stationsbyen« på Landsudstillingen i Århus 1909, blev til med hans fulde sympati, hos Nyrop mødtes de deltagende arkitekter og drøftede de enkelte forslag. Da foreningen »Bedre Byggeskik« blev dannet i 1915, sad Nyrop i den første bestyrelse.

For arkitekternes vedkommende havde de opmålinger, som Akademiet havde sat i gang, og som førtes videre af »Foreningen af 3. December 1892«, stor betydning.

Arkitekterne fik øjnene op for, at der her i landet var en bygningskultur, som passede bedre for danske forhold end de af Europæerne indførte typer.

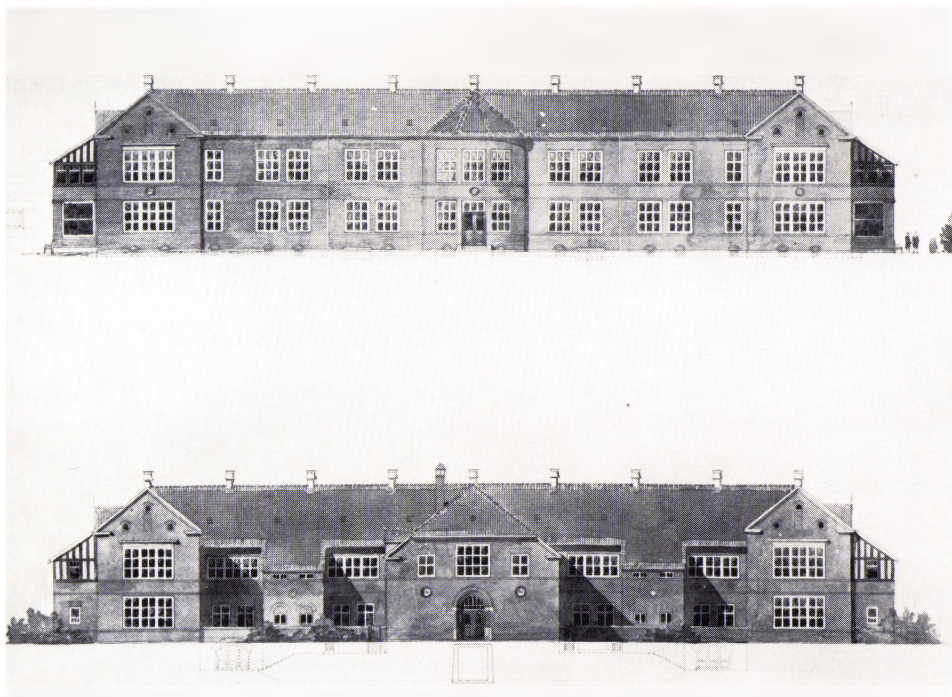
Som lærer opfordrer Nyrop sine elever til at sætte sig ind i Danmarks historie, lære Nordens beboere at kende gennem sagaerne, Saxo, folkeviserne o.s.v. og selvfølgelig også efter den moderne litteratur som f.eks. Troels Lunds »Dagligt Liv i Norden«, som begyndte at udkomme i 1879 og gennem Blichers og Grundtvigs forfatterskab. Man kan ikke opføre danske huse uden at kende sit land og sit folk og uden at skaffe sig forståelse for, hvad der rører sig og har rørt sig i Danmark. Han slutter en af sine timer på Akademiet med at citere Wessel for eleverne:¹⁶⁹

Jeg den elskte Danske priser
at beskedenhed han viser
sjælden Dyd i fremmed Land
men naar han for vidt det driver
og alt fremmed Fortrin giver
det en dyd ej nævnes kan
og fornedrer danske Mand.

BISPEBJERG HOSPITAL

Det store hospitalsbyggeri i København satte ind i sidste halvdel af det 19. århundrede. Byens vækst skabte et behov på dette område, de hospitaler der var til rådighed ved århundredets midte, Almindeligt Hospital og Frederiks Hospital, slog langt fra til. Kommunehospitalet, der blev opført som aflastning for Almindeligt Hospital, der havde vist sig helt utilstrækkeligt under koleraepidemien i 1853, blev det første i rækken. Kommunehospitalet er bygget efter korridorsystemet, som havde været det almindelige i Europa i mange år.¹⁷⁰ Det var et efter tiden stort hospital, der var 800 sengepladser – de øvrige hospitaler, som opførtes i årene op til 1900 var alle langt mindre. Fra 1905-10 opførtes Rigshospitalet,¹⁷¹ som erstatning for Frederiks Hospital. Det blev bygget efter pavillonsystemet, som havde vundet udbredelse i Europa, først og fremmest i England, efter Krimkrigens ophør. Det var Florence Nightingale, der direkte blev årsag til en ændring af hospitalsarkitekturen. Efter de oplevelser hun havde haft på Lazarettet i Scutari, hvor dødeligheden var 43 % sammenlignet med den lave dødelighed på det af ingeniøren Isambard Brunel præfabrikerede barakhospital, som i 1855 blev opstillet i den tyrkiske landsby Renkioi, overbeviste hende om, at det var nødvendigt at ændre på indretningen af hospitalerne. Brunels lazaret var baseret på grundenheder for 50 patienter, isoleret fra hinanden. Af 1300 indlagte døde kun 50, et forbløffende resultat i sammenligning med Scutari, ja faktisk også i sammenligning med alle andre hospitaler.¹⁷² I 1858 skriver Florence Nightingale »Notes on Hospitals«,¹⁷³ de engelske myndigheder føler sig overbevist om rigtigheden i hendes synspunkter, og pavillonsystemet vinder indpas. Kommunehospitalet kunne tidsmæssigt være blevet bygget efter dette moderne princip, men formentlig turde man ikke gå i gang med noget så relativt nyt og uprøvet.

Bispebjerg Hospital blev som Rigshospitalet bygget efter pavillonsystemet. Der var gået fire årtier siden Florence Nightingale fremkom med sine ideer om hospitalsbyggeri, antiseptikken og aseptikken havde vundet indpas – men endnu engang må man konstatere, at vi byggede efter et system, som var ved at blive forældet. Der taltes nu ude i verden om at bygge i højden i stedet for at sprede sig over de store arealer, det ville være pladsbesparende og patienterne behøvede ikke at komme ud i vind og vejr for at komme til behandlingsafsnittene. I 1903 rejste der sig en storm på et af de møder, hvor Martin Borch forelagde tegningerne til Rigshospitalet, da gynækologen Leopold Meyer¹⁷⁴ foreslog, at man skulle lægge de medicinske og kirurgiske pavilloner ovenpå hinanden og bygge to højhuse. Til trods for at danske læger på dette tidspunkt var fremskridtsvenlige ja endog foregangsmænd på flere områder, forlod man ikke det vedtagne byggesystem.

Bispebjerg Hospital. Pavillon med sengeafsnit. Kunstakademiets Bibliotek.

Det kan blandt andet hænge sammen med Niels Finsens epokegørende opdagelser om lysets betydning. I 1902 startede man på hans opfordring med solbade på Vejlefyord Sanatorium og i 1903 fik han Nobelprisen for sine iagttagelser. Det er klart, at danske læger efter dette lagde vægt på, at patienterne fik så meget lys og luft som muligt, og med et pavillonbyggeri på to etager var det let at tage patienterne udenfor, og samtidig stadig være i stand til at overvåge dem.

For arkitekten er hospitalsbyggeri et arbejde af en ganske særlig natur, han er i allerhøjeste grad »styret« af lægerne og teknikkerne. Hele planen og den indre opbygning er på forhånd givet.

Kommissionen, som skulle tage spørgsmålet om et nyt hospital for Københavns Kommune under overvejelse, blev nedsat 21. december 1899.¹⁷⁵ Det fremgår tydeligt af kommissionens forhandlingsprotokol,¹⁷⁶ at det har været lægerne, som har haft det store ord, med hensyn til hospitalets udformning.

Stadsarkitekt Fenger udarbejdede planer til det ny hospital, som forelå i slutningen af 1901.¹⁷⁷ Det ses her, at man har lagt sig fast på et hospital efter pavillonsystemet. Sygeplejerskerne har fået en særlig bolig, noget nyt herhjemme, men indført fra

England. Fenger, som har set på engelske hospitaler, går stærkt ind for dette – hidtil havde sygeplejerskerne boet på afdelingerne.¹⁷⁸

Fengers plan havde indgang fra Tagensvej, og pavillonerne var anbragt med gavlene vendende NV-SØ.

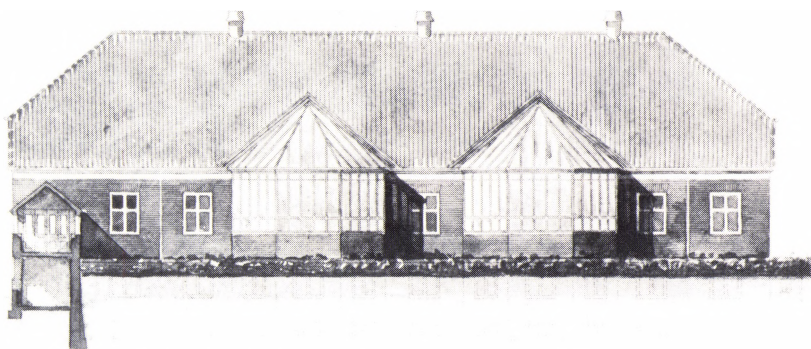
I januar 1903 døde udvalgets formand, borgmester Borup, og borgmester J. Jensen overtog sagen. Dette gav anledning til en standsning i projekteringen indtil december 1904. På dette tidspunkt var Fenger blevet syg (han døde 9. marts 1905) og man nødsagedes til at tage en anden arkitekt – valget faldt på Nyrop.

Da Nyrop kom til, var kommissionens arbejde stort set forbi. Der skulle opføres pavilloner med stuer til 12 patienter samt enkelte mindre stuer til særlig syge eller urolige. Desuden skulle der være de til et hospital iøvrigt knyttede bygninger, såsom administrations-, køkken- og vaskeribygninger, samt kedelhus, sygeplejebolig, patologisk institut, kapel og lighus. Endvidere ønskede man, at der var mulighed for at udvide hospitalet, når behovet for flere afdelinger opstod.

Den mest iøjnefaldende ændring Nyrop foretog i forhold til Fengers planer, var drejningen af hele anlæget, således at pavillonerne længdeakse fra at gå NV-SØ kom til at gå NØ-SV og hovedindgangen blev fra den mindre og roligere vej (nuværende Bispebjerg Bakke), som lå vinkelret på Tagensvej.¹⁷⁹ Han udnyttede den stærke skråning ned mod Lersøen og den påtænkte Lersø Park. Hovedaksen følger hældningen, og for den ene ende af akse ligger administrationsbygningen og for den anden, på toppen af bakken, vandtårnet. Midt i administrationsbygningen ligger hovedporten. Når man kommer gennem porten, fører en vej til hver side og efter ca. 100 m drejer de og løber parallelt med midtaksen. I højde med vandtårnet løber vejene igen sammen, således at de danner et rektangel. Indenfor dette ligger de egentlige sygeafdelinger, pavillonerne, mens de større bygninger ligger skudt ud til siderne. Trafikken mellem de forskellige bygninger foregår gennem et underjordisk gangsystem.¹⁸⁰

Pavillonerne ligger symmetrisk på hver side af midteraksen. Mellem dem er anlagt brede trapper og terrasser, der fører op til en jævnt stigende grønsvær. Hele grønsværen kan inddrages, når hospitalet skal udvide.

Problemet med lys og sol i sygestuerne løste Nyrop ved at lade dem alle have vinduer mod sydøst. De to store stuer, oprindeligt beregnet til 12, men allerede ved indvielsen brugt til 16 patienter, havde desuden vinduer mod nordvest. Af planen for en pavillon (de var alle fuldstændig ens indrettet) ses det, at i og med man havde ønsket mindre stuer foruden de to store, havde det været umuligt at gennemføre det krav, som siden Florence Nightingales dage havde været så vigtigt, nemlig at skaffe mulighed for gennemtræk i alle stuer, et krav som blev opfyldt på Rigshospitalet. Patienternes dagligstue var udformet med en stor buetformet karnap med meget store vinduer. Hver pavillon havde sin egen have, som var indhegnet, så man kunne være i tilpas afstand fra de øvrige afdelinger. Omkring bygningerne blev der udgravet forsænkede gårde i kælderniveau. Derved blev kælderrummene lysere og mere brugbare, hvilket yderli-

Bispebjerg Hospital. Operationsafdelingen med de ottekantede operationsstuer. Kunstakademiets Bibliotek.

gere forøgede fordelene ved den underjordiske gang. Højdeforskellen i terrainet mellem 1. og 2. pavillon er så stor, at der kunne bygges en forbindelsesgang fra 1. pavillons 1. sal til 2. pavillons stueetage. Midtvejs på denne gang blev operationsbygningen anbragt, med hovedetage i højde med gangen.

Operationsstuerne kræver en særlig omtale. Princippet i dem er, at uvedkommende ikke må få adgang. Alle elektriske installationer kan tilses udefra og selve rummet er udformet som en femkantet karnap, hvor væggene er af dobbelt glas, med så stor afstand mellem glasfladerne, at et voksent menneske kan opholde sig der.

Denne udformning har været noget ganske nyt indenfor dansk hospitalsbyggeri, og findes allerede fuldt udarbejdet på Nyrops planer fra 1907.¹⁸¹ På Rigshospitalet, som indviedes i 1910, opererede man endnu i kirurgisk auditorium, hvor man havde en amfiteatralsk opbygning, ganske som man havde haft det på Frederiks Hospital.¹⁸² På Kommunehospitalet havde man først en operationsstue efter 1860'ernes krav. Tiden løb imidlertid fra den, der var intet gulvafløb, kun koldt vand, dårligt lys og desuden var der vanskeligheder med renholdelsen af amfiteatret. I 1888 tog man en ny operationsstue i brug og her sløjfede man amfiteatret, nu stod man blot ved siden af lægerne og så på.¹⁸³ Ideen med at lade tilskuere opholde sig bag glas, er ikke opstået i Danmark, og Nyrop har næppe noget med selve ideen at gøre. Men udformningen af de femkantede bindingsværkskarnapper er så nyropsk, og så vidt det vides, enestående og specielle for Bispebjerg Hospital. Der er al mulig grund til at tro at Nyrop har fundet denne arkitektoniske løsning, som både var funktionalistisk efter tidens krav, og samtidig passede så harmonisk ind i det øvrige byggeri.

Bispebjerg Hospital. Kapel og lighus. Der er direkte forbindelse mellem bygningerne, hvilket ses af tegningerne s.v. Nederst tilhøjre ses selve kapellet forfra. Kunstakademiets Bibliotek.

Bygningerne er opført i røde håndstrøgne sten med tag af røde teglsten.¹⁸⁴ Lettere dele af bygningerne, verandaer, forbindelsesgange, operationsstuer og lignende, er udført i grønmalet bindingsværk, med tavl af kalksten, et træk som skulle tjene til at gøre bygningerne venligere.

Der er ingen udsmykning på bygningerne ivotrigt. Nyrop har tilstræbt at give bygningerne et praktisk og rent udseende kombineret med en hygge, som skulle gøre opholdet for patienterne mere behageligt.

Der er i disse bygninger træk, som man ikke tidligere har set i Nyrops arbejder. De store vinduer, som optager en betydelig del af murfladerne og udeladelsen af de mange detaljer, kunne være tegn, som viste at Nyrop var på vej mod en mere moderne arkitektur. Det mest sandsynlige er dog, at pavillonerne har fået dette præg af funktionalistiske grunde, for når man ser på administrationsbygningen, er man igen tilbage i den nyropske stil, med de to middelalderlige tårne, karnapperne og kvistene. Går man til kapellet, som ligger for sig selv i det nord-østlige hjørne af terrainet, er Nyrop også her vendt tilbage til forlæg anvendt før, de tidlige italienske kirkebygninger. Kapellet er en basilikalignende bygning, hvor basilikaens sideskibe er blevet åbnet, og fremtræder som en søjlegang. Her har Nyrop haft frit spillerum, lægerne har ikke blandet sig i udformningen. Han har skabt en lille fredfyldt plet, hvor den omgivende beplantning,

og de åbne arealer udenfor området har fremkaldt en stemning, som bringer Ravennas arkitektur og »Urstof« i erindring.

I forsamlingsbygningen, som Nyrop havde tænkt sig skulle bygges sammen med vandtårnet, er tidens påvirkning fra barokken iøjnefaldende. Den er tegnet på samme tid, som »Sønderborghus« og Sømandskirken i Hamburg, hvor de barokagtige træk også kom frem. Forsamlingsbygningens facade er inddelt af lisener og har refendfugning, trekantfronton og to små tagryttere. Den blev aldrig opført, ligesom Nyrops plan heller ikke blev fulgt, da hospitalet i 1930'erne skulle udvides, tiden var løbet fra pavillonsystemet.

Bispebjerg Hospital blev Martin Nyrops sidste store arbejde. Han fik megen ære af sit projekt, han havde skabt et moderne hospital, forstået at indordne sig under lægernes krav og dog skabe en smuk helhed. Han levede op til sine tanker om arkitekturen, hvorom han sagde »vor Kunst er til for Livets Skyld.¹⁸⁵

SLUTNING

Det tidspunkt i en kunstners karriere, som er mest spændende, er det, hvor han fra at være kopierende, bliver selvstændig skabende. Dette tidspunkt oprandt for Martin Nyrop i 1888, da han skabte bygningerne til Den nordiske Udstilling. Som tidligere omtalt var det en omvæltning indenfor dansk arkitektur.

Nyrop opfører sine hovedværker indenfor den korte periode af 20 år, begyndende med Udstillingen i 1888 og afsluttende med Eliaskirken og Vallekilde i 1908, hvor Rådhuset må betragtes som langt det betydeligste. Hans øvrige værker er enten gentagelser af disse eller er ret ubetydelige arbejder, arkitektonisk set. I løbet af disse 20 år lykkedes det ham at mane stukarkitekturen i jorden og fremme det nationale i kunsten.

Siden N. L. Høyens tid havde danske kunstnere været optaget af emner og motiver fra Nordens storhedstid, fra folkets liv og af den danske natur. Dette gjaldt først og fremmest maleri og skulptur – arkitekturen derimod fulgte ikke rigtig med. For de arkitekter, der forsøgte at leve op til Høyens ideer, her tænkes først og fremmest på Bindesbøll og Herholdt, lykkedes det kun til dels. Det var især med hensyn til materialevalg, man kunne se en drejning mod det nationale. Murstenen blev det foretrukne byggemateriale sammen med den røde tegl til tag. Hvad forbillede angik, kneb det mere. Det var stadig Italien, man hovedsagelig vendte sig til, og selv om Herholdt holdt sig mere fri overfor sine forbillede, er der dog stadig ikke noget klart nordisk præg over hans bygninger. Hans J. Holm gjorde en stor indsats på Akademiet for at føre linjen videre frem, men i hans egne arbejder, er det igen kun i materialevalget, danskheden viser sig.

Allerede fra Nyrop gik på Akademiet, var det klart, at hans interesser lå på linje med Holms. Undervisningen, som fremelskede tanken om at vælge en bestemt stil for sin bygning, og vel at mærke holde sig til stilen, var ham inderligt imod. Det viser hans spørgsmål til Theofilus Hansen i Wien angående dennes stilling til at lade eleverne arbejde uden stil tydeligt. Modsætningsforholdet til Meldahl viser sig ligeledes tidligt i hans karriere. Da kapellet ved Almindeligt Hospital i Nørre Alle skulle opføres, fandt der et ordskifte sted mellem de to, som viser Nyrops afstandtagen fra Meldahl. Nyrop syntes, man burde have granitstøtter »da alt maatte være tilforladeligt og ægte, især i en Kirke«. Meldahl svarede, at for at opnå den sandhed behøvedes langt større midler end der som regel kunne opnås her i landet.¹⁸⁶ Et endeligt punktum for Europæernes linje blev sat, da Nyrop blev Meldahls efterfølger som professor på Akademiet.

Selv med sine tidligste arbejder viser Nyrop tendenser, som går i nordisk retning. Som anført under gennemgangen af de enkelte værker, er der imidlertid i hans

arkitektur træk, som har sin oprindelse flere forskellige steder fra, dog hovedsageligt fra Italien og Norden; men motiverne er sat sammen, så der kommer et nyt og frem for alt hjemligt præg over hans arbejder. Hans arkitektur er rig på detaljer og udsmykninger, men de virker ikke påklistrede, de er en del af bygningen. Netop i detaljerne er de nordiske elementer fremherskende, hele Rådhusets udsmykning er det bedste bevis herpå. Når det lykkedes ham at skabe en dansk stemning i sine arbejder, skyldes det først og fremmest hans egen karakter og grundindstilling. For ham var forbindelsen til fortiden og slægtens kontinuitet det afgørende.

Nyrop var tiltrukket af Grundtvigianismen, selv om han ikke ville bekende det offentligt, og den nationale vækkelse efter 1864 havde optaget ham fra hans tidligste år. Hvad var mere naturligt med den holdning end at forsøge at skabe et værk, der stod som exponent for dette. De der skriver og taler varmest om Nyrop, er da også de mennesker, som tilhørte disse kredse. De breve, der er bevaret fra Nyrops hånd, viser hvor megen umage han gjorde sig for ikke at få en fremmed ånd ind i sine værker. Han var et dybt religiøst menneske, og alene af den grund var en forbindelse med Brandes og hans kreds utænkelig. Det kan synes ejendommeligt, at Brandes tanker, som i den grad optog og foragede, ikke nævnes med et ord i Nyrops efterladte papirer, der er ingen tvivl om, at han har været blandt modstanderne. Med hele Nyrops livsindstilling, har offentlighedens opfattelse af Brandes, som den, der foragtede Danmark og dansk digtning og talte nedsættende om begrebet et hjem, gjort en eventuel forbindelse umulig. Udover Johannes V. Jensens bog »Bræen«, som han anbefaler sine elever at læse, nævner han ingen af samtidens store forfattere. Han lever på mindet om Grundtvig og Blicher.

Fra 1883 havde Nyrop undervist på Akademiet, fra 1906 som professor. Det var helt naturligt at Nyrop blev professor, allerede i 1883 havde man jo peget på ham som emne. Den periode hvori han bestred denne post – han gik af i 1919 – var en tid, hvor der indenfor andre kunstarter fostredes nogle af Danmarks største talenter, såvel med hensyn til litteratur som til musik og maleri. Var Nyrop, som blev betragtet som en fornyer indenfor arkitekturen, i stand til at skabe tilsvarende højdepunkter på sit felt?

Det vigtigste for ham var ærlighed, sandhed og mådehold i kunsten. Han indprentede sine elever, at det var her de skulle bygge, i deres eget land, og derfor måtte de kende Danmarks kunst og kultur til bunds. Hans foredrag for eleverne var helt i grundtvigsk ånd. Han fortsatte linjerne fra sin og Holms undervisning, han ser tilbage på alt dansk og retter ikke blikket udad. Det, der blev lagt vægt på fra udlandet, var kun Viollet-le-Duc's Dictionaire, samt William Morris' Art and Craft bevægelse. Med hensyn til Viollet-le-Duc var det den vægt, han lagde på konstruktionen, der optog Nyrop. Nyrop bifaldt helt hans mening om, at al sand bygningskunst hviler på konstruktion. Konstruktørens fremgangsmåde, siger Nyrop, må rette sig efter materialernes natur, de midler der står til rådighed, de krav der skal opfyldes og det samfunds kultur, hvortil han hører. Som udgangspunkt for arkitekturen stod håndværket.

Interessen for det engelske tidsskrift *The Studio*, som var det udenlandske tidsskrift, Nyrop og hans elever studerede ivrigst, er muligvis blevet yderligere styrket af Andreas Clemmensen.¹⁸⁷ Clemmensen havde været i England i 1901 og havde været gæst hos arkitekten Charles Voysey. Voysey tilhørte Morris-bevægelsen, som i 1893 havde startet *The Studio*. I hans enfamiliehus, som havde deres forbilleder i de engelske landhuse, lagde han vægt på en solid konstruktion, enkelthed og gode materialer. Det var netop hvad Nyrop søgte, og muligheden for, at Voysey har spillet en rolle for Nyrop ved udformningen af hans villaer, er stor.

Det var Morris-bevægelsens foragt for det maskinfremstillede og den vægt, der blev lagt på håndværket, der tiltalte Nyrop. Hans interesse for middelalderen ligger også på linje med Morris, som betragtede middelalderen som den periode, hvor kunst og håndværk gik op i en højere enhed.

Som Bindedbøll havde været tro mod sin møllebyggeruddannelse, var Nyrop det mod tømmerfaget – tømrersvenden forlod ham aldrig. Da Francis Beckett ønskede ham til lykke med professorudnævnelser, svarer Nyrop:¹⁸⁸ »Jeg har forsaavidt god tro til fremtiden deroppe på Akademiet, som jeg haaber paa at Meldahls Bortgang fra Raadet og Skolen ganske uvilkaarligt vil føles som en Befrielse og frembringe en frisk Luftning«. Men Nyrop var ikke i stand til at bringe den fornyelse som Akademiet trængte til, dertil var han alt for bundet til det hjemlige, han manglede det store udsyn.

De første årtier af 1900-tallet var en periode, hvor der skete et utroligt stort skred i europæisk arkitektur. Nyrop var klar over det – han nævner for sine elever i 1907 faren for at få symbolisme ind i bygningskunsten, det kan ske hvis der fremtræder en »tilstrækkelig speculativ Kunstner en van der Velde iblandt«.¹⁸⁹

Henri van der Velde, som var en af grundlæggerne af Art Nouveau-bevægelsen, havde, da Nyrop udtalte disse ord, netop grundlagt Kunstindustriskolen i Weimar. Det var næppe van der Velde som sådan, Nyrop udtrykte sin foragt overfor, men hele Art Nouveau-bevægelsen. Til trods for, at denne voksede frem på basis af Morris-bevægelsen og Viollet-le-Duc,¹⁹⁰ var det andre træk, der blev trukket frem, end dem Nyrop hæftede sig ved. For Nyrop stod Art Nouveau som en dekadent stil¹⁹¹ og derfor lå den ham uendelig fjernt.

Betrakter man i øvrigt europæisk arkitektur i denne periode, vil det være naturligt i forbindelse med Nyrop, at lade blikket hvile ved den hollandske arkitekt Hendrik Berlages arbejder.

Berlage og Nyrop er helt samtidige. Berlage levede fra 1856-1934. Hans hovedværk er Børsen i Amsterdam, som blev påbegyndt i 1897. Denne bygning har på mange måder stor lighed med Nyrops rådhus, og det er tidligere blevet påpeget af Knud Millech, at der formentlig var en vis indflydelse fra Nyrop til Berlage.

Berlage var, efter en uddannelsestid i Zürich, hvor han blev stærkt påvirket af Semper og dennes hovedværk »Der Stil«, vendt tilbage til Holland, hvor han fra 1881

arbejdede sammen med arkitekten Th. Sanders.¹⁹² De to første forslag til Børsen i Amsterdam er udarbejdet sammen med Sanders i 1884. De er i en overdådig renaissancestil, arbejder i tidens eklektiserende stil. Berlage har udarbejdet tegningerne, og har gjort rig brug af de indtryk han havde høstet på sin rejse i Italien fra 1879-81.¹⁹³ Den endelige konkurrence finder sted så sent som i årene 1896-98. Der foreligger tre udkast fra Berlage, som på dette tidspunkt arbejder alene. I alle tre skitser, men især i det sidste, er der træk, som peger i retning af Nyrops rådhus. Den lange ubrudte facade mod Damrak, de romanske træk, tårnet, som er anbragt på bygningens venstre side og endelig materialerne. Da Berlage tegnede den sidste skitse, var rådhuset i København under opførelse, og det er forståeligt, at der er blevet draget paralleller mellem dem. Der er imidlertid ikke noget grundlag for at tro, at der har været en påvirkning fra Danmark til Holland. Nyrop har tilsyneladende ikke spillet nogen rolle for Berlage, han har formentlig slet ikke på det tidspunkt haft mulighed for at stifte bekendtskab med Nyrops arbejder. Rådhusprojekterne var udstillet i København, men ikke gengivet i de førende udenlandske tidsskrifter for arkitektur, og Berlage var ikke i København på et så tidligt tidspunkt.

Berlage udtalte allerede i 1886 i en artikel,¹⁹⁴ at de nye kulturelle strømninger i Europa endnu ikke havde noget udtryk i arkitekturen, men at han selv arbejder hen mod en løsning. Formentlig står man her overfor et træk, som har vist sig flere gange indenfor kunstens historie, gående ud på, at de samme ting spirer på samme tid forskellige steder.

Både Nyrop og Berlage står på overgangen til den ny tid. De formåede begge at arbejde sig ud af eklekticismen og skabe et personligt værk. Berlage nåede videre. I »Gedanken über Stil« fra 1905 og »Grundlagen und Entwicklung der Architektur« fra 1908 taler han om »rum« fremfor »fasade« – bort med al udsmykning, væggene skal stå nøgne.

Det samme udtrykker Adolf Loos i »Ornament und Verbrechen«, som blev trykt 1908 i Neue Freie Presse.

De nye strømninger i arkitekturen ses overalt i Europa. Otto Wagner, Joseph Olbrich og Peter Behrens går de samme veje.

I U.S.A. har Richardson på det tidspunkt gennemgået den samme fase som Nyrop og Berlage.¹⁹⁵ Også han når videre og baner vejen for Sullivan og Frank Lloyd Wright. Allerede inden århundredeskiftet er der sket epokegørende ting i Chicago.

Nyrop havde ikke den dynamik, som skulle til for at følge denne udvikling, og han havde vel først og fremmest ikke interesse for den. De arbejder, han udførte, efter han havde afsluttet Rådhuset og Eliaskirken, viser ingen tegn på, at han har forsøgt at forny sig.

Martin Nyrops store indsats i dansk arkitektur, var hans brud med Europæerne. Hans hovedværker står som monumenter i dansk arkitektur. Hans mindre, kunstnerisk

ubetydelige, værker, som han opførte for bygherrer, hvis menneskelige værdier han satte højt, træder frem som kulturhistoriske mindesmærker og er måske i virkeligheden dem, der fortæller mest om tidens nationale strømninger.

Hvorvidt man kan tale om, at han skabte en national linje, er tvivlsomt. Hans elever var ikke så markante personligheder som han selv. Han kom til at stå som en ener i arkitekturhistorien – som den mest dansksindede arkitekt.

NOTER

- 1 Camillus Nyrop: Slægten Nyrop, 2. udg. 1908 p. 107-14.
- 2 Foredrag for Akademiets elever 1. november 1906, Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 3 Arkitekten Martin Nyrop 1849 – 11. nov. – 1919, København 1919, p. 12. Bogen udkom på Nyrops 70 års dag, hvorfor Francis Beckett næppe ville have kommet med denne lidt smigrende oplysning, hvis den ikke var autentisk.
- 4 Tømmermester Kayser (1817-95), docent i matematik ved Akademiet fra 1853. Kayser viste stor interesse for den sønderjyske sag. Muligvis kom Nyrop i lære hos ham, fordi han kendte Nyrops mors slægt.
- 5 Udtalelse af den franske forfatter Francois Coppée i 1873. Iflg. Helga Stemann: Frederik Meldahl og hans Venner III, København 1929 p. 10.
- 6 Jens Vilhelm Dahlerups Liv og Virksomhed. København 1907, p. 59.
- 7 N. L. Høyens Skrifter I København 1871 p. 360.
- 8 Gengivet i »Bornholms Ældgamle Kirkebygninger« København 1878.
- 9 Nyrops Rejsedagbog 26. marts 1883. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 10 Tegningerne blev fundet af afdelingsingeniør Carl Iving, Københavns Belysningsvæsen. Findes nu på Københavns Stadsarkiv.
- 11 De nøjagtige mål er: udv. rad. 24,37 m, indv. rad. 22,76 m.
- 12 Jvf. F. Schwedler: Die Konstruktion der Kuppeldächer. Berlin 1863. A. Ostenfeld: Jernkonstruktioner, 2. del København 1917 p. 146 ff.
- 13 Nyrop førte ikke nogen egentlig dagbog men sendte breve hjem til arkitekten Martin Borch, som var gift med hans søster Marie. Borch gemte brevene, som senere blev indklæbet som »dagbog«. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 14 Nyrop hjembragte en stor samling af postkort fra de steder han besøgte. Tilsyneladende har han købt alt muligt for at have et indtryk fra rejsen. I skitsebøgerne derimod har han kun tegnet, hvad der virkelig interesserede ham, hvorfor der er lagt mere vægt på dem i vurderingen af hvad der optog ham. Fotografierne findes på Kunstakademiets Billedsamling.
- 15 Hector Estrup (1854-1904). Estrup, som var arkitekt, havde fået et stipendium fra indenrigsministeriet i 1881 og fulgtes med Nyrop til Venedig.
- 16 Rejsedagbogen 20. juni 1881.
- 17 Samme: 23. juni 1881.
- 18 Samme: 23. juni 1881.
- 19 Samme: 24. juni 1881.
- 20 Samme: 15. juli 1881.
- 21 Samme: 19. oktober 1881.
- 22 Samme: 19. september 1881.
- 23 Samme: 2. februar 1883.
- 24 Meldahl, som gerne så Fenger som professor, må have forsøgt at lægge pres på Nyrop. Det fremgår af et brev Nyrop sender Meldahl fra Paris, hvori han spørger ham, hvad han mener med de ord ... jeg raader Dem til at holde Dem lidt tilbage i den hele Sag angaaende Professoratet. Privatarkiv Frederik Meldahl Rigsarkivet.
- 25 Iflg. Forretningsudvalgets forhandlingsprotokol. Erhvervsarkivet, Århus.
- 26 Philip Schou (1838-1922). Fra 1883 formand for Industriforeningen. Gennemførte udgivelsen af Tidsskrift for Kunstindustri og var med til at oprette Kunstindustrimuseet.

- 27 E. Schmiegelow (1826-88). Havde et af datidens største malerfirmaer. Han var fra 1883 formand for Sønderjysk Samfund, hvor Nyrop kom.
- 28 Årsagen til at Nyrop blev valgt til dette arbejde er ukendt. Det skyldes formentlig, at han havde bekendte i Industriforeningens bestyrelse. Her sad tømrermester Kayser, og Nyrops fætter, industrihistorikeren Camillus Nyrop, var bestyrelsens sekretær.
- 29 Forretningsudvalgets forhandlingsprotokol. Erhvervsarkivet, Århus.
- 30 Samme: 18. juni 1886.
- 31 Dahlerups bygning på udstillingen havde en facade i Rosenborgstil. Danmark havde i øvrigt ingen succes på udstillingen.
- 32 R. Mejborg: Om Udstillingsbygningerne 1888. Tidsskrift for Kunstindustri 1888 p. 249.
- 33 For en fuldstændig beskrivelse af konstruktionen se Maanedsskrift udg. af Industriforeningen i København 1875, p. 160-74. F. Wagner: Hotel d'Angleterres Glashal.
- 34 Jens Vilhelm Dahlerups Liv og Virksomhed, København 1907 p. 52.
- 35 Vedr. Vilhelm Kleins Industribygning se Teknisk Tidsskrift 1872 p. 25 ff: »Industri- och konstutställningen i Köpenhamn«. For glastagets vedkommende Maanedsskrift for Tekniske Meddelelser 7. årg. 1872 p. 250 ff: V. Klein: Industriforeningens Glastag.
- 36 Til søjlerne var anvendt firkantet pommersk fyr. Den firkantede stolpe var forsynet med forskallingsringe for at omdanne den til en søjle. Det nederste stykke var beklædt med brædder, resten forsynet med lister mellem hvilke der var anbragt papir som dannede »kaneleringen«, og det hele var derefter strøget med limfarve. De korinthiske kapitæler var af gips. Maanedsskrift for Tekniske Meddelelser 7. årg. 1872 p. 258.
- 37 Chr. Holger Rørdam (1846-1916). Udstillingens Bureauchef.
- 38 Bestemt på Forretningsudvalgsmødet 16. september 1886. Rejsen foregik i begyndelsen af oktober s.å. Forretningsudvalgets forhandlingsprotokol. Erhvervsarkivet Århus.
- 39 Iflg. Nyrops egne oplysninger. Den Tekniske Forenings Tidsskrift 12. årg. 1888-89 p. 150.
- 40 På udstillingen i 1878 var der adskillige bygninger der var opført af stål og jern, således havde også Eiffel konstrueret en bygning og Trocadero Paladset var i sig selv en bedrift.
- 41 Den Tekniske Forenings Tidsskrift 12. årg. 1888-89 p. 149.
- 42 Samme.
- 43 Elias Cornell: Philadelphia 1876 – udstillingen som by. Arkitekten nr. 13 1976 p. 276 ff. Årsagen til at Vilhelm Klein benyttede pommersk fyr i stedet for jern, hvad han først havde tænkt, til de søjler der bar glastaget i udstillingsbygningen i 1872, var netop, at jern var for dyrt. Jvf. Maanedsskrift for Tekniske Meddelelser 7. årg. 1872 p. 250.
- 44 Den Tekniske Forenings Tidsskrift 12. årg. 1888-89 p. 149-54.
- 45 Jvf. Dorsay Gardner: Grounds and Buildings of the Centennial Exhibition. Philadelphia 1876.
- 46 Henrik Cavling: Journalistliv. København 1900, p. 35.
- 47 Akvarellen tilhører pastor emer. Svend Zachariassen.
- 48 Netop Theodoriks gravmæle var et af højdepunkterne på Nyrops rejse.
- 49 I. C. Dahl: Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens. Dresden 1837.
- 50 J. H. Nebelong (1817-71). Udførte flere restaureringer, bl.a. på Ribe domkirke, Trinitatis og Rundetårn. Hans restaureringsarbejder udmærkede sig ikke fremfor andre på den tid, det var mere forandring end restaurering.
- 51 Citat fra Harald Langberg: Stavkirker, København 1972 p. 28.
- 52 Emil Gnudtzmann (1837-1922) havde i 1886 opført nogle maskinhaller på Helsingør Jernskibs- og Maskinbyggeri. Det ser ud til, at Gnudtzmann har indhentet oplysninger om tagkonstruktionen i England iflg. en tegning med engelsk påskrift, som findes blandt tegningerne til maskinhallerne. Der er

- her tale om en »Shop Roofing«. Det har ikke været muligt nøjagtigt at få klarlagt hvad dette udtryk dækker, tilsyneladende er der tale om en almindelig gitterspærkonstruktion.
- 53 Fotograf Juncker Jensen har gennemfotograferet Udstillingen. Hans fotografier findes på Teknisk Bibliotek.
- 54 Oplysning om materialer og farvevalg findes i: M. Nyrop: Bygningerne ved Den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling i København 1888.
- 55 Den Tekniske Forenings Tidsskrift 12. årg. 1888-89 p. 152.
- 56 Samme.
- 57 Dybbøl Posten, Særnummer 22. maj 1914.
- 58 Oplysninger om Folkehøjskolernes start og første år er hovedsagelig hentet fra Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark 1841-92. København 1944, samt fra Valdemar Stenkilde: Den grundtvigske Folkehøjskole 1844-1944, Artikler og Taler, København 1944.
- 59 Med hensyn til Vallekildes historie er benyttet: Ernst Trier: Femogtyve års skolevirksomhed i Vallekilde I-II, København 1890-94. Poul Hansen: Mine Minders Bog, København 1926. Ernst Triers efterladte papirer i udvalg ved Poul Hansen, København 1895.
- 60 Jvf. navnefortegnelse over samtlige elever på Vallekilde højskole i de første 25 år. Udarbejdet af lærer Peder Mortensen. København 1890.
- 61 Troels Marstrand kendte Nyrops far fra sin ungdom i Køge, hvor Nyrops far en tid var lærer.
- 62 Martin Nyrop 1849-11. nov. – 1919. København 1919 p. 28.
- 63 Brev fra Nyrop til Francis Beckett 9. nov. 1908. Ny kgl. samling 3741. Det kgl. Bibliotek.
- 64 C. F. A. Welding (1858-1939) Sognepræst ved Helligåndskirken 1911-33. Ivrig grundtvigianer.
- 65 Efter oplysning fra pastor emer. Svend Zachariassen der som ung student boede hos Nyrop på Charlottenborg fra 1915-20. Svend Zachariassen har kendt Nyrop fra sin barndom, idet hans far var primus motor i opførelsen af Frimenighedskirken i Sundeved. Pastor Zachariassen betragter Nyrop som overbevist grundtvigianer i modsætning til Nyrops svoger Martin Borch der tilhørte Indre Mission.
- 66 Agnes Slott-Møller (1862-1937). Tilhørte også kredsen om folkehøjskolen. Hun kom desuden i de sønderjyske kredse.
- 67 Thomas Laub (1852-1927) organist. Broder til Nyrops hustru Louise Laub. Thomas Laub komponerede rådhusklokkernes kvarterslag.
- 68 Brev fra Nyrop til Agnes Slott-Møller 9. december 1899. Ny kgl. samling 4839, Det kgl. Bibliotek.
- 69 Andreas Bentsen (1839-1914) lærer på Vallekilde fra 1868.
- 70 Skytteforeninger var efter svensk og engelsk mønster opstået fra begyndelsen af 1860'erne. Deres mål var »ungdommens krigerske opdragelse og fædrelandskærligheds vækkelse hos folket, og midlerne til dette er: sang, foredrag, skydning, legemsøvelser og eksercits«. De var stærkt grundtvigsk påvirkede.
- 71 »Fra Vallekilde Højskole« 1909 p. 14, afbildet samme sted p. 37.
- 72 Per Henrik Ling (1776-1839). Skaber af den svenske gymnastik. 1813 grundlagde han Gymnastiska Centralinstitutet i Stockholm.
- 73 Cand. polyt. N. H. Rasmussen (1854-1924), lærer på Vallekilde. Var 1883 i Sverige for at lære den lingske gymnastik, som han derefter ledede på Vallekilde.
- 74 Iflg. Andreas Bentsens: Optegnelser om mit levned, bestemt for mine børn«. Det drejer sig om fire hefter hver på 90-100 sider i kvartformat håndskrevet. Tilhører fotograf Andreas Bentsen, Vallekilde.
- 75 Brev af 29. marts 1884 i privatarkiv Ernst Trier 6454. Rigsarkivet.
- 76 Samme.
- 77 »En Højskolevinter«. Elevdagbog fra Provisorietiden i 1880'erne, Gads Forlag, p. 33.
- 78 I den første venstregering sad i hvert fald tre gamle højskoleelever W. H. O. Madsen (krigsminister), Enevold Sørensen (indenrigsminister) og Ole Hansen (landbrugsminister).
- 79 Knud Millech og Kay Fisker: Danske Arkitekturstøringer 1850-1950, København 1951, p. 210. Knud Millech erindrer ikke længere, hvem der har givet ham denne oplysning.

- 80 Det nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.
- 81 Samme.
- 82 Brev fra Nyrop til Poul Hansen 20. december 1907. Privatarkiv Poul Hansen 5562. Rigsarkivet.
- 83 Jvf. Arkitekten 1910-11 p. 369-75.
- 84 I indledningen til Ernst Triers efterladte papirer i udvalg ved Poul Hansen, København 1895, skriver maleren Viggo Pedersen: Trier havde Brug for Kunstnere ... Hartmanns og Windings Toner, M. Nyrops, Dalsgaards og Joakim Skovgaards Kunst og flere andres, har paa Triers Opfordring hjulpet til at give Vallekilde Skole dens ejendommelige Præg.
- 85 Jvf. Ivar Bentsens tale ved indvielsen af Højskolen 3. maj 1908. Trykt i »Fra Vallekilde Folkehøjskole« 15. oktober 1908 p. 19.
- 86 Magistratens møde 17. februar 1873.
- 87 Borgerrepræsentanternes møde 11. maj 1885.
- 88 Samme: 18. juni 1888.
- 89 Rådhusudvalgets forhandlingsprotokol 1885-92. Fællesudvalget for Rådhusets opførelse. 18. juni 1888 Københavns Stadsarkiv.
- 90 Indbydelse til Skitsekonkurrence om Tilvejebringelsen af Tegninger til et nyt Rådhus for Staden København. Københavns Stadsarkiv. Hvis intet andet er anført, findes tegninger og skitser til rådhuset på Københavns Stadsarkiv.
- 91 Fenger opfordres til at udarbejde en plan på mødet 27. oktober 1886, og på mødet 21. april 1887 forelægger han sin skitse. Forhandlingsprotokollen for Fællesudvalget for Rådhusets opførelse. Københavns Stadsarkiv.
- 92 Udvalget havde tryk af konkurrenceforslagene til et nyt rådhus i Hamburg fra 1876. Københavns Stadsarkiv.
- 93 Alle skitser var indsendt under mærke. I protokollen er indført navnene på de 11 af deltagerne, de sidste fire forslag har et ? Der er ikke ved denne lejlighed gjort forsøg på en identification. De øvrige deltagere foruden de præmierede var: Hack Kampmann, Berg, Alb. Jensen, Vilhelm Klein og Steenus.
- 94 Iflg. § 1 af de af Akademisk Arkitektforening vedtagne regler om bedømmelse af konkurrenceprojekter skal mindst halvdelen af dommerne være arkitekter. Herholdt, Storck og Vilhelm Petersen, som udvalget opfordrede til at træde ind i bedømmelsesudvalget, afslog, og Hans J. Holm og Ove Pedersen ville kun deltage hvis de fik en afgørende indflydelse på udfaldet, idet de henviste til § 1. Fællesudvalget ville ikke gå med til dette, og besluttede at klare sagen alene. Meldahl blev således den eneste arkitekt. Fællesudvalgets protokol. Københavns Stadsarkiv.
- 95 Påpeget af Francis Beckett i Rådhusbogen.
- 96 Fællesudvalgets forhandlingsprotokol 16. juli 1889. Københavns Stadsarkiv.
- 97 Samme: 24. juni 1892.
- 98 Borgerrepræsentanternes møde 11. juli 1892.
- 99 Julius Lange: Vor Kunst og Udlandet, 1879 p. 16.
- 100 »Skizze I« og »Skizze III« tilhører Københavns Bymuseum og er tidligere omtalt og afbildet i Bymuseets årsskrift 1977 i Lise Funder: Nyrop i tvivl.
»Skizze II« og det ledsagende brev findes på Københavns Stadsarkiv.
- 101 Borgerrepræsentanternes møde 11. juli 1892.
- 102 Breve fra Nyrop til Francis Beckett 29/11-06, 15/2-07, 25/8-07. Ny kgl. Saml. 3741. Det kgl. Bibliotek.
- 103 Brev fra Nyrop til Højesteretsassessor P. F. Koch, 16. juni 1896. Ny kgl. samling 2335. Det kgl. Bibliotek.
- 104 Viollet-le-Duc: Dictionaire III p. 421.
- 105 Fremgår af korrespondancen vedr. relieffet. Agnes Slott-Møller har arbejdet med flere forskellige forslag inden hun valgte »Så er By som Borger«. Ny kgl. samling 4839. Det kgl. Bibliotek.
- 106 Brev fra Nyrop til Herman Trier 30. september 1902. Privatarkiv Herman Trier 6456. Rigsarkivet.

- 107 Brev fra Nyrop til pastor Hans Dahl 3. august 1896. Ny kgl. samling 1965. Det kgl. Bibliotek.
- 108 Samme – jvf. desuden brev fra rigsarkivar A. D. Jørgensen til Nyrop 22. juli 1897. Ny kgl. samling 2637. Det kgl. Bibliotek.
- 109 Frølichs arbejde var med på verdensudstillingen i Chicago 1893, og skænkedes derefter til Rådhuset. Nyrop udformede den øvrige udsmykning af Magistrattrappen efter det.
- 110 Konduktør Emil Jørgensens dagbøger fra 1893-1900 fortæller bl.a. om hvorledes Nyrop rejste rundt og gjorde sig bekendt med de forskellige materialer for at få det bedste. (Nyrops arkiv nr. 30a-e).
- 111 Brev fra Nyrop til Francis Beckett 27. oktober 1905. Ny kgl. samling 3741. Det kgl. Bibliotek.
- 112 Hører til Nyrops 1. projekt.
- 113 Hører til Nyrops 2. projekt.
- 114 Helmerhus er opført af K. Arne-Petersen og Henrik Hagemann.
- 115 De fem planer samt en trykt kopi af Nyrops brev til borgmester Borup findes i Københavns Stadsarkiv.
- 116 Brev fra Nyrop til borgmester Borup, 27. jan. 1898. Københavns Stadsarkiv.
- 117 Nyrops Rejsedagbog. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 118 Borgerrepræsentanternes møde 11. juli 1892.
- 119 Brev fra Nyrop til borgmester Borup 27. jan. 1898. Københavns Stadsarkiv. Det var i virkeligheden arkitekt Harpøth, som arbejdede på Nyrops tegnestue, som undfangede ideen, som Nyrop straks gik ind for.
- 120 Arkitekten 1901-02 p. 220.
- 121 Samme: 1903-04 p. 313-15.
- 122 Samme: p. 346.
- 123 Nyrops Rejsedagbog. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 124 Holger Drachmanns »De Sønderjyske Pigers Sang« (De vog dem, vi grov dem, en grav i vor have) fra »Derovre fra Grænsen« skrevet 1877. Digtet blev overmåde populært og sat i musik af N. P. Hillebrandt og var på alles læber.
- 125 Nicolai Ahlmann (1809-90) nordslesvigs politiker. Var landmand på Als, og kom efter 1864 ind i nationalpolitisk arbejde. Nægtede at aflægge forfatningseden ved den preussiske landdag. Han stod i spidsen for oprettelsen af Dybbøl Posten (udkom fra jan. 1864), var formand for Folkehøjskolen på Als og oprettede højskolen på Sandbjerg 1869.
- 126 Oplysninger om stiftelsen af Frimenigheden i Sundeved findes på Landsarkivet for de sønderjyske landsdele, Åbenrå: Sager vedr. dannelsen af frimenigheden og kirkens opførelse 1901-04. Med hensyn til frimenighedens øvrige arbejde jvf. Svend Zachariassen: Jørgen Eriksen – en sønderjysk Præst. De danske Ungdomsforeninger 1949.
- 127 Pastor H. Rosenstand (1861-1929). Grundtvigianer, ivrig forkæmper for danskheden i Sønderjylland.
- 128 Brev fra J. Zachariassen til Nyrop. Kopi af brevet i landsarkivet, Åbenrå, hvor også de følgende breve der refereres til, findes.
- 129 Brev fra Nyrop til J. Zachariassen 25. maj 1902.
- 130 Brev fra J. Zachariassen til Andreas Bentsen, Vallekilde 31. marts 1902.
- 131 Brev fra Andreas Bentsen til J. Zachariassen 19. maj 1902. Bentsen svarer så sent, fordi han har været på rejse i Italien. Nyrop har på dette tidspunkt endnu ikke svaret Zachariassen, som altså, da han skriver til Nyrop er helt klar over, at Bentsen gerne vil bygge.
- 132 Citat fra arbejdsbeskrivelsen p. 4.
- 133 Martin Nyrop »Frimenighedskirken i Sundeved. Arkitekten 6. årg. nr. 17 p. 174.
- 134 Brev fra Nyrop til Zachariassen 1. nov. 1902.
- 135 Samme: 15. marts 1903.
- 136 Meddelt af Svend Zachariassen, søn af Mejeriejer Zachariassen.
- 137 Brev fra Nyrop til Zachariassen 4. apr. 1903.
- 138 Forhandlingsprotokol og byggesag vedr. »Sønderborghus« er det ikke lykkedes at fremskaffe. Iflg.

- Adolf Svenssons søn, Bjørn Svensson Danmarks Radio, er det formentlig brændt. En del papirer blev brændt før krigens begyndelse og Adolf Svenssons anholdelse. Oplysningerne om »Sønderborghus« findes i »Kamp og Fest« skrevet af Adolf Svensson.
- 139 Brevet er dateret 14. april 1913. Adolf Svenssons privatarkiv pk. k6, Sønderborghus 1907-14. Landsarkivet, Åbenrå.
- 140 Forsamlingshuset på Landsudstillingen var tegnet af arkitekt Magdahl-Nielsen.
- 141 Politiken 21. juni 1909.
- 142 Der findes træk, bl.a. fordakningerne over vinduerne, som har lighed med de gamle bygninger bag Augustenborg Slot, som nu bruges til patientboliger. Nyrop havde fotograferet detaljer herfra. Fotografierne findes hos Thomas Havning.
- 143 Meddelt af boghandler A. Clausens enke i Sønderborg. Boghandler Clausen var kasserer for byggeriet og fru Clausen broderede gardiner til »Sønderborghus« efter Nyrops tegninger. Motivet var »Bornholmsk Røn«, dette havde han tidligere anvendt på gardinerne i Borgerrepræsentanternes mødesal på Rådhuset.
- 144 Sonderburger Zeitung 25. maj 1914.
- 145 Adolf Svenssons privatarkiv pk. 16, Sønderborghus 1907-14. Landsarkivet Åbenrå.
- 146 Her, som alle andre steder, er det Nyrop der har fundet det vers, som netop passede til huset.
- 147 Oplysningerne om Eliaskirkens bygningshistorie er hentet fra kirkens protokol, som pastor Fibiger førte, fra grunden blev købt til kirken blev indviet. Protokollen findes i kirken. Pastor Fibiger skrev senere bogen »Guds bandede Veje«, hvor han bl.a. benyttede materialet fra protokollen.
- 148 Arkitekten 1901-02, nr. 22 p. 245.
- 149 Kristeligt Dagblad 11. febr. 1902.
- 150 Samme 2. febr. 1903.
- 151 I Arkitekten nr. 12 1975 p. 255 mener P. E. Skriver at have fundet et forbillede for Eliaskirken i White Chapel Art Gallery, London. Jeg synes ikke der er tale om nogen væsentlig lighed mellem de to bygninger, og finder de danske kirker som et meget nærmere forbillede. I den store trappe som fører ud over fortovet, kunne man tænke sig, at Berlages bygning for »Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkeresbond« som opførtes fra 1898-1900 havde været forbilledet (afb. Pieter Singelenberg: H. P. Berlage, planche 113).
- 152 Udtalelse af Brygger Carl Jacobsen ved det store diskussionsmøde i december 1910 ang. spiret på Frue Kirke.
- 153 Kokolith var et nyt materiale, det var en blanding af gips og kokostrevler.
- 154 Iflg. »Blaagaards Kirke 1926-51) København 1951 samt C. Haugbøll: Blågårdskvarteret gennem 300 år, Kbhvn. 1942. Kokolith kirken blev en så stor succes, at Nyrop opførte en lignende i Sct. Thomas Sogn (H. Ostenfeld i Københavns Kirkesag nr. 22 sept. 1905 p. 364).
- 155 »Fredens Kirke 1900-1925« København 1925.
- 156 Sagerne vedr. Lutherkirkens opførelse findes ikke i kirken. Muligvis findes de i Københavns Kirkefonds arkiv, som er på Rigsarkivet, men er utilgængeligt. De få oplysninger om kirken er hentet i de af Kirkefonden udgivne blade »Københavns Kirkesag« samt ved personlige meddelelser fra revisor E. Lindqvist, som er medlem af menighedsrådet, og har været med fra kirkens start.
- 157 Iflg. revisor Lindqvist var det Nyrop der fik gennemført, at der købtes et stykke jord til.
- 158 Københavns Kirkesag nr. 25, jan. 1915 p. 255 ff.
- 159 Fremgår af brev fra Nyrop til pastor Fibiger 29. aug. 1912. Ny kgl. samling 2637. Det kgl. Bibliotek.
- 160 Anton Skettrup i Københavns Kirkesag nr. 12 okt. 1917 p. 126 ff.
- 161 Fra 1896 til 1921 opførte alene Københavns Kirkefond 24 kirker. Jvf. Det københavnske Kirkefonds 24 kirker, København 1921.
- 162 Danske Præstegaarde. En Række Vejledende Tegninger til den af Ministeriet for Kirke- og Undervis-

- ningsvæsenet i aaret 1892 nedsatte Kommissions Betænkning om en bedre Ordning af Landsby-Præstembedernes Bygningsvæsen. Udarbejdede af Arkitekt Martin Nyrop. Kjøbenhavn 1896.
- 163 Opført 1855-56.
- 164 Andreas Bentsen: Optegnelser over mit leved.
- 165 I foredrag for eleverne på Akademiet siger Nyrop, at man faktisk burde flytte ind hos bygherren et halvt års tid, før man tegnede huset, så man var klar over, hvilke behov han havde. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 166 Vinduesrammernes nederste kant er f. eks. skåret skråt af og ligeledes er falsen skrå således at der ikke kan samle sig vand.
- 167 Jvf. Peter Michelsen: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Nationalmuseet 1973.
- 168 Opgaven blev stillet 3. marts 1917. Nyrops papirer ang. hans undervisning, Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 169 Foredrag holdt for Akademiets elever 1. nov. 1906. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 170 Ang. Kommunchospitalet se Sigurd Jensen: Københavns Hospitalsvæsen 1863-1963.
- 171 Rigshospitalet i København. Kbhvn 1911.
- 172 Thompson og Goldin: The Hospital: A social and architectural History. New Haven 1975, p. 118 ff.
- 173 Florence Nightingale: Notes on Hospitals, London 1859.
- 174 Dyre Trolle: Fødselsstiftelsen i København, Kbhvn. 1962 p. 53.
- 175 Kommissionens medlemmer var: borgmester og rådmand for 2. afdeling samt forretningsfører Daugstrup, direktør Hagemann, læge Wandall, professor, dr. med. Ørum, professor dr. med. Sørensen, overkirurg dr. med. Tscherning, stadsarkitekten Ludvig Fenger, stadsingeniøren A. Karsten, stadslæggen og hospitalsdirektøren.
- 176 Forhandlingsprotokol for Kommissionen angaaende et nyt Hospital, 1902. Københavns Stadsarkiv.
- 177 Fremlagt på mødet 21. dec. 1901. Forhandlingsprotokollen, Københavns Stadsarkiv.
- 178 Iflg. forhandlingsprotokollen.
- 179 Nyrop fik sat igennem, at planen skulle drejes, men allerede Fenger havde været inde på disse tanker (på mødet 16. marts 1901, Forhandlingsprotokollen) men var ikke i stand til at få det gennemført, da den øvrige del af udvalget mente, at adgangen til hospitalet ville blive for vanskelig. Da Nyrop kommer til, er der desuden opstået problemet med gennemførelsen af Slangstrupbanen, hvorved de projekterede veje ændres.
- 180 Den underjordiske gang, hvor rørinstallationerne lå, foreslås af ingeniør Karsten udvidet, så den kan bruges til patienttransport.
- 181 Planer og tegninger til Bispebjerg Hospital findes i Københavns Stadsarkiv og Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 182 Jvf. Rigshospitalet i København, Kbhvn 1911, afb. p. 51 samt »Erindringer fra Det gamle Frederiks Hospital« af Oscar Bloch, operationsstuen som den så ud umiddelbart før flytningen afb. p. 104.
- 183 Afb. Københavns Hospitalsvæsen 1863-1963 p. 123 og 125.
- 184 Beskrivelse af Arkitektarbejderne, Bilag I 18. maj 1907. Københavns Stadsarkiv. Hvor to tagflader støder sammen er brugt skotrendesten af brændt ler, som blev specielt fremstillet til Bispebjerg Hospital på Nyrops foranledning. Ideen havde han fået, da han restaurerede Tersløsegaard i 1910, hvor sådanne fandtes. Arkitekten 12. årg. nr. 49 1910 p. 519-20.
- 185 Udtalelse af Nyrop ved Præstekonventet i København 14. dec. 1908. Nyrops papirer. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.
- 186 Helga Stemann: Frederik Meldahl og hans Venner, IV p. 46.
- 187 Andreas Clemmensen blev medlem af Akademiets skoleråd 1906, samme år som Nyrop blev professor.
- 188 Brev fra Nyrop til Francis Beckett 13. dec. 1906. Ny kgl. samling 3741. Det kgl. Bibliotek.
- 189 Foredrag for Akademiets elever 31. okt. 1907. Samlingen af Arkitekturtegninger, Kunstakademiet.

- 190 Jvf. Stephan Tschudi Madsen: Sources of Art Nouveau, Oslo 1956 p. 309-12. John M. Jacobus: Stephan Tschudi Madsen. Anmeldelse i The Art Bulletin XL 1958 p. 364-73.
- 191 Meddelt af arkitekt Thomas Havning, som var nevø og elev af Nyrop.
- 192 Berlages privatarkiv er indenfor de sidste to år gennemgået og ordnet af kunsthistorikeren Manfred Bock. Arkivet samt Berlages optegnelser og skitser opbevares nu samlet i Ned. Documentatiecentrum voor de Bouwkunst, Amsterdam. Når man gennemlæser breve og manuskripter fra Berlages hånd fra årene før og under Børsens opførelse, finder man ikke dansk arkitektur endsige enkelte danske arkitekter omtalt. Berlages blik var i langt højere grad rettet mod Amerika. Han besøgte i øvrigt først Danmark på et langt senere tidspunkt. Den hollandske arkitekt van der Pek besøgte Danmark under rådhusets opførelse, men hjembragte ingen skitser eller tegninger af det. Han omtaler i sin meget lille artikel om Danmark i Bouwkundig Weekblad kun ældre dansk arkitektur.
- 193 Det er interessant at bemærke, at selv om Berlage heller ikke førte nogen egentlig dagbog på sin rejse, hjembringer han alligevel 234 folio sider med optegnelser om sine indtryk. Bl.a. giver han en god skildring af Palazzo Pubblico i Siena, hvilket man må have i tankerne ang. Børsen i Amsterdam.
- 194 Indruk van de Jubileumtentoonstelling te Berlijn Bouwkundig Weekblad VI 1886 p. 203-207.
- 195 Richardson har formentlig ingen rolle spillet for Nyrop iflg. Thomas Havnings oplysninger interesse-rede man sig ikke for U.S.A. på dette tidspunkt.

LITTERATURFORTEGNELSE

I fortegnelsen er kun medtaget de bøger, der er direkte omtalt i teksten.

- Beckett, Francis: Københavns Raadhus, København 1908.
–: Martin Nyrop 1849-11. nov.-1919, Kbhvn 1919.
- Bentsen, Andreas: Optegnelser om mit levned, bestemt for mine børn. Tlh. fotograf Andreas Bentsen, Vallekilde.
- Berlage, H. P.: Indruk van de Jubileumtentoonstelling te Berlijn. Bouwkundig Weekblad VI 1886.
- Berlage, H. P.: Gedanken über den Stil in der Baukunst, Leipzig 1905.
–: Grundlagen und Entwicklung der Architektur. Amsterdam und Berlin 1908.
- Bloch, Oscar: Erindringer fra det gamle Frederiks Hospital.
- Bornholms Ældgamle Kirkebygninger opmaalte og undersøgte under Ledelse af Hans J. Holm. Kbhvn. 1878.
- Bygningerne ved den nordiske Industri- Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888, Martin Nyrop.
- Cavling, Henrik: Journalistliv, Kbhvn. 1930.
- Cornell, Elias: De store Utställningarnas Arkitekturhistoria. Forlaget Natur och Kultur, Stockholm 1952.
- Cornell, Elias: Philadelphia 1876 – udstillingen som by. Arkitekten nr. 13, p. 276 ff, 1976.
- Dahl, I. C.: Denkmale einer sehr ausgebildeten Holzbaukunst aus den frühesten Jahrhunderten in den inneren Landschaften Norwegens, Dresden 1837.
- Dahlerups, Jens Vilhelm, Liv og Virksomhed, udgivet af hans medarbejdere, Kbhvn. 1907.
- Drachmann, Holger: Derovre fra Grænsen, 1877.
- Dybøl Posten, særnummer udsendt til indvielsen af »Sønderborghus« 24. maj 1914.
»En højskolevinter«, Elevdagbog fra provisorietiden i 1880'erne Gads forlag 1968.
- Fibiger, A.: Guds Banede Vej. Et Blad af Kirkesagens Historie. Trykt som manuskript for venner ved Eliaskirkens 25 aars jubilæum, Udgivet af Eliaskirkens Menighedssamfund 1933.
- Fisker, Kay og Knud Millech: Danske Arkitekturstrømninger 1850-1950, Kbhvn. 1951.
- Fredens Kirke 1900-1925, Kbhvn. 1925.
- Gardner, Dorsay: Grounds and Buildings of the centennial Exhibition. Philadelphia 1876.
- Hansen, Poul: Mine Minders Bog. København 1926.
–: Ernst Trier I-III, Kbhvn. 1928-33.
- Haugbøll, C.: Blågårdskvarteret gennem 300 år Kbhvn. 1942.
- Herholdt, Johan Daniel: »Vejledning i Husbygningskunst, Kbhvn. 1875.
- Hirth, Th.: Beregningerne ved Udstillingsbygningernes Konstruktion og Grundlaget derfor. Den tekniske Forenings Tidsskrift XII 1888-89, p. 153-56.
- Høyen, N. L.: Skrifter I-III, Kbhvn. 1874.
- Jacobus, Johann: Stephan Tschudi Madsen. The Art Bulletin XL 1958.
- Jensen, Sigurd: Københavns Hospitalsvæsen 1863-1963, Kbhvn. 1963.
- Det københavnske Kirkefonds 24 Kirker 1896-1921 Kbhvn. 1921.
- Klein, V.: Industriforeningens Glastag, Månedsskrift for Tekniske Medd. 7. årg. 1872 p. 250 ff.
- Langberg, Harald: Stavkirker Kbhvn. 1972.
- Loos, Adolf: Trotzdem: Gesammelte Aufsätze 1900-1930. Innsbruck 1931.

- Lorezen, V.: Stationsbyen paa Landsudstillingen i Aarhus 1909.
- Madsen, Stephan Tschudi: Sources of Art Nouveau, Oslo 1956.
- Mejborg: Om udstillingsbygningerne 1888. Tidsskrift for Kunstindustri IV, p. 249-54, 1888.
- Navnefortegnelse over samtlige Elever paa Vallekilde Højskole i de første 25 Aar. Udarbejdet af Lærer Peder Mortensen. Kbhvn. 1890.
- Nielsen, Valdemar: Vallekilde Folkehøjskole gennem hundrede år, »Vallekilde Folkehøjskole 1865-1965«.
- Nightingale, Florence: Notes on Hospitals, London 1859.
- Nyrop, Camillus: Slægten Nyrop, 2. udg. Kbhvn. 1908.
- Nyrop, Martin: Meddelelser fra den nordiske Industri- Landbrugs- og Kunstudstilling i Kjøbenhavn 1888. Den Tekniske Forenings Tidsskrift, 12. årg. 1888-89, p. 149-53.

ENGLISH SUMMARY

Martin Nyrop's upbringing and education

Martin Nyrop was born on 11th November 1849 at Holmsland in West Jutland. His father was a vicar and his mother came from a North Slesvig family that was very active in the struggle against German supremacy in that province. Family ties and his childhood in the vicarage were to play a decisive role in his later work. Having left Sorø Academy prematurely, Nyrop became apprenticed to a carpenter and thereafter enrolled at the School of Architecture at the Royal Academy of Fine Arts in Copenhagen, where he studied under Professor Christian Hansen and his assistant, Hans J. Holm. An interest in the national heritage and Nordic art – aroused by N.L. Høyen and Grundtvig – formed the basis of Nyrop's entire development. In 1880 he was given the Academy's Gold Medal, an award which included a substantial travelling bursary. Before setting out he completed a few projects on his own, including the gasometer at Østre Gasværk. The building is approximately 45 m. in diameter and erected in yellow brick. The dome – a so-called Schwedler dome – is of iron and steel, covered externally with roofing felt and lined internally with wood. Its almost classical appearance combined with monumentality and strength contribute to make this gasometer an outstanding monument of the period during which Copenhagen was developing into a big city.

Travelling years

In 1881 Nyrop set forth on his grand tour, via Stendal, Hildesheim, Berlin, Dresden, Vienna, Prague and Trieste to Venice. Germany did not impress him – even Dresden, famed at the time for its architecture and its art treasures, failed, in his view, to surpass Copenhagen. An encounter with Theofilus Hansen in Vienna changed his mood, and by the time he reached Italy the desire to start drawing again came back to him. Primitive Christian art in Ravenna and the brick-built houses in Ferrara were among the things which made the strongest impression on him. He continued his journey through southern Italy and Greece and then returned through France. According to plan Nyrop was supposed to have gone to England, but his longing to be back in Denmark was too strong and was no doubt further intensified by the fact that a number of architects had recommended him as a successor to Christian Hansen at the Royal Academy. However, Nyrop was not given the professorship; it was given to Hans J. Holm, and Nyrop became his assistant.

The Nordic Industrial, Agricultural and Art Exhibition in Copenhagen, 1888

In 1885 Nyrop was given a chance to display his talents in designing the buildings for the Nordic Industrial, Agricultural and Art Exhibition which was to be held in Copenhagen in 1888. Cast iron and steel were the preferred materials for exhibition buildings at this time, but Nyrop chose to use wood. He did not feel attracted by the new materials, and his background in carpentry made him want to give this craft a chance to assert itself. Another reason was no

doubt that he felt capable of constructing a wooden building by himself, whereas if he used iron and steel he would be dependent on engineers. The built-over area was of 120,000 square metres and lay between Vesterbrogade, Filosofgangen, the extension of Stormgade and Tivoli. The main building stood where the City Hall of Copenhagen now stands. Apart from this there were a number of smaller buildings each housing its special exhibition. The central part of the main building was reminiscent in many ways of a Romanesque church with its round arched portals and hall, above which rose what by Copenhagen standards was an enormous dome. Influence from various places could be traced in this building. The similarity to the Baptistry in Pisa is unmistakable and features characteristic of Theoderic's sepulchral monument at Ravenna are also to be found. The dominating impression, however, is a similarity to old Nordic architecture, first and foremost the richly ornamented stave churches. The timber used was of the standard kind sold by any timber merchant – only in special instances was specially prepared wood called for. All board facings and linings were rough – planed boards were only used in places where the public would come into direct contact with the wood. The boards were laid either clinker fashion or one over two, overlapping in louver form or edge to edge with lists over the joints. The roofs were covered with roofing felt – unfortunately shingles were not permitted. Nyrop used colours that were characteristic of Scandinavian wooden buildings: red, green, white and imitated wood graining. A good deal of gold was also used for decoration. In no place are the materials concealed. Nyrop used forms and methods suitable to the special character of the wood. In these buildings he demonstrated a completely new approach to prototypes and materials – an approach which, a few years later, proved to be of fateful significance to the prevailing architectural style.

Connexion with the Folk High School Movement

In 1876 Nyrop came into contact with Vallekilde High School. After having carried out minor alterations to the existing school building, Nyrop built a new gym hall together with the school's teacher, Andreas Bentsen, who was moreover a trained carpenter. The building is of wood: externally the upper third is faced with perpendicular boards, joined by tongue and groove, and the two lower thirds are shingled. The upper third is painted ochre, the lower two-thirds red – a colour combination to be found in Swedish peasant buildings. All internal woodwork is painted with imitation wood graining and the ceiling is decorated with painted folk motifs. The gym hall became a worthy setting for Per Henrik Ling's gymnastics which were practised here and rapidly spread to other Folk High Schools. Nyrop built a new school building at Vallekilde in 1906-08. The number of pupils had increased considerably in recent years and an expansion was essential. However, it was important to retain the link with the past, and Nyrop therefore incorporated part of the old building in the new addition. As a model he took Denmark's cloister buildings. He used red bricks, red tiles for the roof, gave the building a solid footing of granite boulders and incorporated half-timbering in the top storey to break the red colour scheme. Nyrop's artistic conception was wholly in the spirit of the Folk High School Movement. His buildings are an expression of genuine Danish simplicity and honesty.

Copenhagen City Hall

In the course of the 19th century the building which served both as City Hall and Courthouse – as City Hall since 1815 – became too cramped. In 1885 a committee was appointed to draw up plans for the erection of a new City Hall. It was decided to place the new City Hall on a site lying to the south of the Vesterbro thoroughfare between Halmtorvet and the projected Boulevard, to the rear following a line extending from Løngangsstræde. On 3rd August 1887 Danish architects were invited to take part in a sketch competition prior to the final competition. Fifteen sketches were received before the expiry of the time limit. Nyrop's and Valdemar Kock's projects both won a 1st Prize. It was immediately apparent that Nyrop's project reflected a newer, freer style than the others. On 16th July 1889 a programme for the final competition was published. After the sketch competition the various proposals were exhibited, and by this time it must have been obvious to the other architects that Nyrop's project contained something of value. This can be seen from the final proposals submitted, where nearly all more or less adjusted their projects to Nyrop's, especially as regards the plan. Nyrop won the first place, but met with great opposition, especially from Denmark's leading architect, Ferdinand Meldahl, and it was not until June 1892 that it was finally decided that Nyrop was to build the City Hall.

In the course of 1891 Nyrop submitted three proposals for amendments: Sketch I, Sketch II and Sketch III. Of these hitherto unpublished drawings, Sketch II and Sketch III are merely variations of his winning project, whereas Sketch I is totally different. In a covering letter Nyrop explains the alterations but at the same time point out that he is still in full favour of his original proposals.

Nyrop's City Hall

Nyrop's solution to the task is functionalistic, developed around the City Hall's internal functions. The representative ones are grouped in the foremost part of the building and the offices kept to the rear – and the latter are divided by the main axis, which provides premises for the city councillors. Emphasis has been placed on coherence between internal function and external appearance. The block-like effect of the façade creates an overall sense of calm. The representative aspects are stressed by the large windows and the statue of Bishop Absalon. The tower, whose counterpart is the Pigeon Tower facing Tivoli, forms a transition to the less pretentious part of the building containing the offices. The whole block is bound together by the merlon cornice. The building is of red brick ornamented with courses of white chalkstone. The ornamentations are multifarious and fanciful. However, like all Nyrop's decorations, whether internal or external, they are always precisely related to the position they occupy. They represent everyday things and subjects that can be understood by anyone.

When you walk in through the portal you find yourself standing in the hall in front of the entrance portal proper, which is reminiscent of the portal of a Romanesque church. Above it can be seen Agnes Slott-Møller's colourful chalkstone relief depicting "The Town Elders". Inside the City Hall one notes the intense pleasure Nyrop took in details, colours and materials; this is particularly evident in the main hall. Here, three of the sides are alike, with a colonnade on the first floor; the fourth, behind which lies the meeting hall of the city councillors, is in the form of a magnificent façade similar to that of a Renaissance building.

Each room in the City Hall has its own special decoration, a wealth of variety composed into a coherent whole. Nyrop drew his motifs from many sources. In a letter to Francis Becket he explains this, and concludes with the words: Of Nothing comes Nothing.

The City Hall Square

The plan for the City Hall also included an arrangement of the area surrounding the City Hall. In his two competition sketches Nyrop puts forward two different proposals for the very large area in front of the City Hall and and the section over towards Tivoli. However, the square took on a different appearance while the Hall was being built as part of the site was sold off, and in 1898 Nyrop worked out five different suggestions for new solutions. Common to all five was a sunken area just in front of the City Hall. The solution finally chosen was the so-called “mussel shell” immediately adjoining the façade of the Hall, and a garden enclosed by an ironwork fence along the side facing Tivoli.

It was not the grandiose layout Nyrop had originally conceived, and he lost a certain amount of prestige over it.

Nyrop's work south of the border

Through his mother's family Nyrop was closely attached to North Slesvig, and he remained absorbed in the cause of the Danish minority there all his life.

In 1902 he was entrusted with the task of building a church for the independent congregation at Sundeved. He had no more than 15,000 German marks at his disposal and finally there were no more than eight families behind the project as the remainder retracted for fear of reprisals. However, Nyrop went ahead with the job and erected a church of hand-moulded, hard-baked bricks in the whitish-yellow colour characteristic of the region, pointed with mortar. The woodwork was whitewashed, and the roof, with its little octagonal ridge turret, was of galvanized sheet iron. Both the interior and the exterior decoration are extremely modest. A bird motif recurs in the interior, and recesses have been left in the brickwork for building nests. Nyrop was inspired by one of Grundtvig's hymns, “Cosy, peaceful, O God, is Thy dwelling”, which includes the lines:

As at your altar the twittering bird

Allow in your temple your servant to hide.

Nyrop asked no payment for his work or that of his assistant architect. It was his contribution to the Danish struggle against German domination.

Ten years later Nyrop was requested to build a meeting-hall for the pro-Danish minority in Sønderborg. On 6th May 1912 he handed over his drawings to Svensson, who was the editor of *Dybbøl Posten*, and these now commenced their difficult wanderings through the German offices. Conditions had by now eased somewhat, and permission was granted, and on 24th May 1914 “Sønderborghus” was officially inaugurated. The building is of red brick. Outwardly it resembles a stronghold, an impression strengthened by the big gateway and the parapet with its battlements. The interior, however, has a completely different atmosphere, light and friendly. It was meant to symbolize a stronghold of Danish feeling, a place where you could shut the heavy gates behind you and feel at peace and free from oppression.

Church building in Copenhagen

In 1896 the Church Foundation of Copenhagen was inaugurated, and Nyrop built two churches and carried out a number of smaller works for this institution.

In 1898 work was commenced on Elias Church in Vesterbro Square. Nyrop submitted his drawings on 31st January 1900. The site that had been purchased by the Church Foundation was long and narrow, squeezed in between residential blocks. Nyrop exploited this area to the utmost – the church came in fact to have nine storeys. The main entrance and tower face Vesterbro Square. The material used for the façade is Nexø sandstone, quarried according to the natural stratification and unhewn. The problem of providing light in the interior was solved by means of skylight windows. The interior itself is simple: whitewashed walls, brown beamed ceiling and brown pews. The exterior of the church is modelled on Tveje Merløse Church on the island of Zealand, built by the Hvide family during Denmark's great period in the 12th century.

In 1905 Nyrop built a modest church for the Church Foundation in Blågård Square in Copenhagen and in 1906 he designed the tower for Fredens Church in Ryesgade. These were simple buildings which show that Nyrop never gave himself airs: in his view, an architect was a servant whose task it was to fulfil the demands made upon him.

The second major piece of ecclesiastical architecture which Nyrop supervised in conjunction with a colleague, Julius Smith, was the Lutheran Church in Randersgade in Copenhagen. Here again, the site was difficult, a little right-angled triangle on which it was desired to erect both a church and a parish hall. This was successfully achieved, and furthermore the two architects managed to squeeze in a peaceful little garden behind a low wall – a fantastic exploitation of so small a site. The church was built of red hand-moulded bricks and was given a red tile roof. Nyrop stated that Danish motifs were used externally, but not in any particular style.

“The little Danish house”

In 1896 Nyrop published *Præstegårdsbogen* in conjunction with a report issued by the Ministry for Ecclesiastical and Educational Affairs concerning improvements in the living quarters provided along with village incumbencies.

The book consisted of drawings intended as guide-lines and included lists of materials. Vicarages were divided into various types and sizes – for example, there are special types for each district all over the country. It was intended as a help in upholding old building traditions in Denmark. Nyrop was most concerned that houses should conform to the surrounding landscape – a trait which also becomes evident in the many private houses he designed in the course of his career. In this chapter mention is made only of “Hvide Hus” at Rungsted (1891), “Hytten” and “Solvang” at Vallekilde, “Jagthytten” on the island of Hesselø, the little house in Ugilt Forest near Sindal, and “Væverhuset” and “Porthuset” at Gisselfeldt. With these houses he urged the retention of national building characteristics, and when the Society for Better Architectural Styles was formed in 1915, Nyrop was a member of its first committee.

Bispebjerg Hospital

Nyrop's last major project was commenced in 1905: Bispebjerg Hospital in Copenhagen. The doctors had decided it was to be built according to the pavilion system. The site covered a large, sloping area which Nyrop exploited so that the main axis of the building follows the gradient of the terrain. On either side of the axis lie the pavilions, terminating at the bottom in the main building and at the top with the water tower. Outside the rectangle formed by these buildings are the additional large buildings such as the nurses' living quarters, the kitchens, laundry, etc. At the highest point in the area, standing alone, is the chapel. Here, influence from Early Christian Italian architecture is clearly noticeable. The materials used are red bricks and red tiles. Decoration is sparing: individual details such as verandahs, connecting passageways and the like are executed in green-painted half-timbering. This complex has features not seen previously in Nyrop's work. The large windows, the omission of decorative details and other characteristics could be an indication that Nyrop was moving towards a more modern architectural style. He won much praise for his hospital building complex, where he has managed to submit to the demands imposed upon him and yet at the same time create a beautiful whole. He lived up to his own dictum about architecture: "Our art is for the sake of life".

Conclusion

Nyrop executed his major works within a period of 20 years, starting with the exhibition building and ending with Elias Church and Vallekilde High School. The City Hall of Copenhagen was his most important achievement. The remaining buildings are either repetitions or relatively insignificant from an architectonic point of view.

From the very outset of his career Nyrop demonstrated that he rejected the Europeans and set greater store by national and Nordic ideals. He was attracted by Grundtvig's philosophy and strongly moved by the national revivalist movement after 1864. His ideals were honesty, truthfulness and reticence in art, and he saw it as his task to impress these upon his pupils at the Royal Academy. He came to stand as a solitary figure in Denmark's architectural history – the most fervently nationalistic of all Danish architects.

